

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОНДАР НАТАЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 811.161.2'28'37'42: 316.347 (=161.2) (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**БАЗОВІ КОНЦЕПТИ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У ТВОРЧОСТІ
БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ**

спеціальність 10.02.01 – українська мова

Філологічні науки

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Н. В. Бондар

Науковий керівник –
доктор філологічних наук, професор
Баландіна Надія Францівна

АНОТАЦІЯ

Бондар Н. В. Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка; Запорізький національний університет, Полтава – Запоріжжя, 2018.

Дисертацію присвячено вивченню національної специфіки базових концептів української ментальності як своєрідного модусу інтенції письменників Григорія і Григора Тютюнників. Об'єктом дослідження є мова прозових художніх творів братів Тютюнників, предметом – конфігурації лексичних і фразеологічних одиниць, що виражають засадничі поняття української культури та світосприйняття митців слова.

Уперше у вітчизняному мовознавстві здійснено багатовимірний опис лінгвоментального світу братів Тютюнників, представленого в системі взаємозумовлених концептів, які формують авторську концептосферу й мають релевантне лінгвопоетичне вираження в мовній картині світу художників слова.

Систематизовано лінгвістичні погляди на природу лінгвоментальних конструктів, наведено дефініції основних лінгвокогнітивних категорій, з-поміж яких на передній план виведено поняття *базовий концепт ментальності* як зафіксовану словником, значущу для культури мовну одиницю з етноспецифічним семантичним відтінком, що акумулює в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу.

Обґрунтовано теоретичні засади аналізу базових концептів української ментальності. Доведено, що інтегральний підхід до розгляду базових концептів у художній площині із залученням етнографії, етнології, історії, культурології, міфології, психології вможливує не тільки їх об'єктивне виокремлення, а й комплексне вивчення зв'язків між складниками з погляду української культури,

окреслює систему парадигм, які оприявлюють художню картину світу письменника.

З'ясовано кореляції лінгвокультурного й художнього концептів у мовотворчості братів Тютюнників, системно проінтерпретовано базові концепти української ментальності в авторських мовних площинах.

Утверджено думку про концепт як чітку структуру з визначеною ієрархією складників, лінгвокогнітивною моделлю якого є фрейм. Фрейм – сукупність субфреймів, що інтерпретовані як єдність фрейм-елементів – складних утворень, які демонструють синтез індивідуально-авторського розуміння, традиції загальнонаціонального вживання мовного знака та його загальнолюдського усвідомлення. Простежено, що зміст фрейм-елементів виявляється через різноманітні контекстуальні слововживання, на їхній основі вичленовуються художньо-семантичні фактуальні та оцінно-конотативні характеристики. Гностико-асоціативно-оцінні параметри того чи того фрейм-елемента передають когнітивні метафори, здатні породжувати національно-культурні уявлення.

Доведено правомірність вирізнення статусу концепту СЕЛО з-поміж інших як першоконцепту в художньому набуткові письменників. Константність цього лінгвоментального конструкту потверджує не стільки частотність уживання, скільки роль в образній та ідіостильовій парадигмах, вагомість у структурі макротексту, оскільки дослідження вербалізації художнього концепту виявляє те, що він може бути представлений у художньому тексті без спеціального словесного позначення, реалізовуватися через контекстуальні характеристики, які розкривають його суть.

Репрезентовано моделювання базових концептів ментальності. Систематизовано фактичний матеріал у вигляді фреймової моделі концепту СЕЛО, що включає інші базові концепти української ментальності, оприявлені у творчості братів Тютюнників субфреймами: СЕЛЯНИН (антропонімний субфрейм), ЇЖА СЕЛЯНИНА (глютоніміїчний субфрейм), ОДЯГ І ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА (естематоніміїчний субфрейм), СТЕП (локативний субфрейм),

ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ (компаративний субфрейм).

Систематизовано лексико-семантичні групи у вигляді субфреймів, досліджено їхню роль в образній системі й ідіостильовій парадигмі з урахуванням метафоричного вираження, контекстуального оточення, етнокультурної та власне авторської символіки.

Показано, що субфрейм СЕЛЯНИН у текстах Тютюнників найяскравіше актуалізують номінативи, які містять родові ідентифікатори концепта. З-поміж репрезентативних лексичних одиниць є культурно марковані номени – *землероб, хлібороб, сівач, жниввар, косар*. У загальному виявленні змісту концепт СЕЛЯНИН постає традиційним символом ХЛІБОРОБА-ТРУДІВНИКА, ГОСПОДАРЯ, ментальними характеристиками якого є ЛЮБОВ ДО ЗЕМЛІ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПРОСТОТА, СКРОМНІСТЬ, МУДРІСТЬ, СОВІСТЬ, ЗАБОБОННІСТЬ, ДИВАЦТВО. Тютюнники не ідеалізують СЕЛЯНИНА, правдиво змальовуючи також і його вади: КОНФОРМІЗМ, ПЛІТКАРСТВО, СВАРЛИВІСТЬ, НАСМІШКУВАТІСТЬ, СХИЛЬНІСТЬ ДО ПРИЗВІШКУВАННЯ, НЕПРИХИЛЬНІСТЬ ДО МІСТЯН та ін.

Розглянуто субфрейм ЇЖА СЕЛЯНИНА як репрезентант базисних категорій, орієнтир філософії життя не лише полтавського СЕЛЯНИНА, а й українського етносу загалом. З-поміж лексичних одиниць, що представляють глутонійні фрейм-елементи, вирізняє номени культурно марковані (БОРЩ, ВАРЕНИКИ, ГОРІЛКА, КВАША, КОРОВАЙ, КУТЯ, ПАЛЯНИЦЯ, САЛО, ШИШКИ, ШУЛИКИ), крайові, полтавські (ГАЛУШКИ, КРИЖАЛКИ) та власне авторські дефініції структуриантів глутонімії сфери (СУП “І-ГО-ГО”, ДОМОЧАДІВКА).

Охарактеризовано субфрейм ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА, представлений різноманітними номенами на позначення одягу та взуття (естематонімами), які виражають історико-культурну свідомість української нації. Етноспецифічними фрейм-елементами є ВІНОК, ЖУПАН, КІСНИКИ, КРАЙКА, КОЖУХ, КРИЖМО, НАМІТКА, ОЧПОК, ПЛАХТА, ВИШИТА СОРОЧКА, СВИТА, ХУСТКА, власне полтавськими вербалізмами естематонімічного коду – БУРКИ, ВИТЯЖКИ, ДРАНКИ, КУЦИНА, СПОВИВАЧКА та ін.

Проаналізовано СТЕП (локативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ (компаративний субфрейм).

Аргументовано, що локативним субфреймом фрейму СЕЛО є СТЕП як топонімний маркер ПОЛТАВЩИНИ. Будучи етнофілософською домінантою української ментальності, він актуалізує етносакральний зміст ЖИТТЄДАЙНОСТІ, МОГУТНОСТІ, ВОЛІ, БОРОТЬБИ, БЕЗМЕЖНОСТІ, а також ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНСТВА ВІД СВОЇХ КОРЕНІВ.

Виокремлено такі репрезентанти темпорального субфрейму ВІЙНА: ВОЇН, ПІВХАТА, ЧОРНИЙ ДИМАР, ВИРВИ, ПОЖАРИЩА, ВОВК. Найчастотнішими корелятами метафоричних моделей у мікротекстах Григора визначено експліканти концептосфери ЛЮДИНА, у Григорія – природоморфні кореляти, найрепрезентативніший із яких – концепт ВОДА.

Доведено, що артефактний субфрейм ХАТА – один із знакових субфреймів фрейму СЕЛО, оскільки цей топос здавна характеризується наявністю саме ХАТ, а не будинків. МАЛЬОВАНИЙ КОМИН, ВИШИТИЙ РУШНИК, ОБРАЗИ, ГАЙСТРИ, ЛЕЛЕЧЕ ГНІЗДО на даху є візитівкою саме української ХАТИ. Для СЕЛЯНИНА це не просто житло, простір ініціації, ритуалізації, це його ПЕРШОПОЧАТОК, РОДОВІД, БАТЬКІВЩИНА.

Унаочнено, що традиційно-звичаєві устої СЕЛА експлікують культуральні виміри фітонімного субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА. З-поміж лексичних одиниць, що структурують названий субфрейм, вирізняються етноспецифічні – БАРВІНОК, ДЕРЕВІЙ, ЖИТО, КАЛИНА, ЛЮБИСТОК, ХМІЛЬ, ЧОРНОБРИВЦІ. Найрепрезентативнішими фрейм-елементами є ВЕРБА, ДУБ, СОСНА.

Умотивовано, що фаунонімний субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА не тільки структурує фрейм СЕЛО, а й експлікує культурно-національні стереотипи. Найяскравіше концепт СЕЛО актуалізують фауноніми ВІВЦІ, КОЗИ, КОРОВИ, КОНІ, СВИНІ, СОБАКИ, ГУСИ, КУРИ. Однак, як показав аналіз текстів, СЕЛО не мислиться без орнітонімів ЛАСТІВКА, ЛЕЛЕКА, що виражають когнітему ДРЕВНІСТЬ РОДОВОДУ.

Актуалізовано своєрідний художній код партитативного субфрейму ЛОКУСИ СЕЛА, що розкриває історію СЕЛА, витоки морально-ціннісних вартостей українського лінгвосоціуму. Репрезентантами субфрейму є БЕЄВА ГОРА, РІЧКА ТАШАНЬ, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, ПОЛЕ, ЛІС, САДОК, з-поміж символічних об'єктивацій яких на перший план виступає когнітема РІДНОГО ДОМУ.

Вирізнено в компаративному субфреймі СЕЛО такі складники метафоричних моделей, як ТРОЯ, ГЛУШИНА, ДЖУНГЛІ, НУДЬГА, РУХ, ЯСНІСТЬ, ПТАШКА. Однак ключовими референтними зонами є ДОМІВКА, РІДНІ БЕРЕГИ, поглиблення семантики яких відбувається завдяки конкретизованим топонімним маркерам власне ПОЛТАВЩИНИ: ШИЛІВКА, ЛЕЙБІВКА, ДАНИЛЕВЩИНА, КНЯЖА СЛОБОДА, ЗІНЬКІВ, СТУПКИ, ОПШНЯ.

На основі аналізу субфреймів доведено, що мовосвіт братів Тютюнників – багатогранний із взаємопроникливими метафорами, символами, що акумулюють універсальні й унікальні для письменників значення. Увиразнено специфіку прозописьма братів-письменників, яка полягає в широкому використанні архаїчних, просторічних, діалектних одиниць і конструкцій,

питомо українських фразеологізмів, етикетних формул, що етнічно обарблюють концепт СЕЛО.

Висвітлено полтавські конотації окремих мовних одиниць.

З'ясовано, що Тютюнники – непересічні етнопсихологи, етнографи. Майстерно змалювавши кожну деталь полтавського СЕЛА без нарочитої показовості, гіперболізації, письменники актуалізували визначальні риси української ментальності.

У висновках узагальнено результати дисертаційної праці. З'ясовано й описано особливості специфіки базових концептів української ментальності як своєрідного модусу інтенції братів Тютюнників; проаналізовано конфігурації лексичних і фразеологічних одиниць, що виражають засадничі поняття української культури та світосприйняття митців слова.

Ключові слова: базовий концепт, художній концепт, фрейм, субфрейм, фрейм-елемент, конотація, образ, символ.

SUMMARY

Bondar N.V. Basic concepts of Ukrainian mentality in Tiutiunyk brothers' works. – Qualification scientific work as manuscript.

Thesis for the degree of Candidate of philological sciences (Doctor of Philosophy), speciality 10.02.01– The Ukrainian language. – Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Zaporizhzhia National University, Poltava, Zaporizhzhia, 2018.

The thesis is devoted to the study of national specificity of the basic concepts of Ukrainian mentality as a kind of writers Hryhorii and Hryhir Tiutiunyk's modus of intention. The object of the study is the language of Tiutiunyk brothers' prose works; the subject is configuration of lexical and phraseological units, which express the fundamental concepts of Ukrainian culture and the writers' perception of the world.

A multidimensional description of Tiutiunyk brothers' linguistic world, presented in the system of interdependent concepts, which form the authors'

conceptual sphere and have a relevant lingo-poetic expression in the writers' language picture of the world, has been substantiated for the first time in Ukrainian linguistics.

Linguistic views on the essence of lingo mental constructs have been systematized; definitions of the main lingo cognitive categories have been outlined, among them the concept *basic concept of mentality* has been introduced as the one recorded in the dictionary, meaningful for the culture of a language unit with an ethno specific semantic nuance that accumulates relatively stable ideas, due to socio-historical experience and value orientations of the people.

The theoretical bases of analysis of basic concepts of Ukrainian mentality have been grounded. It has been proved that an integral approach to the consideration of basic concepts in the artistic dimension with the involvement of ethnography, ethnology, history, cultural studies, mythology, psychology enables not only their objective isolation, but also a complex study of the connections between the components from the point of view of Ukrainian culture, and outlines the system paradigms that make the writers' artistic picture of the world.

The correlations of lingo cultural and artistic concepts in Tiutiunnyk brothers' works have been defined; the basic concepts of Ukrainian mentality of the authors' linguistic dimension have been systematically interpreted.

The idea of the concept as a clear structure with a definite hierarchy of components, the linguistic-cognitive model of which is a frame, has been approved. A frame is a collection of subframes, interpreted as a unity of frame-elements – complex formations that are the synthesis of the individual-author's understanding, the traditions of nation-wide usage of a linguistic sign and its universal human consciousness. It has been deduced that the content of frame-elements is revealed through various contextual word usage; on the basis of frame-elements artistic-semantic factual and evaluative-connotative characteristics have been distinguished. Gnostic-associative-evaluative parameters of whatever frame-element transmit cognitive metaphors, capable of generating national-cultural conceptions.

Validity of distinguishing the status of the concept VILLAGE among others as a first one in the writers' artistic heritage has been proved. The constancy of this lingo mental construct has been confirmed not so as by the frequency of usage but by its role in figurative and idiostyle paradigms, its validity in the structure of macrotext, whereas the study of the artistic concept verbalization has revealed that it can be presented in the artistic text without a special verbal designation, and realized through the contextual characteristics revealing its essence.

Lingo mental modeling of the basic concepts of mentality has been represented. The actual material has been systematized in the form of the frame model of concept VILLAGE, which includes other basic concepts of Ukrainian mentality presented in Tiutiunnyk brothers' works by subframes: VILLAGER (anthroponymic subframe), VILLAGER'S FOOD (glutenymic subframe), VILLAGER'S CLOTHES (estimatonic subframe), STEPPE (locative subframe), WAR (temporal subframe), HUT (artifact subframe), VILLAGE FLORA (phytomic subframe), VILLAGE FAUNA (faunanymic subframe), VILLAGE LOCUS (WAY, RIVER, FIELD) (partitative subframe), VILLAGE as SOMEONE/SOMETHING (comparative subframe).

The lexical-semantic groups have been systematized in the form of subframes; their role in the figurative system and idiostyle paradigm has been investigated taking into consideration metaphorical expression, contextual environment, ethno cultural and author's symbols.

It has been shown that the subframe VILLAGER in Tiutiunnyks' texts most vividly update the nominatives that contain genitive identifiers of the concept. Among the representative lexical units there are cultural nomens: *a farmer, a husbandman, a seeder, a harvester, a mower*. In the general discovery of the content, the concept VILLAGER appears as a traditional symbol of FARMER-WORKER, LANDLORD, whose mental characteristics are LOVE OF LAND, DILIGENCE, SINGING, SIMPLICITY, MODESTY, WISDOM, CONSCIENCE, SUPERSTITIONS, and ESSENTRICITY. The Tiutiunnyks do not idealize VILLAGER, and also accurately depict his drawbacks: CONFORMISM,

GOSSIPING, CRUSTINESS, MOCKERY, NICKNAMING, UNFRIENDLINESS TO TOWNSFOLK, etc.

The subframe VILLAGER'S FOOD has been considered as a representative of the basic categories, guideline of life philosophy not only for VILLAGER from Poltava, but also the Ukrainian ethnos in general. Among the lexical units which represent the glutenymic frame-elements, culturally marked nomens (BORSHCH, VARENYKY, HORILKA, KVASHA, KAROVAI, KUTIA, PALIANYTSIA, SALO, SHYSHKY, SHULYKY), regional, Poltava ones (HALUSHKY, KRYZHALKY) and the author's own definition of structures of the glutenymic sphere (SOUP "IHO-HO", DOMOCHADIVKA) have been distinguished.

The subframe VILLAGER'S CLOTHES represented by various nomens of clothes and footwear (estimatonyms), which express the historical and cultural consciousness of the Ukrainian nation has been characterized. The ethno specific frame-elements are VINOK, ZHUPAN, KISNYKY, KRAIKA, KOZHUKH, KRYZHMO, NAMITKA, OCHIPOK, PLAKHTA, VYSHYTA SOROCHKA, SVYTA, KHUSTKA, and, in fact, the Poltava verbalisms of the ethnic code – BURKY, VYTIASHKY, DRANKY, KUTSYNA, SPOVYVACHKA, etc.

It has been argued that the locative subframe of the frame VILLAGE is STEPPE as a toponymic marker of POLTAVA REGION. Being an ethno philosophical dominant of Ukrainian mentality, it actualizes the ethno sacral content of VITALITY, POWER, WILL, STRUGGLE, INFINITY, as well as ALIENATION OF THE PEASANTRY FROM THEIR ROOTS.

The following representatives of the temporal subframe WAR have been singled out: WARRIOR, HALF-HUT, BLACK CHIMNEY, CRATER, FIRE, WOLF. The most frequent correlatives of metaphorical models in Hryhir's micro text have been identified as explication concept sphere HUMAN, Hryhorii's – natural morphs, the most representative of which is the concept WATER.

It has been proved that the artifact subframe HUT is one of the iconic subframes of the frame VILLAGE, whereas this topos has long been characterized by the presence of HUTS rather than the houses. PAINTED CHIMNEY,

EMBRIDED RUSHNYK, ICONS, ASTERS, STORK'S NEST on the roof is a visiting card of the Ukrainian HUT. For VILLAGER it is not just a home, a space of initiation, and rituality, it is his FIRST START, LINEAGE/RODOVID, and MOTHERLAND.

It has been clarified that traditions and customs of VILLAGE explicate cultural dimensions of the phytomic subframe VILLAGE FLORA. Among the lexical units, those structure the mentioned subframe, ethno specific ones have been distinguished – PERIWINKLE, ACHILLEA, RYE, GUELDER ROSE, LEVISTICUM, HUMULUS, and MARIGOLD. The most representative frame elements are WILLOW, OAK, PINE.

It has been proved that the faunonymic subframe VILLAGE FAUNA not only structures the frame VILLAGE, but also explains cultural-national stereotypes. The most brightly concept VILLAGE actualizes the following faunonyms: SHEEP, GOATS, COWS, HORSES, PIGS, DOGS, GESE, and HENS. However, as it has been shown by the analysis of the texts, VILLAGE is not conceived without the ornithonyms SWALLOW, STORK, which promote the cognition ANTIQUITY ANCESTRY.

A peculiar artistic code of the partitive subframe VILLAGE LOCUS, which reveals the history of VILLAGE, is the source of moral and value of the Ukrainian linguistic society. The representatives of the subframe are BEIEVA MOUNTINE, THE TASHAN REVER, POLTAVA WAY, FIELD, FOREST, and ORCHARD, cognitome of NATIVE HOME acts as the forefront among the symbolic objectivities.

It has been distinguished that comparative subframe VILLAGE has such formations of metaphorical models as TROY, WILDERNESS, JUNGLE, BOREDOM, MOVEMENT, CLARITY, BIRD. However, the key reference zones are HOME, NATIVE SHORES, the deepening of their semantics is due to the certain toponymic markers in POLTAVA REGION: SHYLIVKA, LEIBIVKA, DANYLEVSHCHYNA, KNIAZHA SLOBODA, ZINKIV, STUPKY, OPISHNIA.

On the basis of the analysis of the subframes, it has been proved that Tiutiunnyk brothers' linguistic world is multifaceted with interpenetrating metaphors,

symbols that accumulate both universal and unique values for writers. The specificity of the brothers' prose works has been clarified; it is the widespread usage of archaic, spatial, dialectal units and constructions, in particular Ukrainian phraseological units, etiquette formulas that ethnically characterize the concept VILLAGE.

Poltava connotations of separate linguistic units have been highlighted.

It has been found out that the Tiutiunnyks are remarkable ethnopsychologists and ethnographers. Having masterfully depicted every detail of Poltava VILLAGE without deliberate display and hyperbolization, the writers actualized the defining features of Ukrainian mentality.

The results of the thesis have been summarized in the conclusions. The peculiarities of the basic concepts of Ukrainian mentality as a kind of Hryhorii and Hryhir Tiutiunnyk's modus of intention have been described; the configurations of lexical and phraseological units expressing the fundamental concepts of Ukrainian culture and the artists' world perception have been analyzed.

Keywords: basic concept, artistic concept, frame, subframe, frame-element, connotation, image, symbol.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати

Статті у фахових наукових виданнях

1. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “сонце” в художній мові Григора Тютюнника. *Рідний край*: альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. Вип. 1 (24). С. 95–98.

2. Бондар Н. В. Ментальні атрибути концепту “ЖІНКА” у текстовому просторі Г. Тютюнника. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 92–95.

3. Бондар Н. В. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край: альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. Вип. 1 (26). С. 84–87.

4. Бондар Н. В. “Що ж там, під одвічною кухвайкою?..” (естематоніми та селянський колорит у мовопросторах братів Тютюнників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: зб. наук. праць*. Хмельницький, 2016. Вип. 10, ч. 1. С. 68–74.

5. Бондар Н. В. Образні модифікації концепту ВІЙНА в текстопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 23. С. 111–118.

6. Бондар Н. В. Національна специфіка субфрейму “ЛОКУСИ СЕЛА” у творчості братів Тютюнників. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія : Філологія*. Одеса, 2017. Вип. 30. С. 14–16.

Статті в закордонних наукових виданнях

7. Бондар Н. В. Концепти-глютоніми мовосвіту братів Тютюнників та селянська ідентифікація: етнолінгвістичний аспект. *UCRAINICA VII “Současná Ukrajínistika. Problémy Jazyka, Literatury a Kultury”* : sborník vědeckých článků, Olomouc, 27–28 srpna 2016. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. P. 26–32.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Бондар Н. В. Еволюція концепту ЖІНКА в українській мовній картині (на основі романів “Чайковський” Є. Гребінки та “Вир” Г. Тютюнника. *Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті: зб. наук. статей*. Полтава: ПНПУ, 2012. С. 16–25.

9. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “ВОДА” в художній мові братів Тютюнників. *Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наукової конф., 16–17 верес., 2011 р. Одеса : Астропринт, 2011. С. 33–39.

10. Бондар Н. В. Концепт “Хата” у романі Г. Тютюнника “Вир”. *Григор Тютюнник. Нові дослідження і матеріали*: наук. зб. до 80-річчя від дня народження Григора Тютюнника / упор. О. Неживого. Луганськ: Вид-во Ноулідж, 2012. С. 176–182.

11. Бондар Н. В. Фрейм-елемент ХЛБ і полтавський колорит його формантів у мовопросторах братів Тютюнників. *Когнітивна лінгвістика в міждисциплінарному контексті: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук. конф. УАКЛіП, ЧНУ імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 8–10 жовт. 2016 р. / відп. ред. С. А. Жаботинська. Черкаси, 2016. С. 77.

12. Бондар Н. В. Метафоричні експліканти субфрейму ОДЯГ СЕЛА в мовопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 27–28 січ. 2017 р. Одеса, 2017. С. 6–9.

13. Бондар Н. В. *СЕЛО* як базовий концепт української ментальності у мовопросторах братів Тютюнників. *Мова та література у полікультурному просторі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 10–11 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 63–65.

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ	
1.1. Базові концепти як об'єкт лінгвістичних досліджень	23
1.2. Кореляції лінгвокультурного й художнього концептів	33
1.3. Фрейм як структурно-логічна схема репрезентації базових концептів	47
Висновки до першого розділу	61
РОЗДІЛ 2. ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ <i>СЕЛО</i> ТА ЇЇ АНТРОПОНІМНІ СУБФРЕЙМИ В МОВОСВІТІ ГРИГОРІЯ ТА ГРИГОРА ТЮТЮННИКІВ	
2.1. Антропонімний субфрейм СЕЛЯНИН	64
2.1.1. Глютоніміїний субфрейм <i>ЇЖА СЕЛЯНИНА</i>	85
2.1.2. Естематоніміїний субфрейм <i>ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА</i>	100
Висновки до другого розділу	120
РОЗДІЛ 3. МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НЕАНТРОПОНІМНИХ СУБФРЕЙМІВ ФРЕЙМОВОЇ МОДЕЛІ КОНЦЕПТУ <i>СЕЛО</i> У ТВОРАХ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ	
3.1. Локативний субфрейм <i>СТЕП</i>	122
3.2. Темпоральний субфрейм <i>ВІЙНА</i>	132
3.3. Артефактний субфрейм <i>ХАТА</i>	141
3.4. Фітонімний субфрейм <i>РОСЛИНИ СЕЛА</i>	152
3.5. Фаунонімний субфрейм <i>ТВАРИНИ СЕЛА</i>	162
3.6. Партитативний субфрейм <i>ЛОКУСИ СЕЛА</i>	176
3.7. Компаративний субфрейм <i>СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ</i>	184
Висновки до третього розділу	188
ВИСНОВКИ	192

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	222
ДОДАТОК	223

ВСТУП

Українське мовознавство позначене зверненням до констант ментальності, що на сьогодні є особливо значущим. Міждисциплінарність наукового світу вможливила увиразнення когнітивно-культурологічних чинників у працях вітчизняних (О. П. Воробйова, К. Ю. Голобородько, І. О. Голубовська, С. А. Жаботинська, В. В. Жайворонок, В. С. Калашник, Т. А. Космеда, О. П. Левченко, Л. А. Лисиченко, А. М. Приходько, Т. В. Радзієвська, О. О. Селіванова, М. В. Скаб, В. Д. Ужченко та ін.) і зарубіжних учених (Н. Д. Арутюнова, Г. Бенкендорф, М. Блек, А. Вежбицька, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, Дж. Лакофф, Д. С. Лихачов, В. А. Маслова, М. Мінський, Ю. С. Степанов, Й. А. Стернін, В. М. Телія, Ч. Філлмор та ін.). Вивчення базових концептів у мовопросторах художників слова дозволяє розкрити їхній зміст як модус етноментальних цінностей українського народу. Вітчизняними лінгвістами показано особливості мовосвіту знакових митців слова: Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, О. Т. Гончара, В. О. Шевчука, О. Олеся, Л. В. Костенко, М. П. Стельмаха та ін. (Т. П. Вільчинська [54], К. Ю. Голобородько [66], І. М. Дишлюк [81], С. Я. Єрмоленко [250], Т. А. Космеда [121; 122], А. К. Мойсієнко [169], Т. А. Монахова [171], А. О. Пікалова [190], Т. В. Радзієвська [202], М. В. Скаб [220], Н. В. Слухай [230], Н. М. Сологуб [235], М. Г. Шленьова [280] та ін.).

У дослідженнях спадщини братів Тютюнників переважають праці літературознавчого спрямування. З-поміж науковців, які вивчали художній набуток Григора, – С. В. Ленська [137; 138], О. А. Лихачова [144], Р. В. Мовчан [166; 167], Л. Б. Тарнашинська [246; 247; 248], Н. М. Тульчинська [254], М. М. Сулима [242; 243; 244], Н. Б. Савчин [209] та ін. Слід указати на значний унесок у літературну тютюнникіану О. І. Неживого [174; 175; 177; 255; 256]. Із погляду лінгвістики художній простір вивчали менш активно. Синоніми як репрезентанти когнітивної системи Гр. Тютюнника досліджувала Л. М. Бублик [38; 42], естетичні модифікації народнорозмовності – С. П. Бибик [15], проблеми синтаксису ідіостилю – Г. О. Звягіна [103], вербалізацію

внутрішнього світу персонажів – Н. І. Музиченко [173], особливості їхньої мови – Л. Т. Масенко [151] та ін.

Ім'я Григорія Тютюнника згадують набагато рідше, аніж його брата з низки причин. Основні з них – набагато пізніший, порівняно з іншими письменниками, прихід Г. Тютюнника в літературу, дуже короткий період його творчості, що не перевищує навіть десятка років (із 1951 по 1961), невелика кількість написаних ним творів, а також те, що його роман “Вир” вийшов окремим виданням уже після смерті художника слова (перша книга – в 1960 році, увесь твір – у 1962). Збагатили наше пізнання про письменника літературознавчі статті та нариси Л. І. Воловця [56], П. Т. Гаврилова [61; 62], А. І. Гурбанської [76], Л. М. Козубенка [115], О. І. Неживого [176], І. Р. Семенчука [216], Гр. М. Тютюнника [257; 258] та ін.

Великий унесок зробила О. Ф. Черненко [270; 271; 272; 273], дружина письменника, поповнивши скарбницю літературознавства спогадами про Григорія Тютюнника. Значно менше досліджено лінгвальний аспект творчості. Окремі думки щодо особливостей мови роману знаходимо в працях Л. Н. Бублик [39; 40; 41], С. А. Лісовської [145], синтаксичний аспект висвітлювали Л. В. Бублейник [37], Н. В. Гут [77], онімічний аспект проблеми ідіостилю – А. В. Соколова [233], індивідуально-авторську синонімію – Л. М. Май [147].

Водночас слід указати, що у вітчизняному мовознавстві активізується інтерес щодо вербального вираження етнокультурних концептів у творчості братів-письменників. Лінгвокультурему *м'ята* в текстах Григора описує В. С. Калашник [109], слова-символи – Н. І. Музиченко [172], мовний образ зорі в українській прозі із залученням ілюстративного матеріалу з роману “Вир” Тютюнника-старшого дослідила І. М. Серебрянська [217] та ін.

Актуальність пропонованої розвідки зумовлена посиленням інтересом сучасної лінгвістики до вивчення взаємодії мови, людини й культури, потребою комплексного дослідження базових концептів української ментальності та їхніх репрезентативних одиниць у творчості братів Тютюнників з урахуванням

унікальної мовної специфіки полтавського краю. Концептуальний аналіз художнього доробку митців не тільки збагатить знання про їхню індивідуальну творчу лабораторію, а й уможливить реконструкцію цілісної художньої картини світу Полтавщини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми “Речення як багаторівнева мовна одиниця” (номер реєстрації 0111U000703), яку розробляє кафедра української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Тема дисертації затверджена вченою радою Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 6 від 24 листопада 2011 року).

Мета дисертаційної праці полягає в комплексному аналізі національної специфіки базових концептів української ментальності як своєрідного модусу інтенції братів Тютюнників.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких основних **завдань**:

- 1) обґрунтувати теоретичні засади аналізу базових концептів української ментальності;
- 2) з'ясувати кореляції лінгвокультурного й художнього концептів у мовотворчості братів-письменників;
- 3) визначити статус концепту СЕЛО в художньому доробку письменників;
- 4) реконструювати концепт СЕЛО у вигляді фреймової моделі;
- 5) виявити й системно проінтерпретувати субфрейми фрейму СЕЛО – антропонімні й неантропонімні;
- 6) установити лексичні та фразеологічні засоби репрезентації субфреймів фрейму СЕЛО;
- 7) визначити місцеві (полтавські) конотації окремих мовних одиниць;
- 8) схарактеризувати на основі субфреймів ієрархію цінностей українського селянина.

Об'єкт дослідження – мова прозових художніх творів братів Тютюнників. **Предмет вивчення** становлять конфігурації лексичних і

фразеологічних одиниць, що виражають засадничі поняття української культури та світосприйняття митців слова.

Джерельною базою фактичного матеріалу слугувала картотека, укладена методом суцільної вибірки з прозових художніх творів братів-письменників (загальний обсяг – 1145 сторінок (48 др. арк.)), що налічує понад 1500 репрезентативних лексичних та фразеологічних одиниць.

Мета роботи й специфіка об'єкта зумовили комплексний підхід до вибору **методів і прийомів** дослідження фактичного матеріалу, які поєднують власне лінгвістичний аналіз із фреймовим моделюванням: *гіпотетико-дедуктивний метод* зумовив вибірку фактичного матеріалу, *описовий метод* сприяв інвентаризації репрезентативних мовних одиниць і розрізненню за тематичними групами; *концептуальний аналіз*, котрий включає прийоми фреймового та метафоричного моделювання, забезпечив виявлення образної репрезентації концептів, *метод лінгвокультурної інтерпретації* застосовано у процесі аналізу концептів, *метод декодування художнього тексту* сприяв декодуванню слів-символів, одиниць індивідуальної словотворчості письменника; принагідно залучався *метод компонентного аналізу* – для уточнення семантичної структури слова та лексико-семантичної диференціації; прийом *кількісних підрахунків* – для з'ясування частотності лексем, що виражають домінанти концептосфери письменників.

Наукову новизну дослідження визначає те, що в ньому вперше в українському мовознавстві комплексно реконструйовано та схарактеризовано базові концепти української ментальності у творчості Григорія та Григора Тютюнників. Зокрема, доведено, що центром мовосвіту письменників є концепт СЕЛО як етнометальне утворення, основні складники якого експліковано у вигляді фреймової моделі, що включає ряд субфреймів, з-поміж них: антропонімні – СЕЛЯНИН, ЇЖА СЕЛЯНИНА ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА та неантропонімні – СТЕП (локативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИНИ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИНИ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), ЛОКУСИ

СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ (компаративний субфрейм); визначено ідіолектне та лексико-семантичне наповнення зазначених структур; виявлено місцеві (полтавські) конотації окремих мовних одиниць; схарактеризовано ієрархію цінностей українського селянина.

Виявлені лексичні та фразеологічні одиниці – репрезентанти фреймової моделі – проаналізовано на широкому культурно-історичному тлі, висновки зроблено на основі прикладів, що оприявлюють ідіостиль творчості письменників.

Теоретичне значення дисертації полягає в тому, що її положення конкретизують і збагачують новими ідеями мовознавчу науку, зокрема українську концептологію, лінгвокультурологію, лінгвістику тексту. Одержані результати доповняють знання про зв'язок світосприйняття Григорія та Григора Тютюнників, мови їхніх творів і національної мовної картини світу. Узагальнення й висновки сприятимуть подальшому студюванню ідіостилю братів-письменників, а також мовної картини Полтавщини. Окремі аспекти розвідки роблять унесок у теорію психолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвістики тексту та діалектології.

Практичне значення. Матеріали дослідження можуть бути використані в підготовці спецкурсів, спецсеминарів із лінгвістичного аналізу художнього тексту, когнітивної лінгвістики; у лексикографічній діяльності – для укладання словника констант української культури, лексикону мови Григора та Григорія Тютюнників, доповнення словника полтавських говорів, коригування тлумачних словників; у науково-пошуковій роботі студентів, магістрантів та аспірантів. Одержані результати мають практичне значення для суміжних з лінгвістикою дисциплін, зокрема психолінгвістики, соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвокультурології.

Особистий внесок здобувача. Результати дослідження дисертантка одержала самостійно. Усі статті написано одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й практичні результати дисертації обговорено на засіданнях кафедри загального і слов'янського мовознавства та іноземних мов Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, різні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в доповідях на Міжнародній науковій конференції “Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі” (Одеса, 2011), Всеукраїнській науковій конференції “Текстологія, поетика, методика вивчення творчості Григорія і Григора Тютюнників” (Луганськ, 2011), Міжнародній науковій конференції “Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті” (Полтава, 2012), III Міжнародній науково-практичній конференції “Етнос, мова та культура: минуле, сьогодення, майбутнє” (Львів, 2016), Міжнародній науковій конференції “VIII. Olomoucké sympozium ukrajinistů” (Olomouc, 2016), Міжнародній науковій конференції “Когнітивна лінгвістика у міждисциплінарному контексті: теорія і практика” (Черкаси, 2016), Міжнародній науково-практичній конференції “Філологічні науки: сучасні тенденції та чинники розвитку” (Одеса, 2017), Міжнародній науково-практичній конференції “Мова та література у полікультурному просторі” (Львів, 2017).

Публікації. Проблематику й основні положення дисертації висвітлено в тринадцяти одноосібних публікаціях, із яких: шість статей у наукових фахових виданнях України (2,93 арк.), одна – у зарубіжному виданні (Чеська республіка) (0,83 арк.), а також тези та матеріали доповідей на шести міжнародних науково-практичних конференціях (1,61 арк.). Загальний обсяг публікацій складає 5,37 друк. арк.

Структура й обсяг роботи. Дисертаційна праця складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (292 позиції), списку використаних джерел (3 позиції) та додатка. Загальний обсяг роботи – 224 стор., основного тексту – 196 стор.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ

БАЗОВИХ КОНЦЕПТІВ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

1.1. Базові концепти як об'єкт лінгвістичних досліджень

Національною ознакою кожного народу є його мова, яка акумулює культуру своїх носіїв, їхню ментальність, звичаї, релігію, історію. Надзвичайно чутливим показником культури народу є лексична і фразеологічна системи. Семантика цих вербальних засобів, виявляючи зв'язок із ментальним світом певного народу, стає підґрунтям для формування етноконотацій (інтерпретаційного поля), завдяки чому таку мовну одиницю розглядають уже як слово-концепт.

На сьогодні з'ясовано, що концепт – універсальне вмістилище знання про навколишній світ і ставлення до нього. Відповідно до того, який із чинників є для науковця пріоритетним, а який менш важливим, коригується бачення і тлумачення концепту. Усталилися два підходи щодо визначення цього феномену: лінгвокогнітивний та лінгвокультурологічний. У працях С. Д. Аскольдова [8], О. С. Кубрякової [129; 131; 132], В. І. Карасика [111], З. Д. Попової [193; 194], О. О. Селіванової [214], Й. А. Стерніна [Стернин 2001, 2002] та ін. вихідними позиціями тлумачення концепту є свідомість (психологія), знання (семантика). У вітчизняній же лінгвоконцептології, як зазначає І. О. Голубовська, відчутний нахил не до “експериментально-менталістського” (тобто лінгвокогнітивного – прототермінологічний аналог, уведений в обіг української лінгвістики О. П. Воробйовою), притаманного здебільшого західній лінгвістичній традиції), а до “духовно-менталістського” (лінгвокультурного) підходу в усвідомленні сутності й природи концепту, що спонукає дослідників звертатися до вивчення останнього як насамперед культурно й етноспецифічно детермінованої сутності [70, с. 77]. Цей підхід, започаткований Д. С. Лихачовим, відстоюють у низці праць Н. Д. Арутюнова

[7], А. Вежбицька [48; 49], С. Г. Воркачов [57; 58], І. О. Голубовська [68; 69; 70], В. В. Жайворонок [94, 2007], В. А. Маслова [154; 155], А. М. Приходько [198; 199], Ю. С. Степанов [238] та ін.

Варто зауважити, що незалежно від того, якого підходу – лінгвокогнітивного чи лінгвокультурологічного – дотримується лінгвіст, він, як стверджує А. М. Приходько, “ніколи не зациклюється на якійсь одній властивості концепту. У кінцевому підсумку провідною ознакою останнього визнається певне ідеальне начало (знання, інформація, психіка, ментальність) – своєрідний енергетичний ореол, що перекидає місток між мовою й національним світосприйняттям” [199, с. 49].

У сучасній лінгвістиці питання, чи всі вербалізовані культурні поняття є концептами, залишається відкритим, позаяк маємо широке й вузьке трактування цих психо-культуро-лінгвальних феноменів. У вузькому розумінні концепти визначають як семантичні утворення, що містяться за лексемами, які в процесі перекладу іншими мовами не мають однослівних еквівалентів [178, с. 85].

Широке розуміння концепту полягає у віднесеності до останніх будь-якого вербалізованого культурного смислу, що, за висловом С. Г. Воркачова, “позначений етнічною специфікою незалежно від її значущості (суттєвості-випадковості) для національного характеру” [57, с. 24]. Учений наводить приклади таких лінгвоконцептів, як ДІМ, ГРОШІ, МУЗИКА, ГРОЗА, ЄВРОПА та ін., і водночас застерігає: якщо ретельно пошукати кілька мов для порівняння, то “семантика практично будь-якої лексичної одиниці виявиться етноспецифічною” [Там само].

Опонує цій думці І. О. Голубовська, наголошуючи, що “можливість стати концептами надається винятково тим поняттям, які є значущими для певної культури, виступають носіями концентрованої культурної пам’яті народу” [70, с. 76]. Водночас вона зауважує, що між концептами й поняттями немає глухих мурів: за певних умов (особливо в художньо-поетичному дискурсі) цілком можливий перехід поняття до сфери концептів [Там само]. Із цими

міркуваннями суголосний А. М. Приходько. На його думку, “визначення точного й несуперечливого таксономічного переліку концептів – завдання досить складне (...), оскільки концептуальна палітра мови – явище ідеальне, до якого навряд чи можна застосувати те, що в точних науках прийнято називати мірою. Якщо самі концепти матеріалізуються в мові, то методики їх аналізу важко піддаються формалізації, а тому будь-яке їх ранжування ще довго буде мати відбиток філологічного суб’єктивізму” [200, с. 280].

У психолінгвістичному ключі визначає концепт Р. М. Фрумкіна, характеризуючи його, насамперед, не як поняття, а як індивідуалізоване уявлення: “Не лише різні мови концептуалізують, тобто інтерпретують дійсність неоднаково, але й за одним і тим словом конкретної мови у свідомості різних людей можуть стояти різні концепти” [266, с. 3].

Як прерогативу лінгвософії тлумачить концепт В. В. Жайворонок, детермінуючи його як єдність предметного смислу та певної інтелектуально осмисленої сутності, знака смислу, а частіше, комплексу смислів [94, с. 28].

Услід М. П. Кочерганові, який визначає концепт ментальним прообразом, що “уособлює культурно зумовлені уявлення мовця про світ, із другого – він має певне ім’я в мові” [126, с. 25], лінгвоментальну інтерпретацію цього явища пропонує також К. Ю. Голобородько, указуючи на тісний його зв’язок із людиною як об’єктом мовомислення: “Концепти – це не лише концепти культури, це і конструкти свідомості, через які людина входить у культуру, а в деяких випадках і впливає на неї” [66, с. 55]. Цілком логічною, на наш погляд, є заувага вченого про те, що в лінгвоментальності національної лінгвокультури й кожної мовної особистості зокрема містяться “знакові одиниці картини світу – ключові концепти” [Там само, с. 56].

Інтерпретація ключових концептів у східнослов’янській лінгвістичній традиції характеризується строкатістю дефінування. Такий термінологічний симбіоз є ще одним підтвердженням недостатнього висвітлення теми і в україністиці, і у світовій мовознавчій царині загалом. На позначення культурно значущих ментальних утворень функціонує низка термінів: *базовий культурний*

концепт, ключовий культурний концепт (А. Вежбицька), *духовні концепти* (С. Є. Нікітіна), *духовно-культурні концепти* (В. І. Кононенко), *етноконцепт* (О. О. Селіванова), *етнокультурний концепт, знак етнокультури* (В. В. Жайворонок), *константа культури* (Ю. С. Степанов), *культурно значущий концепт* (В. М. Телія, О. П. Левченко, К. Ю. Голобородько), *лінгвокультурема* (В.В.Воробйов), *лінгвокультурний концепт* (С. Г. Воркачов, Р. Я. Кісь).

Омовлені культурні концепти в мовознавстві також отримали численні позначення: *ключове слово культури* (Н. Д. Арутюнова, І. О. Голубовська), *мовні знаки (національної) культури* (Н. Ф. Зайченко, К. В. Красовська), *мовно-естетичні знаки національної культури* (С. Я. Єрмоленко), *національно-культурні одиниці, культуреми* (С. М. Прохорова), *слова з національно-культурним компонентом семантики, логоеністема* (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров) та ін.

За Ю. С. Степановим, константи культури – це постійні, стійкі концепти, кількість яких “чотири – п’ять десятків, а між тим сама духовна культура будь-якої спільноти закладена в операціях із цими концептами”, однак це не означає, що вони “передвічні” та “незмінні” [238, с. 6]. Дослідник у роботі “Константы: словарь русской культуры” розглядає такі концепти, як ПРАВДА, ЗАКОН, ЛЮБОВ, СЛОВО, ДУША, ГРІХ, НАУКА, ІНТЕЛІГЕНЦІЯ, ВОГОНЬ, ХЛІБ, ПИСЕМНІСТЬ, ЧИСЛО, ЧАС, РІДНА ЗЕМЛЯ, ДІМ, МОВА та ін. Вони дають уявлення про базові етнічні цінності. Зміст цих концептів, на думку лінгвістів, можна дослідити з урахуванням вербальної репрезентації в текстах письменників, філософів, науковців, у повсякденному мовленні пересічних представників певного етносу, а також на підставі виведення внутрішньої форми лексем з урахуванням архетипів колективного несвідомого.

У такому ж ключі інтерпретує культурні константи А. М. Приходько, визначаючи їх як концепти, що сягають корінням глибокої давнини й простежуються через погляди мислителів, письменників і пересічних носіїв мови аж до наших днів [199, с.95].

О. О. Селіванова пояснює константи культури як складники ментальної сфери етносвідомості, що є відносно стійкими концептуальними структурами, “які несуть культурно ціннісну інформацію та представлені в знакових продуктах культури. Зокрема, у текстах, явищах природної мови... У сучасній етнолінгвістиці й лінгвокультурології константи культури здебільшого ототожнюються з концептами як осмисленими структурами свідомості” [214, с. 275].

Культурно важливі концепти В. М. Телія позначає терміном *культурно значимий концепт*, розуміючи його як одиницю ментального рівня, що в певній системі (картині світу) виконує роль стрижневого елемента [249, с. 96], яким послуговуються у роботах О. П. Левченко [136], К. Ю. Голобородько [66].

Як знак, що інтегрує в собі не лише реалію, а її образ або символ у певному етнокультурному просторі, тлумачить цей феномен В. В. Жайворонок, номінуючи його етнокультурним концептом [96]. Крім того, дослідник зараховує до наукового терміноконтинууму синонім *знаки етнокультури*. *Мовні знаки культури* Н. В. Красовська інтепретує як “мовнокраїнознавчі відомості про слова-поняття, крилаті вислови, ті словесні образи класичної літератури, що стали надбанням української національної культури” [128, с. 121].

Широко представленим у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві є термін *лінгвокультурема* – комплексна міжрівнева одиниця, що “становить діалектичну єдність лінгвістичного та екстралінгвістичного (поняттєвого або предметного) змісту”, акумулюючи і власне мовне вираження (“форму думки”), і позамовне культурне середовище (ситуацію, реалію) [60, с. 48–49].

Активне функціонування позначень *логоеністем*, *слова з національно-культурним компонентом семантики* (Є. М. Верещагін, В. Г. Костомаров), *мовні знаки (національної) культури* (Н. Ф. Зайченко, К. В. Красовська), *мовно-естетичні знаки національної культури* (С. Я. Єрмоленко), *національно-культурні одиниці, культурем* (С. М. Прохорова) каузоване тим, що слова є омовленими концептами.

Термін *логоеністема* ввів у лінгвоцарину В. Г. Костомаров, розглядаючи її як знак, що “потребує осмислення на двох рівнях: рівні мови і рівні культури” [44, с. 10]. Водночас учений зауважує, що розуміння такого маргінального знака “передбачає орієнтування й у сфері коду (мови), і у сфері інформації, яку передає цей код (культури)” [Там само].

“Ключові слова культури”, на думку І. О. Голубовської, є “омовленими культурно детермінованими ментальними утвореннями, котрі мають безпосередній дотик до цінностей, ідеалів та установок етносів і у яких знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу” [69, с. 401].

Зголошується з нею й К. Ю. Голобородько, висновуючи, що *ключовими словами культури* є “особливі культурно значущі концепти, тобто концепти, які найбільше розроблені в мові та культурі, семантично та семіотично вагомі, що стали предметом спеціальної культурної рефлексії (художньої, наукової, філософської тощо)” [66, с. 42]. Вони, за словами дослідника, протягом тривалого часу залишаються незмінними і в мові, і в смисловому культуропросторі.

Вибір терміна *базовий культурний концепт*, запропонованого А. Вежбицькою, як орієнтира в дисертаційній праці видається більш логічним, оскільки він не тільки відразу репрезентує основоположність позначуваних ним одиниць, будучи підґрунтям синтезного вивчення мови й культури, а й функціює як елемент свідомості, що відіграє роль посередника між мовою й культурою. Зважаючи на мотивованість, точність, цей термін послідовно використовують у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці (А. Вежбицька, В. А. Маслова, М. Ф. Алефіренко, Д. В. Ужченко В. Д. Ужченко та ін.).

Дослідниця В. А. Маслова переконана, що *базовими концептами* є ті, які виникли в глибоку давнину й до сьогодні простежуються в поглядах мислителів, письменників та пересічних носіїв мови [154, с. 42]. Такі концепти репрезентують смислове й культурне ядро етномовної свідомості будь-якого культурного простору, фокусуючи в собі систему смислової організації

етносвідомості в єдності її парадигматичних, синтагматичних і лінгвокультурних (ціннісно-сміслових) зв'язків [3, с. 152].

Незважаючи на строкатий континуум інтерпретаційної сфери досліджуваного феномену, загально визнаними є такі основні ознаки базових концептів:

- гетерогенність (наявність ціннісного, образного, поняттєвого складників);
- багатознаковість (дискурсивність представлення змісту, метафоричність, емотивність, включеність імені концепту в лексичну систему мови);
- емоційність (концепт не тільки мислиться, а й переживається);
- семіотична щільність (наявність у плані вираження концепту синонімів, тематичних полів і рядів, приказок, літературних сюжетів, синонімічних символів);
- орієнтація на план вираження (включення імені концепту в різноманітні асоціативні зв'язки, метафоричні модифікації);
- частотність (уживаність у культурно-мовному просторі: піснях, назвах вистав, книг, фільмів).

Важливо й те, що базові концепти, експліковані лінгвально, уможливають розкриття такого феномену, як ментальність – спільне “психологічне оснащення” представників певної культури, що дає змогу хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю в певне світобачення” [269, с. 4]. Кожна нація має власний набір поведінкових, психологічних стереотипів, тому мовна маніфестація концептів однієї лінгвокультури є етноспецифічною щодо іншої. Укладачі “Славянського асоціативного словаря” Н. В. Уфимцева, Г. О. Черкасова, Ю. М. Караулов і Є. Ф. Тарасов з-поміж ядерних для мовної свідомості українців вирізнили конструкти: ЖИТТЯ, ЛЮДИНА, РАДІСТЬ, ДРУГ, ДОБРЕ, ДІМ, ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, СПОКІЙ, ГРОШІ, ЧОЛОВІК, КОХАННЯ, РОЗУМ, ГАРНИЙ, НАДІЯ,

СМЕРТЬ, СИЛА, РОБОТА, ДИТИНА, СВІТ, ВЕЛИКИЙ, ПОГАНО, КРАСА, ТОВАРИШ, ЗЛО, ЖІНКА, СВІТЛО, ДОБРИЙ, ПРАЦЯ, ДІВЧИНА [223].

Щоб розпізнати домінанти ментальності нашого народу, слід звернути увагу “на основи психічної структури українців, підкреслити ті властивості й психічні функції, які своїм питомим колоритом позначаються на чинності одиниці” [19, с. 326]. Як зауважує Я. В. Купіна, духовний досвід українців можна продемонструвати такими концептами: ДОБРО, СЕРЦЕ, ДУША, ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, ЛЮДИНА, ПРИРОДА, ЖЕРТОВНІСТЬ, ПРОСТІР, ЧАС, ВОЛЯ, МИР тощо, оскільки найважливішими атрибутами української ментальності є “духовність, соборність, доброзичливість, прагнення до вищих форм досвіду” [133, с. 54]. В. І. Кононенко доповнює перелік визначальними для українця словами-поняттями, зосібна – ЗЕМЛЯ, МАТИ, ХАТА, ХЛІБ, ДОЛЯ [119, с. 64].

Д. В. Ужченко і В. Д. Ужченко у складі базових концептів української культури вирізняють: ВОГОНЬ, ВОДА, ДОРОГА, КАЛИНА, ЛАВА, ОСИКА, ПОРІГ, РУШНИК, ХАТА, ЧОБОТИ, ЧУМАК [261].

Часто переліки базових концептів культури зводять до безеквівалентної лексики, що здебільшого репрезентує матеріальну культуру народу. В. П. Нерознак зауважував, “безеквівалентна лексика чи те, що зазвичай називають “не підлягаюче перекладу в тексті”, і є тим лексиконом, на матеріалі якого і слід складати списки фундаментальних національно- культурних концептів” [178, с. 85].

Дещо тяжіє до такого розгляду й А. М. Приходько, зараховуючи до кола базових концептів української лінгвокультурної спільноти БОРЩ, САЛО, ГАЛУШКИ, УЗВАР, ГОРІЛКА, ХАТА, ТОПОЛЯ, КАЛИНА, ГОПАК, ПЕРЕСПІВИ, КОЗАК, ВИШИВАНКА, СПІДНИЦЯ, ВЕЧОРНИЦІ, БАНДУРА, РУШНИК, ПИСАНКА. Водночас дослідник зазначає, що названі концепти “не можуть претендувати на повноту, а багато в чому вони й спірні, проте зрозуміло одне: те, що зачіпає струни душі, можна і треба каталогізувати задля пізнання етнічних цінностей того чи іншого народу” [199, с. 215].

Попри значні здобутки в галузі концептології, на сьогодні немає замкненої остаточної множини лінгво-ментальних конструктів, оскільки перелік базових культурних концептів є відкритим і може бути в будь-який час розширений, доповнений новими одиницями “залежно від постійно мінливої дійсності, у якій існує культура, а також від теоретичної позиції дослідника” [101, с. 39].

Ще в сиву давнину закладені базові концепти української ментальності, духовності пронизують сучасність, і їхнє розкриття крізь мовні факти “має неабияку суспільно-політичну значущість у сучасній Україні, яка намагається змінити вектор свого цивілізаційного розвитку, відкрити себе європейському світові, “навчитися чужому”, не цураючись свого” [70, с. 92].

Посутню роль у цьому відіграє літературна творчість художників слова, оскільки, на переконання мовознавців, зміст концептів варто досліджувати не лише шляхом виведення етимона (етимологічної внутрішньої форми) ключових лексем, урахувавши архетипи колективного несвідомого, а й шляхом урахування вербальної репрезентації в етнотекстах різноманітних авторів [214, с. 413]. У вітчизняній лінгвістиці досліджено особливості відтворення в текстах письменників таких базових концептів української ментальності, як сакральні: БОГ [54], [66]; індивідуальноцентричні: МАТИ [232] та ін.; телеономні: ДУША [220], ВОЛЯ [122], СОВІСТЬ [120; 201], МРІЯ, НАДІЯ, СМІХ та ін. [120], ПРАЦЯ, РОБОТА [202]; флористичні: ДУБ, ВЕРБА, КАЛИНА, ЯБЛУНЯ, ЖИТО, ОЧЕРЕТ та ін. [230], [72; 73], М'ЯТА [109]; фаунонімні: ЛЕЛЕКА, ЗОЗУЛЯ, КІНЬ, КОРОВА, СОБАКА та ін. [72], ОРЕЛ [157]; артефактні: ЗЕМЛЯ [66], ХАТА, ВОДА [232] та ін.; просторові: РІЧКА, СЕЛО [280], СТЕП [88; 252] тощо.

Спроба ранжування базових концептів, що функціують у художніх площинах Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, М. Рильського, М. Стельмаха, Л. Костенко та ін., здійснена у словникові Н. О. Мех “Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)” [158; 159], де з-поміж наскрізних понять релігійної картини світу (розділ

“Логосвіт”) чільне місце займають концепти: АНГЕЛ, БОГ, ДУША, ДУХ, СЛОВО та ін., розділ “Мікросвіт” структурують: БАБА, ДІД, ДОЧКА, МАТИ, СИН тощо, третій розділ “Макросвіт” формують: ВОДА, ВОГОНЬ, ПОЛЕ, СОНЦЕ, СТЕП, ШЛЯХ та ін.

Репрезентативність етноспецифічних, міфопоетичних, символічних значень концептів у словниках такого зразка, когнітивна багатоплановість, полісемантична природа, аксіологічна маркованість, висвітлення в етнотекстах майстрів української словесності та фольклору посвідчує їхній базовий характер. Водночас, слід наголосити, що *базові концепти* не тотожні етноспецифічним, оскільки, крім власне національних концептів (ВЕРБА, ЗОЗУЛЯ, КАЛИНА, ЛЕЛЕКА, МАТИ, РУШНИК, СЕЛО, СТЕП, ТОПОЛЯ, ХАТА, ХЛІБ та ін.), уключають у себе універсальні, загальнолюдські (БОГ, БОГОРОДИЦЯ, ВІЙНА, ВОГОНЬ, ВОДА, СОНЦЕ тощо), які позначені національною специфікою конотацій, асоціативних зв’язків, змістового наповнення. І не стільки важливо довести ключовий характер лінгвокультурами, скільки “спромогтися сказати про цю культуру щось суттєве, нетривіальне” [48, с. 283]. А це значимо, оскільки сьогоднішнє – час, де, за образним висловом В. Хлебникова, “зоря майбутнього мирно пасеться з тінями минулого”.

Отже, одним із актуальних завдань сучасної мовознавчої науки стало дослідження такого феномену, як концепт. Поліфункційність і складність цього поняття зумовлює розмаїтість його тлумачень. З-поміж строкатого континууму позначень магістральну позицію займає *базовий концепт ментальності* – зафіксоване словником, значуще для культури поняття з етноспецифічним семантичним відтінком, яке акумулює в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу. Вербальна репрезентація базових концептів ментальності в етнотекстах вітчизняного письменства відіграє значущу роль у висвітленні їхнього змісту.

1.2. Кореляції лінгвокультурного й художнього концептів

Базовий концепт культури, потрапляючи в художній простір того чи того письменника, не лише синтезує збережені історичною пам'яттю народу ментальні ознаки і явища, а й увиразнюється, збагачується різноманітними семантичними відтінками. Як потверджує О. А. Огнєва, “базові концепти культури, що відображають національну картину світу, реалізуються в тексті у вигляді художніх культурних концептів” [184, с. 65]. Дослідження базових концептів у мовопросторах вітчизняних письменників має неабияке значення, оскільки дозволяє, за І. О. Голубовською, установити континуум у дискурсивному розгортанні семантико-когнітивного змісту лінгвоконцептів, продемонструвати тяглість модусу світосприйняття і світооцінки українців [70, с. 93].

У вітчизняній лінгвістиці наявний тісний зв'язок вивчення концептів культури з лінгвостилістичним аналізом текстів. У цьому ключі інтерпретують лінгвоментальні конструкти такі вчені, як І. К. Білодід, К. Ю. Голобородько, С. Я. Єрмоленко, Л. А. Лисиченко, Л. І. Мацько, А. К. Мойсієнко, Н. М. Сологуб та ін., потрактовуючи текст як мовно-естетичну структуру, що оприявнює культуру за допомогою мовних знаків. При цьому, зазначають науковці, релевантним є тлумачення, зіставлення внутрішньоформних якостей, висвітлення їхніх загальних та індивідуально-авторських особливостей. Природу художнього концепту дослідники визначають по-різному. Так, ще С. Д. Аскольдов виділив дві групи концептів – пізнавальні й художні (в іншій термінології первинні та індивідуальні) [8, с. 15]. Якщо концепти пізнання виражають універсальне, то художні – індивідуально-особистісне.

Н. В. Красовська тлумачить художній концепт як складну синтезувальну структуру власне авторського розуміння і традиції національного вживання. Це – “надтекстове” утворення, що експлікує художні смисли тільки в широкому інтертекстуальному контексті [127, с. 22]. В. Г. Зусман пропонує інший протодефініційний аналог – літературний концепт, визначаючи його як

результат взаємодії внутрішньої і зовнішньої форми слова, що долучається до асоціативно-вербального змісту, з якого складається художнє мислення автора [105, с. 13].

Як згусток індивідуально-авторських компонентів та “апріорних смислів і значень, що належать до національної естетичної традиції”, складну інтегровальну структуру власне авторського розуміння і традиції національного вживання, художній концепт розглядає Л. В. Міллер [161, с. 164], зауважуючи, що досить часто художній концепт не має прямих вербалізаторів і реалізується в тексті низкою контекстуальних характеристик, які передають їхню суть. Досліджуючи семантику слова в художніх текстах, важливо враховувати прихований зміст, контекст, тобто, щоб зрозуміти слово, треба осягнути текст, і, навпаки, лише після сприйняття слова в художній канві осмислюється весь текст.

Структурними складниками художнього концепту вважають поняттєвий, ціннісний та образний (О. П. Воробйова, В. Г. Никонова, Н. Ф. Єремєєва, Д. М. Колесник, Д. М. Павкін та ін.). Для аналізу концептів у тексті важливе значення мають конотації, оскільки вони є, на чому справедливо наголошують Л. Йорданська та І. Мельчук, відображенням культурних уявлень і традицій, пов'язаних із цими лінгво-ментальними феноменами [291, с. 11].

Звичайно, письменник за основу бере загальноприйняті мовні коди, але водночас модифікує і трансформує їх. Глибина й місткість художніх концептів прямо залежні від культурного та емоційного досвіду письменника, який, як мовна особистість, є не лише узагальненим образом носія національно-культурних цінностей, віддзеркалює особливості ментального осередку, до якого належить (В. І. Карасик [111], І. О. Голубовська [68], О. П. Воробйова [59], С. Г. Воркачов [57] та ін.), а й часто створює нові вербальні елементи та активізує їх.

Отже, у системі мовних реалізацій концепту специфічне місце посідає художній текст – “цілісне комунікативне утворення, компоненти якого

об'єднані в єдину ієрархічно організовану семантичну структуру комунікативною інтенцією його автора” [184, с. 5].

Акумулюючи різноманітну інформацію про історію, національні стереотипи поведінки етносу, текст не тільки ілюструє культуру, а й одночасно є наслідком її поступу в певний період. У художньому тексті відтворено особливості побуту та життя суспільства або окремого етносу, який описує автор, а простір твору відбиває особливості лінгвокультурного осередку, до якого належить письменник (О. П. Воробйова, С. Г. Воркачов, В. В. Красних, Н. В. Крючкова).

Знання текстів художньої літератури вможлиблює розуміння нації, її психоментальних характеристик. А. Банфі зауважував: “Світ пізнання митця – через власний досвід, усвідомлення народних національних традицій, а також законів творення визначальних цінностей загальнолюдського буття – знаходить адекватне вираження в індивідуальному слові” [11, с. 41]. Водночас для розуміння твору потрібно володіти значущими етнокультурними кодами, якими він був зашифрований, оскільки текст, за свідченням В. А. Маслової, є “набором специфічних сигналів, що автоматично викликають у читача, вихованого в традиціях певної культури, не тільки безпосередні асоціації, а й значну кількість непрямих асоціацій” [155, с. 30]. Крім цього, художній текст, як потверджує А. П. Загнітко, є “феноменом / творінням” естетичної мовної особистості, яка “виражає в ньому квінтесенцію власного неповторного “Я”, екстраполюючи власне буття і його сутність” [100, с. 56].

Залежність семантичної структури тексту від мовно-культурної картини світу зауважує і Є. Бартмінський, наголошуючи на тому, що тексти в актах мови й мовної комунікації є інтенційною актуалізацією системи норм і цінностей картини світу [284, с. 17]. Цілком доречно потверджує В. О. Кононенко, що “предметним наповненням лінгвокультурології є передусім тексти в їхніх різновидах і виявах з урахуванням духовно-концептуальних, образно-метафоричних, символічних та інших знань як результату дії людської свідомості” [118, с. 43].

Художні твори вможливають виявлення різноманітних семантичних трансформацій слова, утрачених або непомітних у повсякденному вжитку. А. К. Мойсієнко справедливо зауважує, що часто в мовленні не усвідомлюється метафорика багатьох висловлювань, які перебувають у тісному зв'язку з культурою. Письменник же впроваджує мовні метафори в систему внутрішніх знакових зв'язків тексту [169, с. 12], що й полегшує розуміння. Отже, “мова художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає можливість перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної комунікації” [16, с. 31–32].

Письменники не тільки перетворюють і використовують наявні елементи літературної мови, але досить часто створюють їх, активізують. Мова-текст репрезентує індивідуальний світ окремого автора, твору, мовотворчість певного історичного періоду, епохи. У будь-якому разі маємо справу з ознаками-маркерами, характерними для авторської індивідуальності компонента тексту, поєднаними із загальнокультурним досвідом індивіда, які “формують” образно-сміслову й естетичну перспективу читацького пізнання твору, передбачають те нове, що стоїть за звичайним уживанням слова-сигналу [170].

Творчість письменників та їхня індивідуальна художня майстерність органічно вплітається в лінгвальний контекст усієї епохи, водночас у створенні художнього твору вирішальна роль належить мові, оскільки саме в тексті розкривається здатність слова втягувати у свою орбіту додаткові уявлення, розширювати власний семантичний потенціал [234, с. 14–15].

Мова художнього твору, зокрема прози, в аспекті лінгвокультурології дає змогу перейти від внутрішньосистемного аналізу до одиниць знання, до глибинних смислів національної концептосфери. Зауважимо, що термін “концептосфера” уведений у науковий світ академіком Д. С. Лихачовим, який тлумачить її як сукупність концептів нації, багатство якої прямо залежне від багатства фольклору, літератури, науки, мистецтва, релігії [143, с. 284]. Учений констатує важливість цього поняття, оскільки воно “допомагає зрозуміти, чому

мова є не тільки засобом спілкування, а й концентратом культури нації та її втілення” [Там само].

Перебуваючи у взаємозумовлених відношеннях, художні концепти формують у сукупності мовну картину світу окремого автора, що, за твердженням З. Д. Попової та Й. А. Стерніна, виникає у свідомості читача в процесі сприйняття художнього тексту [Попова, Стернин 2002, с. 59]. У зв'язку із цим у лінгвістиці набуває популярності вивчення національної та авторської мовних картин світу шляхом концептуального аналізу їхніх складників. Уперше визначення “мовної картини світу” сформулювали Є. Бартмінський і Р. Токарський. Вони визначають її як “утілення комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ”, як “певний набір суджень, закріплених в мові та вкладених у значення слів або ж цими значеннями імплікованих, який повідомляє про риси і способи існування об'єктів позамовного світу” [284, с. 72]. У цьому ж ключі мовну картину світу розглядають у працях Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицька, К. Ю. Голобородько, С. Я. Єрмоленко, В. В. Жайворонок, Ю. О. Карпенко, Е. Кассіерер, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, Г. П. Півторак, Н. В. Слухай, О. С. Снітко, Н. М. Совтис, Ю. С. Степанов та ін.

З. Д. Попова і Й. А. Стернін вважають, що “мовна картина світу” – це образ світу, створений лінгвістичними засобами, зокрема номінативними, образними, дискурсивними, фоносемантикою тощо [193, с. 37].

Як “сукупність уявлень про світ, що історично склалися в поточній свідомості конкретного мовного колективу й віддзеркалилися в його етнічній мові; певні способи концептуалізації дійсності за допомогою засобів етнічної мови” розглядає мовну картину світу Ф. С. Бацевич [14, с. 223]. У основі такого тлумачення – ідеї В. фон Гумбольдта та гіпотеза лінгвістичної відносності американських етнолінгвістів – Ф. Боаса, Е. Сепіра, Б. Ворфа, – яка полягає в тому, що єдину систему поглядів, колективну й обов'язкову для всіх носіїв мови філософію репрезентують значення елементів та категорій етнічної мови [Там само].

Оскільки мовна картина світу кожного народу неповторна, своєрідна, то цілком доречним є виокремлення дефініції “національно-мовна картина світу”, яку трактує І. О. Голубовська так: “виражене етносом засобами певної мови світовідчуття і світорозуміння, вербалізована інтерпретація мовним соціумом навколишнього світу і себе самого в цьому світі” [68, с. 29]. На беззаперечному зв’язку мови й культури наголошує Р. Я. Кісь, вияскравлюючи важливість національних домінант, світу символічної взаємодії, який є незбагненим для тих, хто, хоч і непогано володіють мовою, ще “не втаємничені у відповідну культуру, цебто не залучені (бодай почасти) у повсякдення соціуму, у способи його життєдіяльності (зокрема комунікативної діяльності), у сам сенс міжсуб’єктних стосунків” [113, с. 13]. Докорінне розуміння значення етномаркованих одиниць уможлиблюється тільки у відповідному соціокультурному середовищі, оскільки, номінуючи певні факти дійсності, пов’язані з віруваннями, традиціями, побутом народу, його ментальністю, ці одиниці переходять із мовознавчого виміру в етнолінгвістичний.

Як структурант мовно-концептуальної картини світу розглядає мовну картину світу Т. П. Вільчинська, зауважуючи її національний характер та об’єктивацію в індивідуально-авторських картинах світу [54, с. 26], детермінованих морально-етичними ціннісними орієнтирами письменника, його світоглядом.

Слід зазначити, що доречність використання терміна “мовна картина світу” щодо аналізу художніх текстів є дискусійною. Р. Гжегорчикова висловлює думку, що його доцільніше використовувати для системних фактів, а досліджуючи художній простір письменника, варто говорити не стільки про особливу картину світу, скільки про своєрідне бачення світу, виражене за допомогою особливого (такого, що перевищує норму) вживання мови [290, с. 47]. Та все ж більшість дослідників (З. Д. Попова, Й. А. Стернін, С. Я. Єрмоленко, Т. П. Вільчинська, Н. М. Сологуб та ін.) активно вживають дефініцію на позначення синтезу загального й одиничного, індивідуального.

На відмінності понять мовної та художньої картин світу наголошує А. Кадиєвська. Учена переконана, що в тексті тісно переплітаються оказіональні явища, характерні для конкретного вживання, із явищами, властивими мові й певному авторові. Усі вони створюють текстову картину світу [292, с. 28]. У цьому ж ключі інтерпретує художню картину світу Л. П. Іванова, висновуючи, що в її основі – мовна картина світу народу, до якої належить сам індивід і носієм якої він є [106, с. 6].

На думку К. Ю. Голобородька, вивчення мовотворчості знакових письменників спричинило появу поняття художньої картини світу, починає вивчатися статус і місце концептів у системі творчого лінгвоконтинууму [66, с. 6]. Ідіостиль художників слова у вітчизняній лінгвістиці розглядають С. П. Бирик, К. Ю. Голобородько, А. Т. Гулак, Н. О. Данилюк, С. Я. Єрмоленко, В. С. Калашник, Т. А. Космеда, О. О. Маленко, А. К. Мойсієнко, А. М. Поповський, Л. О. Пустовіт, Н. В. Слухай, Н. М. Сологуб, М. І. Степаненко та ін., у слов'янському – М. М. Бахтін, Т. Добжинська, Ю. М. Караулов, І. І. Ковтунова, Ю. М. Лотман, М. Р. Маєнова, В. А. Маслова, І. О. Тарасова та ін.

У виокремлених працях поняття художньої картини світу корелює з поняттям індивідуальної мови, стилю, що увійшло до дефініційного тезаурусу лінгвостилістики в другій половині ХХ ст. С. Я. Єрмоленко потрактує його як “сукупність мовно-виразових засобів, що виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших... Поняття індивідуальний стиль насамперед застосовують щодо стилю майстра слова, письменника” [87, с. 304]. Солідаризується з нею С. А. Жаботинська, наголошуючи на нерозривному зв'язку ідіостилу зі своєрідністю креативної діяльності художника слова, зумовленою його світоглядом, талантом, темпераментом тощо [92, с. 8].

Поділяємо думку К. Ю. Голобородька, що “дослідження ідіостилу письменника з погляду його концептуальної й мовної картин світу, із погляду зв'язків цих двох аспектів аналізу мови з ментальним світом творця має велике

значення для пізнання психоментальних й етнокультурних основ народу” [66, с. 89]. У схожому руслі міркує А. К. Мойсієнко, наголошуючи на важливості у творенні національно-культурної картини світу не лише словесної символіки народу, а й індивідуально-авторських символів, характерних для художньо-творчого осмислення дійсності, “які звичайно зумовлені особливостями національного мовного типу, мовної особистості” [169, с. 20].

С. Я. Єрмоленко зауважує, що для притаманної українцеві індивідуальної мовної картини світу, сформованої на засадах створення мовного середовища (автоматизм) і якнайширших можливостях самовираження (творчість), характерні своєрідні особливості, які визначають менталітет нації і світогляд мовної особистості зокрема [87, с. 10].

У межах художнього дискурсу виокремлюють не тільки універсальні, а й індивідуально-авторські концепти (ідіостильові концепти), які “згідно з авторською інтенцією актуалізуються в лексичній структурі мистецького тексту і набувають вагомості в досягненні його художнього смислу” [66, с. 60]. Парадигмальні ряди, виражаючи складний зміст, об’єднаний семантикою спільності, утворюють лінгвоментальні одиниці узагальненого рівня, на позначення яких є ціла низка номінацій: *концепт світобачення, універсалія мовомислення, константний концепт, концепт-константа, першоконцепт, глобальна типологічна категорія* тощо [Там само, с. 63]. У вітчизняному мовознавстві оприявлено низку досліджень, присвячених студіюванню таких концептів у творчості одного письменника чи групи митців певного літературного періоду, напряму, жанру. Лінгвісти вивчали засоби репрезентації та особливості функціонування концептів: БОГ у художній мові Г. Сковороди [53], ПРАВДА [89], УКРАЇНА [186] у творчості Т. Шевченка, ДУША в мовопросторі Ю. Федьковича [219], ЗЕМЛЯ в поезії П. Филиповича [Кудряшова 2005], ЖИТТЯ і СМЕРТЬ у творчості Г. Квітки-Основ’яненка [108], ЛЮДИНА в художньому набутку М. Стельмаха [190], О. Олеся [66], КРАСА, СИЛА, ДОБРО, ЗЛО, ЖИТТЯ, СМЕРТЬ у художньому світі В. Винниченка [125] та ін.

Творчий доробок Григорія в такому аспекті ще не досліджено. Ключовими ж концептами ідіостилю Григора Н. І. Музиченко визначає БІЛЬ і ЖАЛЬ [173], які, на її думку, демонструють психо-емоційну картину художнього письма новеліста. Однак, розглядаючи творчість братів-Тютюнників як єдиний метатекст, більш доцільно говорити про СЕЛО як першоконцепт в авторських художніх площинах. Сам Григорій наголошує: “Селяни ми. А я, видно, найбільший...” (лист до матері, 4 серпня 1979 року).

У потрактуванні константності концепту СЕЛО релевантними є не стільки частотність уживання (207 слововжитків у мікротекстах Григорія та 302 – у Григорових), скільки роль в образній та ідіостильовій парадигмах, вагомість у структурі макротексту, оскільки дослідження вербалізації художнього концепту виявляє те, що він може бути представлений у тексті без спеціального словесного позначення, реалізовуватися через контекстуальні характеристики, що розкривають його суть [183, с. 26 – 27].

У творчості братів-письменників навіть імпліцитно не лексикалізований концепт СЕЛО обов’язково актуалізується. Очевидно, це можна пояснити світоглядом митців, зумовленим селянським походженням (оскільки “женьшеневий кущ Тютюнників”, за образним висловом О. Т. Гончара, проріс у с. Шилівці Зіньківського району, що на Полтавщині, “прадавній українській землі, на якій не одне століття визрівала національна самосвідомість українців, здебільшого селян-хліборобів” [174, с. 137]. Може, така репрезентація аналізованої культури зумовлена залюбленістю братів у полтавський колорит свого, корінного, оскільки рідне полтавське село Шилівка, як зауважує Л. Б. Тарнашинська щодо творчості Григора (цілком правомірно те ж саме можна сказати і про спадщину Григорія), ніби “узагальнений образ українського села середини минулого століття” [248, с. 5]. “Спостережним пунктом прози” Григорія номінує Шилівку Р. І. Іваничук [107, с. 8]. Спільне “коріння”, спільні витоки формування і становлення братів як майстрів слова мимоволі пробуджують інтерес: а чи відобразилося це якось на їхній творчій манері? Що схожого, а що відмінного, власне індивідуального, в інтерпретації

братами одного й того ж етнокультурного концепту? Чи зумовлена вона спільним середовищем, родинними зв'язками, орієнтованістю братів на один і той же топонім (ПОЛТАВСЬКЕ СЕЛО)? При цьому творчість братів-письменників, незважаючи на всі відмінності стильової та ідейно-художньої палітри, варто розглядати в єдиному контексті, контексті “розгортання національного духу в його світоглядній тяглості й глибині” [248, с. 5].

Зміст концепту СЕЛО науковці визначають більш-менш однотипно, наприклад, як “населений пункт (звичайно великий порівняно, скажімо, з *хутором* – *див.*) неміського типу, мешканці якого займаються перев. обробітком землі; сільська місцевість узагалі; мешканці таких поселень” [93, с. 533], що першочергово окреслює геоетнічну вкоріненість українського етносу. Знаковість лінгвокультури СЕЛО для української ментальності potwierджує його частотність у фразеології (*Село на село, темне село, крикнути на все село, піти з торбами по селу* тощо), пареміях (*До міста по гроші, а на село по розум* (Народ. тв.); *Як село то й голо: в одній хаті мак, а в другій так* (Народ. тв.); *Як у болоті не без дідька, так у селі не без горівки* (Народ. тв.); *в селі хоч і п'ятак, то сиди так* (Народ. тв.); *Сільське телятко, а міське дитячко* (Народ. тв.) та ін.); уживання в назвах пісень (“Хай гуляє все село” (Народн.тв.), “Моє рідне село” (сл. А. Демиденко, муз. О. Зуєв), “Село моє” (сл. і муз. Н. Гураль), використання сільської тематики в художніх творах (Т. Шевченко, І. Карпенко-Карий, М. Куліш, Б. Грінченко, О. Кобилянська, І. Нечуй-Левицький, В. Стефаник, М. Стельмах, О. Гончар, Люко Дашвар та ін.).

Як зауважує Р. В. Мовчан, “національна ментальність українця містить ознаки, насамперед, селянської цивілізації, для якої єдність людини з вічною, незмінною природою визначає саме буття” [167, с. 393]. Суголосно їй як “могутній материк традиційної етнокультури” визначає СЕЛО Л. Б. Тарнашинська [248, с. 22]. Знаковість цієї константи для вітчизняної лінгвокультури декларує також і те, що більша частина населення нашої держави є питомими селянами, а “ключові слова”, як наголошує

І. О. Голубовська, “належать до тієї унікальної для кожної культури лексики, через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність” [68, с. 401]. Ю. О. Письменна зауважувала, що “недоречно було б ототожнювати етнічну культуру із культурою СЕЛІА поза вивченням культури міста або, наприклад, феномену інтелігенції, яку часто важко виділити як “прошарок населення” [189, с. 225]. Однак саме СЕЛО протягом віків було цариною продукування, збереження матеріальної та духовної етнокультури, адже “душа” українського народу формувалася в контексті землеробської (Н. Б.: тому СЕЛЯНСЬКОЇ) культури” [99, с. 225], що зумовило обрядовість народного життя і спричинило формування таких основних рис української ментальності, як антеїзм (любов до землі, працездатність), “екзистенціально-межове” світовідчуття (життєлюбність, ліро-пісенне сприймання природного й соціального оточення, пріоритет “серця” над раціональністю), індивідуалізм (несприйняття деспотизму, абсолютної монархічної влади, ідея рівності), соціопсихологічний і політичний конформізм (передбачає не лише прислужництво “меншовартісної” нації, а і її задоволення від рабства). М. І. Костомаров [123, с. 50], Ю. О. Липа [139, с. 6; с. 52], А. В. Фурман [267, с. 101] виділяють такі риси психотипу українця: інтровертність (зосередженість на власних ідеях, потребах), емоційність, імпульсивність, раціональність, ексекутивність, прив’язаність до землі, інстинкт оборони свого, прагнення до особистої свободи, волелюбність. Як зауважує Т. А. П’ятковська, “соціалізований українець комфортно почуває себе вдома й на своїй території, ним обстоюється індивідуалістичний культурний цикл” [187, с. 95].

В. К. Липинський, розглядаючи СЕЛО як “посідаючий власну землю і на своїй землі працюючий український клас хліборобський” [140, с. 150], указував на його державотворчий і націєтворчий характер. У схожому руслі міркує С. Б. Кримський, зазначаючи, що “для світоглядно-ціннісної свідомості української культури стає характерним висунування на передній план не формалізму розуму, а того, що є корінням морального життя, “серця” як

метафори інтимних глибин душі” [130, с. 10]. А цей архетип експлікує саме СЕЛО, бо ще кирило-мефодіївці трактували відношення “місто – хутір” (розуміємо як синонім СЕЛА) ніби опозицію на зразок: “розум – серце”, “тлінне – вічне”. Наголошує на цьому і Григійр, торкаючись одним із перших в українській літературі проблеми “винародовлення” українства як самодостатньої нації, пов’язаної з масовою втечею селян до міста в пошуках кращого життя: *“Разом з молоддю пішли з села Любов, Весілля, Вечорниці – народна культура. Адже, щоб полюбити й одружитися – теж треба втекти з села! Куди дівалися вистави, котрі так любили ставити наші селяни? Вони пішли разом з молоддю пити горілку в Донбасі чи в Харкові й одсиджувати по 15 діб. Куди поділися весільні обряди, ці свята народного мистецтва? В збіговиська, п’яні компанії, що вже й “гірко” не завжди кричать, бо то “старо!”, а варнякають про заробітки, начальство, політику, мордобій і співають “Ой мороз, мороз, ні морозь міня” або рикають і підвивають “счіго начінаєцца родіна...”*” [255, с. 346].

І все ж, стверджує Л. Т. Масенко, “попри розкладовий вплив уніфікуючої міської псевдокультури”, українське СЕЛО живе, “незважаючи на колосальні людські втрати, воно ще має сили для збереження й відтворення споконвічної народної культури, її моральних і духовних цінностей, глибоко вкорінених в рідній землі. Життєву стійкість і витривалість дає українському селянинові історична пам’ять, вірність традиціям, збереження мови як основи етнічного буття” [151, с. 22–23].

Тютюнники не лише наділили СЕЛО ключовим націоекзистенційним сенсом. Майстерно змальовуючи кожну деталь полтавського СЕЛА (від топонімійних характеристик до найдрібніших візій естематонімійного та глутонімійного кодів), брати-письменники актуалізували визначальні риси української ментальності: ЛЮБОВ, СОВІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ШАНОБЛИВІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ВОЛЕЛЮБНІСТЬ, СВОБОДУ, БОРОТЬБУ, ЩЕДРІСТЬ. Явлені вони природно, без нарочитої показовості, гіперболізації, патріархальних аксесуарів. Григійр писав: *“В селі*

людина контролюється, кожний її вчинок на виду. Там не дуже розгуляється чотирнадцятилітня дівчинка з сивим грошовитим пройдисвітом, там не дуже розмахнешся ножем і не дуже вкрадеши мішок шкір чи й цілу машину, дачі теж не збудуєш, “культурною” мовою не розговоришся, бо засміють... А в місті все можна” [256, с. 152]. Це ще одне підтвердження того, що генетична система нації має власне СЕЛЯНСЬКІ витоки й несе у своїх духовних спадках, як зауважувала Л. Б. Тарнашинська, ту мораль, що закладалася віками, попри деформацію і нав’язування чужих нашої ментальності “цінностей” [248, с. 31].

Селянський світ Григора Тютюнника – це пошуки національної духовної істини в маргінальному, провінційному світі [102, с. 32]. Не випадково Павло Мовчан зазначав щодо творчості молодшого Тютюнника: “Григір Тютюнник – це Григір Тютюнник. Такого в нас не було і ніколи не буде. Він ніби певний підсумок у нашому національному бутті: село перероджувалось, змінювався наш етнос, видозмінювалась відповідно до природи людської і природа навколишня... І все, що б не писалось після Григора Тютюнника про наше село, виглядає нині вторинним” [165, с. 340]. Суголосно йому твердив М. Ф. Слабошпицький: “Якщо через кілька століть люди захочуть дізнатися, що то за істоти були – останні з могікан безжально знищеної селянської цивілізації, то найкраще вони це зможуть вивчити саме за Тютюнником” [221, с. 3]. Однак було б справедливо дещо скорегувати це твердження. Із легкої руки старшого брата Григорія, який не менш правдиво у своїй творчості змалював СЕЛЮ, відбувся прихід молодшого в літературу. Саме він був наставником, мудрим порадиником, що спрямував Григора як письменника до ментальних витоків українського народу, його коренів і основи буття – СЕЛА: *Ремарка я теж читав, і шаную його... Може, комусь (він так добре натис на “комусь”) навіть хотілося б полоскотати нерви інтелігентній публіці, дати їй інтелекту калорійну поживу... – Тут він зробив довгу паузу. – Тільки хто ж буде писати для оцих людей? – і кивнув на село. – Для них і про них. Ремарк?”* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). І це, мабуть, стало переломним моментом на шляху Григора до визнання. Описавши СЕЛЮ таким, як воно є, правдиво, з

історичною вірогідністю, письменники-полтавці розкрили не лише хиби й цінності національного характеру, а й генетичний етноментальний код українства. Непересічним етнопсихологом, який “ще значною мірою не поцінований з цього погляду вітчизняною наукою”, нарекла Григора Л. Б. Тарнашинська [248, с. 17]. Цілком правомірно можна віднести ці слова й до Григорія, який через дрібні, на перший погляд, деталі не лише увиразнив полтавський колорит, а й висвітлив містку нішу ціннісних орієнтирів, забобонність і вірування українського народу, почерпнуті саме із царини СЕЛА. Брати Тютюнники явили себе не тільки як художники слова, а і як історики, удумливі філософи, етнографи, соціологи українського народу.

Групи лексики на позначення побуту, світогляду, традицій полтавського СЕЛА та особливості їхнього функціювання в мовній канві, авторські смислові шари зумовлюють дослідницький інтерес й уможливають розкриття індивідуальної неповторності митців у явлених ними вербально-естетичних картинах світу. Крім того, їхня літературна спадщина увиразнює мовний світ полтавців, особливості їхнього етнокультурного простору, етнопсихології, що важливо, оскільки “велику силу всотує давнє коріння української історії та культури з родючого духовного чорнозему Полтавщини” [237, с. 17], згадка про яку асоціюється насамперед із полтавсько-київським діалектом, що ліг в основу сучасної літературної мови.

Оскільки зміст ідіостильового концепту реалізується багатим контекстуальним слововжитком, доцільним є вияв вербальної репрезентації концепту СЕЛО в текстових просторах письменників, визначення асоціативного комплексу (оскільки дослідники кваліфікують концепт як набір смислів, асоціацій ([198, с. 213; 229, с. 73]), авторського осмислення сполучуваності з іншими лексемами та базовими когнітивними одиницями.

Отже, лінгвокультурний та художній концепти корелюють між собою, оскільки в системі мовних реалізацій першого специфічне місце посідає художній текст. Лінгвоменталітет та духовно-естетичні доміанти письменників зумовлюють художньо-семантичне осмислення базових

концептів, тому вивчення їхньої вербалізації та взаємодії в структурі художнього цілого вможлиблює розуміння світогляду не тільки автора, а й усього народу. Парадигмальні ряди вербально представлених базових концептів у текстах братів Тютюнників, виявляючи складну семантику, утворюють лінгвоментальну одиницю – першоконцепт СЕЛЮ, що засвідчує геоетнічну вкоріненість українського етносу. Константність цього лінгвоментального конструкту potwierджує не стільки частотність вживання, скільки роль в образній та ідіостильовій парадигмах, вагомість у структурі макротексту.

1.3. Фрейм як структурно-логічна схема репрезентації базових концептів національної культури

Будь-який концепт – це не хаотичне нагромадження семантичних складників, а чітка структура з визначеною ієрархією, своєрідний каркас, який стягує їх у містке, цілісне утворення. На позначення структури концептів лінгвісти використовують запроваджений М. Мінським термін *фрейм*, який у лінгвістичний обіг увів Ч. Філлмор [287, с. 314]. Учений пов'язав фреймові структури з теорією лексико-семантичного поля, обґрунтовуючи це тим, що у фокусі обох концепцій є система одиниць, репрезентована у вигляді мережі й об'єднана наявністю інваріантів її компонентів. Таке тлумачення знайшло підтримку в низці праць, де фрейм визначають як ієрархічно організовану структуру інформаційних даних, що акумулює знання про певну стереотипну ситуацію й формує певну поняттєву базу мовного й позамовного досвіду [199, с. 24; 214, с. 397; 132, с. 187]; модель “для вимірювання та опису знань (ментальних репрезентацій), збережених у пам'яті людей” [110, с. 106]; “структурно-логічну схему” [91, с. 3] та ін.

М. Ф. Алефіренко вважає фреймом багатоконпонентний концепт, що відображає клішовані ситуації в сукупності відповідних стандартизованих знань, уявлень, стійких асоціацій [3, с. 72].

Як тип концепту, що є сукупністю збережених у пам'яті типових асоціацій, розглядає фрейм і О. П. Бабушкін, за концепцією якого виокремлюють концепт-картину, концепт-інсайт, концепт-сценарій, концепт-фрейм. Таке ранжування, на думку вченого, значно розширює межі дослідження лексико-семантичних полів [9, с. 95].

Поєднуючи в собі знання про істотне, можливе для цього поняття, фрейм співвідноситься зі стереотипною ситуацією як структура, що “репрезентує стереотипні ситуації у свідомості людини і призначена для ідентифікації нової ситуації, що ґрунтується на такому ситуативному шаблоні” [13, с. 342]. У цьому ж ключі міркує І. М. Заремська, зауважуючи, що фрейми “допомагають “домалювати” те, чого ми ще не бачимо, але знаємо, що воно повинне мати місце” [Заремська 2017, с. 58]. Співвідносячи фрейм зі своєрідним кадром, побаченим внутрішнім зором, О. А. Огнева визначає його як багатоконпонентний концепт, мислимий у цілісності його складників [184, с. 70].

На думку Дж. Грубера, фрейми характеризують не окреме значення лексеми, а окремі типи значень, визначаючи правильність обраного поєднання смислів – поєднання типів значення різноманітних слів: лексичне, концептуальне, енциклопедичне [289, с. 254 – 267]. Суголосно йому потрактовує фрейм В. А. Маслова, визначаючи його як структуру знань про визначений фрагмент людського досвіду, що включає лексичне, енциклопедичне значення предмета, екстралінгвальне знання [153, с. 47]. Як одиниці, організовані навколо концепту, визначає фрейм Ю. М. Нідзельська [182, с. 161].

Інтегровальним компонентом у фреймі є ситуативна близькість. За М. М. Болдиревим, фрейм – це дворівнева модель із вершиною (макропропозицією) і слотами, заповненими пропозиціями [20, с. 37], причому пропозиція – не лише прообраз певної ситуації (диктум), а й її суб'єктивна модальність, стратегії суб'єкта, прагматика, емоційність тощо. Пропозиція складається з двох взаємопов'язаних конститuentів – цільового (логічний

суб'єкт) та характеризуючого (логічний предикат). Саме в предикатах пропозицій відображене нашарування інформації про нього. Ця інформація і є відповіддю на традиційні питання пізнання світу: ХТО / ЩО?, ЯКИЙ?, СКІЛЬКИ?, ЩО РОБИТЬ (ЯК ІСНУЄ)?, ДЕ (ІСНУЄ)?, КОЛИ (ІСНУЄ)?, ЯК (ОЦІНЮЄТЬСЯ)? [91, с. 8 – 10]. Кожна з цих відповідей розташовується у вузлах фреймової структури. С. А. Жаботинська розглядає фрейм як сітку складників, що виражають різноманітні відношення: ЧАСТИНА – ЦІЛЕ, ПРЕДМЕТ, РІД – ВИД, ТАКИЙ, ТАМ (МІСЦЕ), ТОДІ (ЧАС) та ін., і виділяє п'ять базових фреймів: предметний, акціональний, посесивний, таксономічний та компаративний, кожен із яких є набором пропозицій, що мають “найвищий рівень узагальнення, або схемності” [92, с. 4]. До предметного фрейму належать буттєві схеми: квантитативна “X є СТІЛЬКИ”, квалітативна “X є ТАКЕ”, локативна “X існує ТАМ-місце”, темпоральна “X існує ТОДІ-час” та схема способу буття “X існує ТАК”. До акціонального – схема стану / процесу “AG-агенс діє”, контактної дії “AG-агенс діє на PT / AF-пацієнс / афектив” і каузації “CR-каузатор робить FT-фактив”. Схемами посесивного фрейму є: схема партитативності “WH-ціле має PR-частину”, інклюзивності “CR-контейнер має СТ-вміст” / “СТ-вміст має CR-контейнер” та власності “OW-власник має OD-власність” / “OD-власність має OW-власника”. Схеми персоніфікації “ID-індивід є PS-персоніфікатор (власне ім'я)”, класифікації “ID-індивід / вид є CL-класифікатор: вид / рід” і специфікації “ID-індивід є SP-специфікатор” утворюють ідентифікаційний фрейм, а схеми тотожності, або метаморфози, “CV-компаратив є / наче / MS-корелят”, схожості, або аналогії, “CV-компаратив є наче AN-корелят” та подібності, або метафори, “CV-компаратив є начебто MT-корелят” – компаративний фрейм [92, с. 4–5]. Слід зауважити, що в пізніших розвідках С. А. Жаботинська схеми базисних фреймів номінує субфреймами, наприклад: “Посесивний фрейм розгалужується у три субфрейми...” [91, с. 4–5]. О. А. Огнева доповнює тлумачення, визначаючи субфрейм як “єдність фрейм-елементів, які репрезентують статичну частину концептів-елементів” [184, с. 84].

Фрейм вибудовується навколо ядра і включає інформацію, асоційовану із ним (Маслова В. А.). Цим ядром в уявленні братів Тютюнників є СЕЛО, репрезентоване такими субфреймами: СЕЛЯНИН (антропонімний субфрейм), ЇЖА СЕЛЯНИНА (глютонімійний субфрейм), ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА (естематонімійний субфрейм), СТЕП (локативний субфрейм), ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ (компаративний субфрейм).

Парадигми концептів, об'єднані в субфрейми, виражають систему домінантних мовних образів письменників – концептосферу (яку, власне, і репрезентує фреймова модель), центром якої є СЕЛО, і саме це осердя активізує в текстах письменників інші ключові концепти української ментальності. Їх виокремлення зумовлене не лише частотністю вживання, а й тим, що вони представлені унікальною для української культури лексикою, “через яку етнос самоідентифікується як колектив носіїв національної мови, що певним чином відчуває, мислить, сприймає та оцінює навколишню дійсність” [68, с. 91–92].

Концепт СЕЛЯНИН актуалізує базові цінності нації. Особлива мораль СЕЛЯНИНА лежить в основі української ментальності, оскільки, як зауважував П. Гольбах, саме стан землеробства, благополуччя і процвітання селянства є надзвичайно важливим і високочутливим барометром природного та соціального життя суспільства загалом (Цит. за [148, с. 149]). Наголошує на важливості СЕЛЯНСТВА й В. К. Липинський, стверджуючи, що нація не може існувати без зв'язку із “мільйонами своїх хліборобів, які вросли в цю землю корінням дідичної приватної власності” [140, с. 172].

Виокремлення субфрейму ЇЖА СЕЛЯНИНА, структурантами якого є фрейм-елементи, що охоплюють номени традиційної їжі та напоїв, суттєве, оскільки, будучи однією з найважливіших потреб і цінностей людини, ЇЖА є запорукою існування. Крім того, глютонімійна картина того чи того народу

відображає не лише його традиційно-звичаєві устої, а й цілу історію, ментальні особливості й своєрідність. Як зауважував М. Маусс, ЇЖА є “тотальним” суспільними феноменом, у якому “знаходять своє вираження всі види соціальних установ відразу: релігійні, правові та моральні..., економічні; не кажучи вже про естетичні” [286, с. 17-18].

Цілком доречним є розгляд у структурі фрейму СЕЛО естематонімічного субфрейму, що вможливорює фіксування елементів костюма українського СЕЛЯНИНА саме полтавського ареалу, який протягом не одного десятиліття істотно змінився через об’єктивні причини: зникнення реалій з ужитку, заміни їх іншими, а відповідно, переходу деяких лексем до пасивного словника. Крім того, естематоніми (“найменування одягу” [18, с. 140]), супроводжуючи життя людини від народження до смерті, маркують різноманітні антропологічні характеристики, “висвічують” соціальний статус носія, гендерну належність, і, що важливо, звичаї, а “найстійкішим щодо збереження традицій”, як зазначають укладачі етнографічного довідника “Українська минувшина”, був одяг саме сільського населення [263, с. 111].

Важливим виразником образу СЕЛА є концепт СТЕП: степова зона обіймає, як зазначає О. Є. Єфименко, найбільш значну територію – 40% усієї площі країни, а чинник географічного середовища існування народу-носія мови, як відомо, впливає на світобачення мовця, що відбито в його мовній картині світу [88, с. 5]. СТЕП символізує ЗЕМЛЮ-ГОДУВАЛЬНИЦЮ, без якої жоден СЕЛЯНИН не може прожити, оскільки СТЕП є втіленням землі. Для СЕЛЯНИНА ґрунт є тим вартісним універсумом, тяжіння до якого “проявилось з найбільш вражаючою силою врослості посеред щедрої і беззахисної у своїй степовій відкритості для всіх холодних вітрів території і впродовж віків формувало його етнонаціональний характер, тобто те, що, існуючи в статусі незнищального, стоїть вже над часом” [45, с. 129].

Слід унести деякі зауваги щодо розмежувального розгляду субфреймів СТЕП і ЛОКУСИ СЕЛА. Брати-письменники як вихідці Лівобережної України з її степовими просторами розрізняють значення слів ПОЛЕ і СТЕП, що

характеризується більшою частотністю (для порівняння: лексема ПОЛЕ – у Григорія 23 слововжитки, у Григора – 27, СТЕП – 143 у Григорія, 97 – у Григора). Це пояснюється тим, що, крім когніції: “Степ – це поле, тобто оброблювана частина степу” [162, с. 264], знаковий зміст концепту містить більш ємне значення: “Великий безлісий, вкритий трав’янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату” [227, т. 9, с. 686]. Тому логічним видається розгляд концепту СТЕП як локативного субфрейму, що ілюструє відношення “СЕЛО існує ТАМ-місце”: *Обабіч шляху то тут, то там мріють у степу хутори* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА демонструє відношення “СЕЛО-ціле має РІЧКА, ШЛЯХ, ПОЛЕ-частину”. Експліканти партитативного субфрейму ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ тощо) створюють просторову картину світу, мовне вираження якої в українській художній літературі, зауважує Л. А. Лисиченко, “заслуговує пильної уваги дослідників, бо дає цінні матеріали для розуміння не тільки явищ літератури, мови, етики, а й того, що сьогодні ми називаємо ментальністю народу” [142, с. 6]. На це вказував і Д. С. Лихачов, тлумачачи пейзаж “головним носієм та охоронцем національного духовного досвіду” [143, с. 58].

Ключовий характер у мовосвітах Тютюнників у процесі реалізації лінгвокультурами СЕЛО має і концепт ВІЙНА. Особливістю ментальності нашого народу є те, що протягом віків він вперто відстоював своє право на незалежність, мирне життя. Найтяжчим випробуванням стало ХХ століття, коли “український народ зазнав таких бід і втрат, яких не мав за всю попередню багатовікову історію: три революції, дві світові і громадянська війни” [203, с. 268]. Воєнне лихоліття, не менш страшне повоєнне життя на СЕЛІ, сирітство, безбатьківство, каліцтво, трагедія українського народу, на долю якого “*три голодовки випало і три війни!*” (Гр. Тютюнник, “Чудасія”) є як не основним, то провідним мотивом майже кожного твору Тютюнника-молодшого (“Облога”, “Климко”, “Вогник далеко в степу”, “В сутінки”, “На згарищі”, “Дивак”, “Червоний морок”, “Чудасія”, “Смерть кавалера”, “Кленовий пагін”, “Сито,

сито...”, “Тайна вечеря”, “Печена картопля”, “Гвинт”, “Поминали Маркіяна”, “Оддавали Катрю”, “Бовкун”), а героїчна боротьба українського народу проти окупантів стала наскрізною темою роману “Вир” Григорія. Вагомою причиною обрання для розгляду цього концепту стало й те, що самі письменники пройшли дорогами війни: Григір – босоногим підлітком “Климком” (мабуть, цим і зумовлене авторське бачення ОБПАЛЕНОГО ВІЙНОЮ ДИТИНСТВА як смислового центру концепту), а Григорій – бійцем-“товаришем”, котрий на собі пізнав справжню ціну перемоги над нацистами (тому, не дивно, що концепт ВІЙНА метафорично осмислений письменником як ВИР). Завдяки цим чинникам, ВІЙНА у прозі митців актуалізує не тільки загальнолюдське бачення цього поняття, а й суб’єктивне авторське розуміння.

Знаковим у ментальності нашого народу є й концепт ХАТА, що, за словами Л. Г. Савченко та В. С. Тітомір, “асоціюється з українською мовною картиною світу, оскільки традиційно співвідноситься з житлом українця, особливостями нашої території” [208, с. 24]. Маючи унікальну історію, етнокультурний зміст субфрейму ХАТА є архетипним символом не лише СЕЛА, а й усього українського народу. Недарма й перші українські альманахи мали символічні назви “Хата” та “Українська хата”, експлікуючи ідею БАТЬКІВЩИНИ.

Структурними елементами фрейму СЕЛО є фітонімний (ВЕРБА, СОСНА, ДУБ тощо), фаунонімний (КОРОВА, СВИНЯ, СОБАКА, ПІВЕНЬ та ін.) субфрейми, що актуалізують не лише традиційно-звичаєві устої СЕЛА, а й омовлюють соціальні, культурні процеси українського народу. Як зауважує Н. М. Шарманова, “рослинний світ виступає основним чинником формування ментальності українського народу на ранніх етапах його розвитку” [275, с. 119]. Флористичні символи експлікують особливості етносу, на що неодноразово звертали увагу Н. Ф. Баландіна, О. Л. Березович, Г. О. Булашев, І. О. Голубовська, В. В. Красних, Г. С. Лозко, О. А. Остроушко, О. О. Потєбня, М. І. Толстой та ін.

Специфіку мислення і світогляду українського народу відображають фауноніми, які в кожному культурно-історичну епоху віддзеркалюють “особливості взаємин людини з природою, спосіб роздумів про речі шляхом аналогій, основні риси ментальності кожної нації, у нашому випадку української” [224, с. 128].

Доцільним є виокремлення компаративного субфрейму (СЕЛО (референт) є начебто ХТОСЬ / ЩОСЬ (корелят)), який структурують метафоричні перенесення з їхніми донорськими та реципієнтними зонами (ЛЮДИНА, ТРОЯ, РІДНІ БЕРЕГИ, ДЖУНГЛІ, ПТАШКА та ін.). Донорська зона є здебільшого антропоцентричною. Саме метафора, утворюючи нові концептуальні системи, слугує знаряддям формування нового знання. Як стверджують Дж. Лакофф і М. Джонсон, повсякденні метафори структурують навколишню дійсність і керують інтелектуальною діяльністю людини та її вчинками [134].

Перераховані вище субфрейми є простими, демонструють загальні принципи організації інформації [90, с. 83]. Оскільки поняттєвий складник концепту відбиває категорійно-ознакову структуру, образний – фіксує когнітивні метафори, що підтримують його в мовній свідомості, а ціннісний – визначає місце концепту в системі аксіологічних орієнтирів лінгвокультури, то перші дев’ять субфреймів (антропологічний, глутоніміїчний, естематоніміїчний, локативний, темпоральний, артефактний, фітоніміїчний, фауноніміїчний, партитативний) експлікують поняттєвий складник значення концепту СЕЛО, а компаративний фрейм – образний. Ціннісний складник теж актуалізується, бо в контекстах оцінку *добре / погано* можуть отримувати різні дії, властивості та ролі референта.

Водночас субфрейм демонструє єдність *фрейм-елементів*, що репрезентують статичну частину концептів-елементів. Наприклад, партитативний субфрейм позначає єдність таких фрейм-елементів, як РІЧКА, ПОЛЕ, ШЛЯХ та ін. Деякі фрейм-елементи одного субфрейму можуть ставати фрейм-елементом іншого, залежно від погляду дослідника на те, яка з двох

можливостей є більш актуальною [20, с. 4–5]. Фрейм-елемент ХЛІБ представляє не тільки глутоніміїний субфрейм ЇЖА СЕЛЯНИНА, а й темпоральний ВІЙНА, що у творчості братів-Тютюнників виражений номінантами *галети, маторжаник, справжній хліб, сухар* та ін.

Номінативне поле фрейм-елемента – це сукупність номінантів – мовних одиниць, едностей планів змісту і вираження мовного знака, що реалізує компонент змісту як мінімальну структурну одиницю концепту-елемента [184, с. 84]. У творчості братів Тютюнників фрейм-елемент ШЛЯХ знаходить вираження в номінантах *дорога, манівці, протопти, прослідок, путівець, роздоріжжя, стежка*.

Зміст фрейм-елементів виявляється через різноманітні контекстуальні слововживання, на їхній основі вичленовано художньо-семантичні фактуальні та оцінно-конотативні характеристики. Слушною видається думка С. Є. Нікітіної щодо потреби залучення асоціативного комплексу, синонімів, символів, метафор, опозитів тощо для висвітлення етнічного наповнення концепту [180, с. 118]. М. В. Скаб зауважує, що перелік мовних засобів-вербалізаторів “може розширюватись, коли до нього зараховують етимологію слів, що виступають виразниками тих чи тих понять, антоніми, синоніми, контексти вживання (семантичні комплекси), семантичні поля, оцінки, образні асоціації, метафорику, фразеологію, мовні шаблони, типові синтаксичні позиції, словотвірні гнізда” [218, с. 478]. Усі ці параметри актуалізують поняттєвий, образний та ціннісний компоненти у структурі концепту (фрейм-елемента) [58, с. 178; 231, с. 12], оскільки поняттєвий складник відображає дефініційну структуру, образний – когнітивні метафори, ціннісний – визначається місцем, що займає ім’я концепту в лексикографічній системі конкретної мови, куди входять етимологічні, асоціативні характеристики певного імені [58, с. 178].

Гностико-асоціативно-оцінні параметри того чи того фрейм-елемента передають когнітивні метафори, здатні породжувати “стереотипи – еталонні національно-культурні уявлення (образи), що відіграють величезну роль у

продукуванні мовою вторинного символічного простору, у якому актуалізуються типові уявлення про реалії зовнішнього щодо людини і її внутрішнього світу” [67, с. 222]. Наприклад, фрейм-елемент ШЛЯХ у текстах Григорія та Григора оприявлено такими когнітивними метафорами, як ДОЛЯ (у кожного *свій шлях* (Г. Тютюнник, “Вир”)), ЖИТТЯ / СМЕРТЬ (*хай вона й провезе свого хазяїна в останню путь* (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”)), ЗАЛИЦЯННЯ (*А чого ти, парубче, до наших дівчат доріжку топчеш?* (Г. Тютюнник, “Вир”)), НАСЛІДУВАННЯ (*його гне на вже вторований шлях, до “Поднятой целины”* (Гр. Тютюнник, “Коріння”)), ПОРЯДНІСТЬ / НЕПОРЯДНІСТЬ (*Стежка твоя запетльована* (Г. Тютюнник, “Вир”)), ПРОТИСТОЯННЯ (*Може, наші стежечки зійдуться, тоді не розминемося спроста* (Там само)), САМОСТІЙНІСТЬ, ТВОРЧІСТЬ (*З любові й муки народжується письменник – іншого шляху в нього нема* (Гр. Тютюнник, “Світла душа”)) та ін.

Слід зазначити, що між метафорою й відповідним порівнянням немає принципової відмінності, оскільки і в першому, і в другому випадку передбачається подібність [84, с. 181; 285, с. 19–43; 288, с. 77–78]. Створюючи асоціативне поле, метафора слугує засобом одержання нових знань за допомогою образів і символів, що буде доведено окремо.

Образ є суб’єктивним елементом, виокремленим із народної пам’яті, йому притаманні ті суб’єктивні властивості, що є узагальненими, оскільки в їхній основі – досвід та знання мовця [83, с. 103]. За Н. Д. Арутюновою, образи утворюються у свідомості людини, зберігаються в пам’яті і звідти за потреби відразу ж відтворюються. Перше призначення образу – змінити оригінал, створити ефект присутності в ситуації відсутності [6, с. 121]. Людина добирає образи для порівняння з різних царин життя: побуту, культури, історії. Прикладами таких образів у свідомості українців є номінатами глютонімії сфери (КИСІЛЬ, ХОЛОДЕЦЬ – образ боягузливої людини, МЕД – улесливої та ін.), естематонімії (СВИТИНА, СІРЯК, КУХВАЙКА – образ бідного селянина та ін.), фітонімії (ДУБ – образ сили, здоров’я, КАЛИНА – краси,

здоров'я тощо), фаунонімної (ВІЛ – терпеливості, КІНЬ – сили, міці, ТЕЛЯ – наївності, недосвідченості) та ін.

Досить часто образ і його характерологічна якість настільки зливаються, що образ набуває ознак символу. Отже, входячи до сфери духовного, предметний світ зазнає в людській свідомості символізації, оскільки символ – це “річ”, розглянута як одиничність і співвіднесена з довкільною її інакшістю” [86, с. 58], вид тропа, що “умовно означає суть якогось явища з певного погляду, який і визначає характер, якість символу”, “заміщає найменування життєвого явища, поняття, предмета алегоричним, умовним його позначенням, яке чимось нагадує це життєве явище” [259, с. 42]. Символічне значення лексеми виникає на основі вагомості в межах національної культури тих чи тих предметів або явищ, позначених цим словом. Народ у своєму мовленні переносить на себе ознаки того середовища, що його оточує. Рослини, тварини, предмети побуту найчастіше ставали символами. Це ще раз підтверджує думку про саме СЕЛЯНСЬКУ ментальність нашого народу, оскільки для українськомовної картини світу характерним є уявлення про СЕЛО як ЦАРИНУ ПРИРОДИ, що “завжди асоціюється з річкою, ставком, вербами, садками, побіленими хатами під солом'яною стріхою, з вітряками” [93, с. 533]. І власне символи – репрезентанти національних естематонімійної (СІРЯК, КУХВАЙКА, ХУСТКА та ін.), глутонімійної (ПИРИГ, САЛО, ЯЙЦЯ, МОЛОКО та ін.), фаунонімної (найпомітніше місце в українській фраземіці займають фауносимволи на позначення свійських тварин [185, с. 76]: ВІЛ, КОРОВА, ТЕЛЯ та ін.), фітонімної (ВЕРБА, ДУБ, ОЧЕРЕТ, РОМАШКА тощо) та ін. картин світу, актуалізуючи власне концепт СЕЛО, принагідно унаочнюють твердження, що українська ментальність має саме селянські витoki.

У дослідженні глибин національної мови етносимволіка на лінгвальному тлі має вагоме значення. Як зауважував О. О. Потебня, тільки з погляду мови можна впорядкувати символи відповідно до світогляду народу [196, с. 92]. Вербальні символи, як стверджує В. С. Калашник, належать до найбільш

вагомих чинників національно-культурної самоідентифікації, оскільки “є своєрідними ретрансляторами історично значущих смислів, архетипних образів, у них закодовано пам’ять слова в його різнофункційних культурних контекстах” [109, с. 58]. Проектуючи аксіологічну семантику різних за походженням символів на окремі тексти, назви творів, письменники акцентують при цьому їхні національно значущі смисли й модальності [Там само, с. 59]. У Тютюнника-молодшого знаходимо такі етносимвольні шапки творів: “ДЕРЕВІЙ”, “Три ЗОЗУЛІ з поклоном”, “СИТО, СИТО...”, “Холодна М’ЯТА”, “КОРІННЯ” та ін. Фаунонімний символ ЗОЗУЛЯ Григир розгортає в багатовимірну смислову структуру, висуваючи на перший план значення “прохання не любити, забути” (здавна українці тому, кому не можуть відповісти взаємним коханням, передавали через малу дитину або старця три зозулі з поклоном, що означало: “*Забудь, залиш і відпусти*”), а традиційна символічність (“засмученої жінки”, “суму, журби та вдівства”, “страждання, горя, смутку” [93, с. 251–252]) є відповідним асоціативним тлом.

Символіка Григорієвого образу ВИР теж ґрунтується на етнокультурних значеннях – “смертельна небезпека” [93, с. 86–87], однак основними когніціями цього образу є “ВІЙНА як вогненна круговерть життя і смерті” (*закрутить старого війна, пропаде чоловік; Бачиш, яке закрутилося? Тут кожному чоловікові треба тверде місце знайти; Тут, хлопче, увесь світ перемішався, і, щоб вийти чистим із цього **виру**, треба дивитися, пильно дивитися, що робиться навколо* (Г. Тютюнник, “Вир”), а то й ширше, – “ЖИТТЯ українського простого народу (СЕЛА) з його повсякденними труднощами і перемогами”. Григорій неодноразово повторював: “Вир життя... Щасливий той письменник, який побував у ньому...”. Мабуть, саме така інтерпретація символу ВИР стала визначальною у процесі добору автором назви для свого роману: “Роман я назвав умовно “Вир” – “Водоворот”. В украинской лексике слово “вир” имеет более широкое значение и очень **передает события, о которых идет речь**. Но меня смущает очень важное обстоятельство: будет ли понимать название средний читатель?” (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

Отже, традиційні символи стають поштовхом для окреслення індивідуально-авторського творчого начала у вираженні актуальних для письменника тем, ідей, мотивів.

Важливою є думка Д. В. Ужченка, що кожен символ є концептом, але не кожен концепт є символом [262, с. 49]. У мовосвіті Тютюнників символ СОБАКА актуалізує такі концепти: ВІРНІСТЬ, ПІДСТУПНІСТЬ, СМЕРТЬ тощо. Концепт ЗРАДА експлікований кількома символами: ЖУРАВЕЛЬ (*Молода вона в мене ще – от і заграла журавля* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”), КОБИЛА (*Усі бачать, як вона до чужих чоловіків ірже, один ти не бачиш* (Г. Тютюнник, “Вир”), ГРЕЧКА (*Може, десь у гречку вскочила та тепер глипаєш очима?* (Там само).

Маючи образно-символічну основу, семний спектр фрейм-елемента (концепту) експлікують засоби фразеології, знакова специфіка яких полягає в тому, що “вони визначають мікротексти, у номінативну основу яких, пов’язану із ситуативним характером означуваного, утягуються в процесі їхньої концептуалізації всі типи інформації, характерні для відображення ситуації в тексті, але подані у фразеологізмах у вигляді “конверта”, придатного до вживання як текст у тексті” [249, с. 8]. Фраземи, безпосередньо відбиваючи позамовну дійсність, акумулюють український спосіб світосприйняття. Зважаючи на те, що термін “фразеологізм” включає всі лінгвальні феномени (афоризми, замовляння, ідіоми, фразеологічні єдності, мовні кліше, приказки і прислів’я, скоромовки тощо), які характеризуються стійкістю, відтворюваністю, культурною маркованістю, високим рівнем кумулятивності та трансляторності [213, с. 641], доречним є розгляд паремій у фразеологічному масиві, звісно, із дотриманням термінологічного розмежування понять. Крім того, сигніфікат і одних, і других одиниць досить часто є тотожним когнітивним ознакам концепту, маючи однаковий “смісловий центр” і “образний компонент”.

Фрейм-елемент є складним утворенням, що синтезує індивідуально-авторське розуміння, традицію загальнонаціонального вживання мовного знака

та його загальнолюдське усвідомлення. Естематоніми, глютоніми, біоніми та інші етнографізми експлікують не лише традиційно-звичаєві устої СЕЛА, а й історію, культуру всього українського народу, репрезентують ціннісні домінанти нації. Вони є незмінними структурантами фразеологізмів, висвічуючи ті чи ті аксіологічні орієнтири українства.

Отже, враховуючи принципи “надсистемного моделювання” (енергеальність, дедуктивний функціоналізм та конфігуративність [12, с. 64]), слід розглядати базові концепти української ментальності як поєднання відносно стійких, закріплених у словниках когнітивних ознак із власне авторськими когніціями. Вербальні знаки й коди виявляють специфіку переживання світу носіями мови, а в контексті цього дослідження – письменниками. Принцип конфігуративності передбачає полікодове моделювання, конструювання моделей базових концептів на ґрунті лексикографічного опису слів, фразеологічних одиниць і паремій уточненими індивідуально-авторськими тлумаченнями.

У доборі мовного матеріалу на позначення того чи того фрейм-елемента доцільним є виокремлення їхньої вербальної репрезентації в художніх площинах авторів, визначення авторського осмислення сполучуваності з іншими лексемами, дослідження частотності вживання та ролі в образній системі й ідіостильовій парадигмі. У процесі аналізу багатоманітних ментально-психонетичних комплексів варто використати два підходи, які, на думку Н. С. Болотнової [21, с. 76] та О. А. Феценко [264, с. 76], увиразнюють лексико-семантичне навантаження концепту: відсистемний, що передбачає лексикографічний опис концептів, виокремлення основних репрезентантів їхніх значень, систематизацію лексико-семантичних груп, їх парадигматичний опис, та відтекстовий – розгляд синтагматичних відношень лексем у контексті та індивідуально-авторських модифікацій. Слід зазначити, що в нашому аналізові застосовано обґрунтований В. Дільтеєм метод “уживання”, “учування” [82] як найпридатніший для правильного витлумачення писемно зафіксованих виявів культури минулого. П. О. Селігей стверджує, що у процесі вивчення писемних

текстів або живого мовлення інтуїтивний підхід є пріоритетнішим за логічні методи. Повністю поділяємо думку дослідника, що лише через безпосереднє співпереживання ми спроможні досягнути віддалену в часі культурну реальність, оскільки, “щоб зрозуміти, треба пережити. У цьому контексті припустимою є інтуїтивна аргументація, що спирається на глибоке знання особистості автора, його творчого почерку, “духу” його доби” [215, с. 73 –74].

Отже, будь-який концепт є чіткою структурою з визначеною ієрархією складників. *Фрейм* – прототермінологічний аналог концепту, точніше його лінгвокогнітивна модель. Фрейм є складним утворенням, сукупністю субфреймів.

Субфрейм – єдність *фрейм-елементів*, що репрезентують статичну частину концептів-елементів.

Центром фреймової мережі в мовопросторі Григорія та Григора Тютюнників є концепт СЕЛО як цілісна одиниця свідомості, що включає інші базові концепти української ментальності, експліковані субфреймами: СЕЛЯНИН, ЇЖА СЕЛЯНИНА, ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА, СТЕП, ВІЙНА, ХАТА, РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА, ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА, ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ.

Висновки до першого розділу

1. У парадигмі когнітивної лінгвістики чільне місце займає такий феномен, як концепт. Поліфункційність і складність цього поняття зумовлює розмаїтість його тлумачень. З-поміж строкатого термінологічного континууму провідну позицію займає *базовий концепт ментальності* – зафіксована словником, значуща для культури мовна одиниця з етноспецифічним семантичним відтінком, що акумулює в собі відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу.

2. У висвітленні змісту базових концептів ментальності присутню роль відіграє їхня вербальна експлікація в етнотекстах вітчизняних митців слова.

Художній концепт – це репрезентована письменником складна структура, що передає світобачення цілого народу й індивідуально-авторське осмислення суті предметів чи явищ дійсності. Зв'язок художнього концепту з базовими категоріями ментальності зумовлений тим, що культура закономірно відображається в художньому творі й формується ним.

3. Парадигмальні ряди базових концептів у текстах братів Тютюнників, експлікуючи складний, об'єднаний семантикою спільності зміст, структурують лінгвоментальну одиницю – універсальну мовомислення письменників СЕЛО, що виявляє геоетнічну вкоріненість українського етносу. Константність цього лінгвоментального конструкту potwierджує не стільки частотність уживання, скільки роль в образній та ідіостильовій парадигмах, вагомість у тканині макротексту.

4. Структурно-логічною схемою репрезентації концептів національної культури є фрейм. Фрейм – сукупність субфреймів, що інтерпретуються як єдність складних утворень – фрейм-елементів, які становлять синтез індивідуально-авторського розуміння, традиції вживання мовного знака та його усвідомлення.

5. Аналіз текстопростору Григорія та Григора Тютюнників призвів до виформування фреймової моделі концепту СЕЛО, яку структурують парадигми базових концептів української ментальності, об'єднані в антропонімні (СЕЛЯНИН, ЇЖА СЕЛЯНИНА, ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА) й неантропонімні субфрейми (СТЕП (локативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИННИЙ СВІТ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИННИЙ СВІТ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), компаративний субфрейм (СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ). Виокремлення таких субфреймів детерміновано не тільки частотністю їх вживання, а й ключовим характером для духовності українського народу.

6. Для добору мовного матеріалу на позначення тих чи тих фрейм-елементів доцільним є виокремлення основних репрезентантів їхніх значень,

систематизація лексико-семантичних груп, їхній парадигматичний опис, визначення авторського осмислення сполучуваності з іншими лексемами, дослідження частотності вживання та ролі в образній системі й ідіостильовій парадигмі з урахуванням метафоричного вираження, контекстуального оточення, етнокультурної та власне авторської символіки.

Основні положення розділу висвітлено в одноосібних публікаціях автора [24; 33].

РОЗДІЛ 2

ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ КОНЦЕПТУ СЕЛО ТА ЇЇ АНТРОПОНІМНІ СУБФРЕЙМИ В МОВОСВІТІ ГРИГОРІЯ І ГРИГОРА ТЮТЮННИКІВ

2.1. Антропонімний субфрейм СЕЛЯНИН

Фрейм СЕЛО в мовотворчості братів Тютюнників актуалізує субфрейм СЕЛЯНИН. Будучи водночас етнокультурним концептом української ментальності, СЕЛЯНИН усе більше привертає до себе увагу науковців. Так, фактуальний аспект вивчала Л. С. Савельєва [207], функційно-стильові особливості – М. Г. Шленьова [279], І. М. Шкоріна [278] та ін. Знаковий зміст лексеми “селянин” науковці окреслюють як “житель села, основним заняттям якого є обробіток землі” [227, т. 9, с. 119]. Однак, крім денотата, предметної семантики, у значенні лексеми СЕЛЯНИН вирізняється додаткова семантика – сигніфікат, що актуалізує зв’язок номінації з ментальністю, історією, культурою українського народу, стає основою для утворення етноконотацій, що концептологи потрактовують як енциклопедичну та оцінну зони реалізації концепту (його інтерпретаційне поле) [194].

Субфрейм СЕЛЯНИН виражають 112 номінацій – назв:

- 1) соціального стану: *середняк, незаможник, розкуркулені, куркуль (куркуленко, куркульня), підкуркульник, наймит;*
- 2) форм господарювання: *артільні трударі, колгоспник, хлібороб (селянин)-собственник;*
- 3) роду занять, зокрема:
 - а) сільськогосподарські роботи:
 - рослинництво: *агроном, городня бригада, жниввар, землероб, полільник, рільник, сівач (сіяч), тракторист, косар, косарики, орач, ланкова, мельник, мірошник, молотник, молотар, жнець, хлібороб, прицепщик;*

– тваринництво: *бикоріз, воляр, доярка, зоотехнік, конюх, коровар, пастух (пастушка, пастушок), підпасич, погонич, пташниця, сторож, тваринник, холостальщик, чередник;*

б) ремісництво: *бляхар, бондар, бочкар, гончар (горшечник), коваль, лимар, пильщик, столяр, чинбар, чоботар, швець, щіткар, тесля, вишивальник;*

в) інтелігенція: *фельдшер, учителька, дільничний міліціонер, рахівник, сільрадівський робітник, завклубом, директор школи, директорша;*

г) духівництво: *дячок, паламар, піп;*

г) керівники: *голова (предсідатель, управитель), головиха, завгосп, завфермою, бригадир, комірник;*

д) народна медицина та чародійство: *повитуха, знахар, шептуха, костоправка, відьма, ворожка, ворожбит;*

4) гендеру: *селючка, селяк, мужик, чоловік, дядьки, баба, жінка, дівчата, парубки;*

5) локусу: *полтавчанка, троянівці, манилівці, залужани, хрипківці, шилівці* тощо.

Виявлено також назви з більшим чи меншим ступенем узагальнення, з конотаціями чи без них: *село, селянин, селяк, мужик, дядько, хохол, кугут, макуха.*

У текстах натрапляємо на власне народнорозмовні номени, деінде крайові, полтавські: *головиха* – “розм. жінка голови (у 4 знач.)” [227, т. 2, с. 112], *директорша* – “розм. жінка директора” [Там само, с. 282]. Деякі з них не зафіксовано словниками, у тому числі й діалектними: *бикоріз* – той, хто забиває велику рогату худобу, *горшечник* – діалектний синонім лексеми “гончар”, *коровар* – той, хто доглядає за великою рогатою худобою, *предсідатель* – керівник колгоспу, *холостальщик* – той, хто вихолощує тварин.

Більшість номенів належать до активної лексики, позначаючи такі види сільськогосподарських робіт, як рослинництво (*агроном, жниввар, землероби, полільники, рільники, сівач (сіяч), тракторист, косар, косарики, орачі, мельник, мірошник, молотник, молотар, хлібороб*), тваринництво (*доярка, пастух*

(*пастушка, пастушок*). Актуалізовано й назви представників сільської інтелігенції: *учителька, дільничний міліціонер, рахівник, сільрадівський робітник, завклубом, директор школи*.

Однак більшість складників концепту СЕЛЯНИН на сьогодні належить до архаїчного словника, що зумовлено розвитком суспільства, соціальними змінами на СЕЛІ та зникненням реалій як таких. До пасивного складу лексики натеper, у зв'язку з науково-технічним прогресом, помітно відходять номени на позначення селян-ремісників: *бляхар, бондар, бочкар, вишивальник, гончар, коваль, лимар, чинбар, чоботар, швець, щіткар* та ін. Натомість на теренах Полтавщини та малої батьківщини Тютюнників (Шилівки) ще зберегли свою активність такі назви, як *гончар, пильщик, столяр, тесля* тощо.

До застарілої лексики належать і вербалізми з когнітемою “народна медицина та чародійство”: *відьма* (у значенні “жінка, яка, знаючись з “нечистою силою”, завдає людям шкоди; чаклунка” [227, т. 1, с. 666]), *ворожбит, ворожка, знахар, костоправка, повитуха, шептуха*. Прикметно, що для українського світогляду притаманним є уявлення, що саме вихідці з СЕЛА мають надзвичайні здібності. Підкреслюючи подвійну іпостась української *відьми*, її належність до двох світів – людського й потойбічного, О. Р. Кісь наголошує саме на СЕЛЯНСЬКІЙ “прописці” останньої, потрактовуючи її як “реальну особу з селища” [112, с. 274]. Загалом походження лексеми *відьма* пов'язують із давньоруським іменником “вѣдь” – “знання”, тобто спочатку актуалізувалася семантика “та, що все знає”; згодом розвинулося подальше “ворожка” [52, с. 207], синонімічний ряд якої включає такі лексеми: “ворожка, знахарка, ворожбитка, знатниця, баба, бабка, шептуха, знахарка (знахурка), відьма” [236, т. 1, с. 625]. Характерними для *ворожки, шептухи* були в основному магичні практики для корисних цілей (передбачення долі з метою уникнення негараздів, заспокоєння та ін.) чи лікування, що експлікують лексеми дієслівного та субстантивного фондів: *відшептати, знати спосіб від напущення, пристріту, переполоху, знати чари: ...піду до ворожки на хутори; Може, тебе наврочено або напуст накликано? Тоді піди до Килини-шептухи в*

Княжу Слободу, вона тебе відшепче. Вона від усього спосіб знає: і від напущення, і від пристрїту, і від переполоху. (...) вона всі чари знала (Г. Тютюнник, “Вир”). Номінатему ворожка репрезентують такі мовні засоби: *ворожити, гадати, прикинути на сито, нашіптувати притчу*, а також текст самого замовляння: ***Сито, сито! Ти святу муку сієш – і в добро і в недобро: на хрестини й на поминки, на весїлля й на минини... Скажи ж мені святу правду: живий Одарчин Митро чи його немає... Як живий – повернись лїворуч, як немає – праворуч...*** (Гр. Тютюнник, “Сито, сито...”). І хоча роль знахарства в сільському соціумі почала зменшуватися в кінці XIX – на початку XX ст., коли деякі з його функцій перейняли на себе земський лікар та фельдшер, а офіційна медицина критикувала й засуджувала прояви народного сільського лікування [117, с. 136], у творчості Григора, що відображає новітні часи, усе одно простежуємо номени на позначення СЕЛЯН із надможливостями, що посвідчує вкоріненість СЕЛЯНСТВА в давні вірування (*Заходилися Вуточку рятувати хто як міг: водили до шептухи, возили до цілющої ікони...* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”)) та достовірність існування на СЕЛІ людей із надприродними можливостями: *...бабуня Вухналька, найкраща в районі (а колись у повіті) шептуха і костоправка: “Ану, бабо, признавайтесь, хто Семенові Вузькому ногу склав позаторік (...) – ви?...”* (Гр. Тютюнник, “Грамотний”).

Сама ж лексема *відьма*, що, на відміну від слова *ворожка*, в українськомовній картині має негативну конотацію, простежується тільки в мовосвіті Григорія, і то як лайливе слово, пейоратив: *Це ти навчила його, відьма голохвоста, на людей із смертю кидатися!; Язик тобі повертається, відьмо богучарська, отаке патякати?; – А ти не могла заховати своєї дитини десь в куточок, відьма довгохвоста?* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Класифікація номінацій фрейм-елемента СЕЛЯНИН однойменного субфрейму унаочнює також і значну кількість історизмів. Із реаліями життя СЕЛЯНИНА в добу колективізації пов’язані номінації: *артільний трудар* (член сільськогосподарської артїлі), *куркуль* (багатий селянин-власник), *підкуркульник* (селянин, який діяв в інтересах куркуля), *розкуркулені, селянин-*

собственник, колгоспник, середняк. Для цього періоду характерна з'ява нових лексем, які позначають “не тільки і не стільки селян, скільки робітників, фахівців-виробничників, учених” [207, с. 54]: *агроном, городня бригада, тваринник, зоотехнік, завгосп, завфермою, бригадир, комірник* тощо.

Актуалізують субфрейм СЕЛЯНИН у тексті Тютюнника-старшого номінатами родової ідентифікації. З-поміж лексичних одиниць є номени культурно марковані, як-от: *землероб, хлібороб, сівач, жниввар, косар.* В українській мовній картині світу усталилося твердження, що в СЕЛЯНИНА є три турботи: орати, сіяти, косити [93, с. 224]. Григорій доповнює список польових робіт такими номінатами: *волочити, орати, возити снопи, вергати мішки, полоти (стояти стовбура, махати сапою), буртувати буряк, в землі порпатися, сіно на гарбу класти, биків поганяти (борозну скрутить), сіяти, косити (звалити траву, брати широку ручку, займати ручку, стати на покіс, косити з копиці, махати косою)), клепати коси, мантачити коси, нагострити косу, гребти сіно, ворушити сіно, молотити, молотникувати, саджати, вибирати (збирати) картоплю, зрізувати соняшники, звозити гарбузи, виривати матірку, розкидати гній на бурячищі.*

У текстах Григора помітно менше вербалізаторів польових робіт. З-поміж них – *вибирати (буряки, картоплю, грядки), длубатися в багнюці, звозити врожай, волочити, косити (мантачити косу, махати косою), молотити, молотникувати, орати (ходити за плугом), саджати (грядки, картоплю), сіяти.*

Відповідно до виконуваних СЕЛЯНИНОМ польових робіт в українській мовній картині усталилися і традиційні назви осіб (*жниввар, землероби, полільниці, рільники, сівач (сіяч), косар, (косарики), молотник, орачі, женці, хлібороб*), що відображають ручний спосіб обробітку землі, і новіші, поява яких зумовлена змінами, що відбулися на СЕЛІ, та механізацією його господарства (*агроном, барабанищик, городня бригада, машиніст, подавальщик, тракторист*).

Традиційно землеробство – суто чоловічий вид роботи, що й увиразнює відсутність фемінінативних назв-відповідників. Виняток – лексема *полільниці*, оскільки на Полтавщині полінням сільськогосподарських культур частіше займаються жінки. Однак унаслідок соціальних катаклізмів, а саме доби ВІЙНИ та ПОВОЄННЯ, маскулінний характер землеробства дещо нівелюється: – *Хліба стоять, як вода, хто ж їх тепер косити буде? – Жінки покосять* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Тяжко було тоді. Робити нікому, самі, вважай, жінки (...)* *Орали, волочили, сіяли, звозили врожай коровами* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); *Змолотить, приправить комбайн (...)* *Косить, в’язати, дрова рубати, погріб викопати й викласти його цеглою – все вміла Стеха, мовчки, вправно, по-мужицькому* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”).

У Григорія СЕЛЯНИН є насамперед ХЛІБОРОБОМ: – *Займалися спортом? – запитала вона, усміхнувшись замилувано оглядаючи м’язисте, з широкими плечима і тоненькою талією, смугле, як дуб, тіло Тимка. – Ні, все життя хліборобством* (Г. Тютюнник, “Вир”). Досить часто ці поняття виступають прототермінологічними аналогами (...*долинуло оте хвилююче серце хлібороба півняче “ку-ку-рі-ку-у-у!”*) (Там само)), що цілком відповідає українській мовній картині, де за лексемою СЕЛЯНИН міститься не тільки реалія, а й образ ТРУДІВНИКА, у якого “душа хліборобська” [93, с. 244]. Хліборобство як усталеність, повторюваність і передбачуваність занять є умовою формування узвичаєності, постійності в думках та почуттях, вироблення виважених моральних норм, “дозрілих” поступово, завдяки накопиченню вчинків, що відповідають обов’язку [148, с. 110].

СЕЛЯНИН у свідомості нашого народу – це найперше ГОСПОДАР: *...дивився на заслону дощу чисто з господарської сторони і теж радів, що після цієї зливи добре підуть рости посіви* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Юхим любить повеличатися дітьми, як і своїм господарюванням* (Гр. Тютюнник, “У Кравчини обідають”).

Когнітему СЕЛЯНИН – ГОСПОДАР у мікротекстах актуалізують такі предикати: *гараздувати, господарювати* (вести домашнє господарство,

виконувати домашні роботи), *давати лад, клопотатися, монятися, морочитися, підправлятися, поратися, порядкувати, роботу робити, хазяїнувати*. Прикметно, що ведення домашнього господарства СЕЛЯНИНА передбачає аспектуалізацію робіт. Порання по хаті лежить суто на жіночих плечах, в обов'язки яких входить: *вишивати, готувати їсти (варити, гамурдіти, мняти пишно, орудувати дерев'яною лопатою, пекти, поратися коло печі, розпалювати піч / в печі, саджати хліб, смажити), годувати дітей, прати (золити прання, віджимати, полоскати, гупати праником), микати мички, перемивати, прясти (ганяти ногою колесо прядки), прядиво м'яти, прибирати в хаті (примазувати, чепурити), чистити, полоскати, цідити молоко*.

Надвірня ж робота здебільшого має маскулінний характер: *витягати з колодязя води, вишити погрібничок, клепати, колоти дрова, окурювати садок, перекрити хлів, пиляти (тягти пилку, чирги-чирги), поправити льох / колодязь, пригородити загорожу, приправити тин, рубати, сікти хмиз, стукати, стугоніти, шпарувати окола*.

Догляд за худобою та робота з нею актуалізується в Тютюнників такими номінатами: *вичищати в корови, гнuzдати, готувати мішанку, доїти корову, запрягати, копирсатися у настилі гною, напувати худобу, пасти, припинати, різати січку*.

Наявність значної кількості номінацій дій свідчить про те, що СЕЛЯНИН – це насамперед людина ПРАЦІ, схильна не до рефлексії, а до виконання конкретних завдань, що характеризуються усталеністю, повторюваністю й передбачуваністю: *Олена підійшла до печі, щоб розпочати свій звичайний трудовий день, тобто варити, прати, доїти корову, годувати дітей, прибирати в хаті і до того всього вчасно вийти на роботу в артіль (Г. Тютюнник, “Вир”)*.

Простежуємо також значну кількість найменувань реалій, через які опосередковується феномен ПРАЦЯ. Це – назви знарядь, з-поміж яких – номени засобів для обробітку землі, збирання врожаю (їхніх частин), що

відображають ручний спосіб (борони, брус / брусок / мантачка / “дідок”, вила (держак, навильник (Гр.)), граблі, істик, коса (кісся, кіссячки), лопата / грабарка, плуг (лемеші, чепіги, чересло), рала, розпашники, сапа, соха, сошники) та механізований (комбайн, косарка, лобогрійка, сівалка, сіножатка, трактор); номени знарядь обмолоту (ціп (капиця)); засобів транспортування врожаю (їхніх частин) (віз / гарба / дрозжки / лінійка / мажара / полудрабок / підвода (війн, вушак, голоблі, дишло, заплішка, люшня, ресори, рубель, шворні), сани); засобів випасу худоби та робіт із нею (батіг / байбара / батура / бич / нагай (пужално), вухналі, герлига, коvezка, налигач, прикорні, збруя (барок, віжки, вудила, вуздечка, дуга, повіддя, посторонки, сідло, супоня, хомут, черезсідельник, ярмо); сільськогосподарського реманенту, що включають назви засобів для порання по господарству: веретено, відро (дійниця, цеберка, цебро, цеберчина, цеберяччя), віник, віялка, жигало, жлукто (жлуктичко), корито / коритчатка, мазниця, мішок (лантух, рептупюк), молот, молоток, носилки, пилка, праник, сепаратор, сікач, підрешітка, прядка, сокира, швайка, шеретовка, шило); посуду для приготування і зберігання їжі (бочка, бочонок, банка, бутель, глечик (глеченя), горщик (горшки, горщечок, гирунчик, дзбан, діжка (кадібок / кадібець), друшляк, казан (казанок, відерний казаночок), каструлі, качалка, кочерги, куманець, лопата дерев'яна (для хліба), макітра, макогін, ніж, підситок (сито), пляшка (пляшечка, чвертка), сковорода, ступа, (сулія, (сулійка), тиква для води, “ухвати”, цідильник, чавун (чавунчик, чавуняка), чайник, черпак).

Варто зауважити, що основні традиційні найменування знарядь ПРАЦІ СЕЛЯНИНА, залишаючись загальновідомими, функціують і натеper, але здебільшого в мовленні СЕЛЯН: вила, коса, лопата, плуг, сокира та ін. Власне полтавське СЕЛЮ репрезентують діалектні назви сільськогосподарських знарядь праці, що, за твердженням В. С. Ващенка [47], характеризують мовний ареал Полтавщини: “дідок”, мантачка (діалектні синоніми номена брус), батура, байбара, гирунчик (горщик), коvezка, рептупюк, “ухвати”: – Де

*брусок? – Який брусок? – Ну, мантачка... (Г. Тютюнник, “Вир”), “дідок” для коси (Там само); “Завдяки цим горщечкам передові колгоспи нашої країни...”. Потім вона дістала з портфеля **гирунчик** і урочисто поставила на стіл (Г. Тютюнник, “Дивак”)).*

Письменники часто одухотворюють предмети, пов’язані з діяльністю СЕЛЯНИНА: *звідти розламанною гарбою викотилося хропіння (Г. Тютюнник, “Вир”); хіба не землі? Та там, як писав наш земляк Гоголь, дишло встроми, а виросте тарантас! (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Часто номени предметів послуговують референтними зонами для авторських порівнянь: ...не господар у своїй хаті, а до старого колеса заплішка; Стовбури товсті, як жлукта; поскрипує, як чумацька мажара, гарба (Г. Тютюнник, “Вир”); ...вона (сорочка) й стоїть, як жлукто (Гр. Тютюнник, “Обнова”); ...буряки ж у мене вдалися... **Як цеберяччя** (Гр. Тютюнник, “У Кравчини обідають”).*

Мікротексти братів Тютюнників підкреслюють шанобливе ставлення СЕЛЯНИНА до ПРАЦІ, що є однією з основних рис української ментальності: *А я віддав сільському господарству свої найкращі роки (...). А ви кажете: чим пишатися... Є чим. Якби не ми, не повна наша віддача в ті роки – хіба мали б ми те, що маємо сьогодні? (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); – Я не за скибки, а за людську працю печуся (Г. Тютюнник, “Вир”). Ще з малих років СЕЛЯНИН при звичаює дітей до ПРАЦІ (...нас п’ятеро дітей за зиму в ступах не перетовчемо. (...)) А як виїдемо орати, я коней пасу, під возом граюся, а розуміннячко є: виросту – і мені наділять, і я господарюватиму... (Там само), оскільки в ментальності нашого народу усталилася думка, що ПРАЦЬОВИТІСТЬ – це запорука успіху в будь-яких починаннях: ...ми з дитинства вміли працювати. Згодом ми стали солдатами і нам не страшні були “тяготи и лишения служби”, бо ми з дитинства вміли працювати. А ще згодом ми позакінчували вечірні школи й вузи, бо ми з дитинства вміли працювати (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”).*

У свідомості української нації саме ПРАЦЬОВИТІСТЬ як джерело добробуту цінувалася в сімейних стосунках, була одним із критеріїв вибору

зятя чи невістки, що знайшло своє відображення у творчості Григорія: *“Оце мамо, мій чоловік”*. *Хоч плач, хоч скач. Усе тобі весілля. Усі й розглядини. А хто він? Що він? Якого батька син? Який по роботі? Який з нього господар? Що воно для життя за чоловік буде?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Селяни, за спостереженням Григора, – це люд *“негречний до тих, хто важко ніколи не працював”* (Гр. Тютюнник, “Нюра”).

І хоча у творчості Тютюнників неодноразово наголошується, що ПРАЦЯ на СЕЛІ тяжка, потребує великих зусиль: *Люди працювали, пороздягавшись до сорочок, спини їх мокріли від поту* (Г. Тютюнник, “Вир”), однак СЕЛЯНИН любить свою роботу: *За роботою дуже скучив. За землею (Там само); він любив усяку досвітню роботу* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”). РОБОТА – незмінна тема їхніх думок, розмов (*...зустрів кількох колгоспників, що поверталися з роботи. (...) розмовляючи про господарські справи* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...селяни про врожай говорять, про землю, про худобу* (Там само). Висвічується ще одна риса ментальності українського СЕЛЯНИНА – ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ, яка є імпліцитним підґрунтям асоціативної пари СЕЛЯНИН – ПРОСТОТА, оскільки одна із семантем лексеми *простий* – *“належний до трудової частини суспільства, до трудящих”* [227, т.8, с. 295]. Очевидно, саме тому СЕЛЯНИН та МУЖИК є загальнономовними лексичними синонімами, що цілком відповідає українській мовній традиції, оскільки одними зі значень лексеми *мужик* є *“дорев., розм. селянин”* [227, т.4, с. 821], *“простолюдинь, мужикъ”* [225, с. 453]: *Я з мужика вийшов, і я його, мужика чорномозольного, нікому не дам ображати* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Воно хто-зна за яку владу і наш Федот б’ється? Може, й прийде така, що дасть пожити мужикові* (Там само). Доповнюють синонімічний перелік лексеми *дядько, селяк*: *Тоді в мені прокидається селянин, і я одказую йому розважливо, по-дядьківськи* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); – *Е, який із вас селяк? – (...). – Ви хоч і крутитеся в нашому селі, а по шкірі видно: городянин. Годинник, окуляри, блокнотик. Навіщо вони вам здалися? Щоб людей дивувати?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Як бачимо, СЕЛЯНИН

безпретензійний, невибагливий. Традиційно в нього простий, скромний одяг: *селюки, одягнені скромніше* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”), що цілком логічно, зважаючи на рід занять: – *А чого він такий обірваний? – Це ми так по-домашньому, по-селянському. Коло гною воно краще й не треба* (Там само); *...коли він ішов селом у простеньких штанцях і не зовсім чистій сорочечці, то на це ніхто не звертав уваги, бо всі знали, що він іде з роботи* (Там само); проста їжа: *сало, картопля, цибуля, хліб* тощо, яку й споживають вони по-простому, без манірностей і вишуканості: *...такими чарками пили, мабуть, іще за царя та й то не селяни* (Гр. Тютюнник, “Сміхота”); *Приїхав он Микола Шкурупій до рідної матері в гості. Насипала вона борщу всім в одну миску, а він носом крутить, уже не хоче з одної миски їсти* (Г. Тютюнник, “Вир”). Їжа й одяг СЕЛЯНИНА супроводжують його від народження й до смерті, відображають стиль життя, традиційно-звичаєві устої, історію і, що важливо, поняття духовності. Тому доречним є висвітлення в роботі окремих субфреймів, спрямованих на детальне вивчення глютонійної та естематонімії картини українського СЕЛА, які увиразнюють побут, світогляд, культуру, ментальні характеристики СЕЛЯНИНА, а й відповідно нашого народу загалом.

Варто також зауважити, що в українській мовній традиції за номінантами *дядько, мужик, селяк*, крім когнітеми ПРОСТОТА, усталилася й негативна конотованість, оскільки ці назви експлікують МАЛООСВІЧЕНІСТЬ, ВІДСТАЛІСТЬ: *Залужанські дядьки, заможні і жадібні, шпортали один одного вилами, хрупали по головах оглоблями за землю, за межу, за вкрадений сніп, за випасену отаву* (Г. Тютюнник, “Вир”); *У тебе зовсім невірне уявлення про інтелігенцію. Ти дивишся на неї очима дореволюційного мужика* (Там само); *Як селяк, що виріс у глушині, Улас відчував розгубленість перед великим містом* (Там само). Однак Григорій справедливо відстоює хибність стереотипу ставлення до СЕЛЯНИНА як до малоосвіченої людини з відсталими поглядами: *Так що ж тоді по-вашому, по-інтелігентному, виходить? Що в*

колгоспі роблять одні дурні? (Г. Тютюнник, “Вир”). Інтерпретуючи цей мікротекст, само собою напрашується заперечення, оскільки, насправду, рівень інтелекту людини зовсім не залежить від місця проживання, на чому наголошує і Григір: *У кожному селі є така людина чи такі люди: напівмужик-напівінтелігент. Їх одразу видно, вони впадають в око* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Інша річ, що СЕЛЯНИН, обтяжений господарськими клопотами, більш обділений, ніж містянин, можливостями для саморозвитку: *Від рання й до ночі на ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся* (Г. Тютюнник, “Вир”). Та, якщо подивитися вглиб, саме з простого народу, СЕЛЯНСТВА, вийшли у світ відомі письменники, учені, талановиті особистості, на чому й наголошує Григір: *...кому ж це здалося, що великому вченому не личить народжуватися у звичайній, майже сільській хаті? (...) Але ж буденщина теж велична, (...) якщо до неї пильно придивитися. Уже хоча б тому, що вона – правда. Не родяться ж генії серед урочистих музейних вітрин* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”). Тютюнник-старший свої роздуми про це вкладає в уста одного з персонажів: *а я розумію так: будь ти вчений чи сто раз професор, а від простого народу не верни, раз він тебе в люди вивів* (Там само); *Ось ти тільки що про небо говорив, про зорі. Воно, звичайно, наука. Але ти до неба лізь, але й про землю не забувай* (Там само).

І хоча мало хто з вихідців СЕЛА того часу здобував вищу освіту, однак у текстопросторах митців СЕЛЯНИН є мудрий, тобто “наділений, обдарований великим розумом; який має значний життєвий досвід; розумний, досвідчений, який виражає розум, проникливість” [227, т. 4, с. 819]. МУДРІСТЬ як ментальну ознаку українського народу актуалізовано в мовних площинах Тютюнників різноманітними стоїчними, філософськими народними афоризмами: *поживем-побачимо; чуже лихо не болить, своє серце поїдає; дурне діло – нехитре; ліс рубаять – тріски летять; як швидко побіля вогню не бігай – все рівно обпечешся; до людей підхід треба мати* (Г. Тютюнник, “Вир”) та власне авторськими (хоча й тут можна подискутувати, оскільки багато виразів Григір занотовував з уст простого народу, що підтверджують

щоденники й нотатки митця): *У горі, сину, ні на кого серця немає; Серце в усіх людей не однакове; Навіщо людину мучити, як вона і так мучиться* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”); *Гордим завжди погано живеться; упав, підвівся і знову скачи; великий жалібник суть великий брехун і фарисей; дивися, та не все до серця бери* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *першого не перечеш, бо не доженеш* (Гр. Тютюнник, “Дивак”).

Оприявлюючи когнітему НЕВСТРІЛИВІСТЬ, Григор інтерпретує її значення по-своєму: – *Діду, чого про мене кажуть – дивак? – Невстріливий, значить. Дивний єси. (...) Все чогось у землі порпаєшся. А треба – в людях. Та отак побіля них, отак... Того – ліктем, того – почотом... Гульк – уперед вийшов* (Гр. Тютюнник, “Дивак”). СЕЛЯНИН через свою СКРОМНІСТЬ, НЕВИБАГЛИВІСТЬ є “невстріливим”, звик досягати всього лише завдяки чесній праці. ДИВАКИ у творчості Григора – типи “суто національні, хоча інфіковані хронічними хворобами радянської системи, опір, “сховок”, “втеча”, зрештою, як виклик тим, хто намагався всіх уніфікувати й відрпортувати про створення *homo soveticus*” [248, с. 21]. Селянська автентичність, закоріненість у національні моральні, духовні спадки, вірність своїй природі, що протистоїть уніфікації, видаються ДИВАЦТВОМ. Саме ці СЕЛЯНИ-ДИВАКИ явили ті риси, “завдяки яким українці вижили й збереглися, завдяки яким вони “ще є”, є народом” [Дончик 2012, с. 6], – ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ, СОВІСТЬ, ПРОСТОТУ, МУДРІСТЬ.

Характерною ознакою СЕЛЯНСЬКОГО ментального світу є ШАНОБЛИВІСТЬ, що об’єктивується питомо українськими етикетними формулами, актуалізованими пошанними формами займенника *вони*, *Ви* та дієслів у 3-й особі множини на позначення однієї людини: *...пам’ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика* (Гр. Тютюнник, “В сутінки”); *...співаю з дідом колядок різних: вони – басом, а я – альтом* (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”); – *Може, вам, тату, допомогти чим-небудь? (...) – Сідайте, батьку, підвезу* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Особливістю душі СЕЛЯНИНА є ПІСЕННІСТЬ – характерна ознака українства. Як зазначає Т. А. Космеда, ПІСНЯ – “значущий для української мовної свідомості культурний концепт, (...) не тільки естетична категорія, але й пам’ять, джерело життя, основа національної свідомості” [121, с. 280].

Концепт ПІСНЯ актуалізує таку рису українського СЕЛЯНИНА, як ТРАДИЦІЙНІСТЬ: *...співали вдвох, виводячи чогось старовинного, що неодмінно будить у похилих селян рясні спогади про роменські рушники в кутку на образах, завзяту різдвяну бійку посеред річки, дівочі сорочки, пісенько вишиті на рукавах чорним або калиновим хрестиком, та гнучкі вербові кладки через рови з весняною водою, що й досі ділять старе українське село на кутки й прикутки* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”). Без ПІСНІ не обходилося жодне дійство на СЕЛІ: *Хто не чув її голосистих пісень на весіллях та артільних святах?* (Г. Тютюнник, “Вир”); *У нас там (...) посидять, погомонять у траві поміж хрестами та пам’ятничками, ще й заспівають* (Гр. Тютюнник, “М’який”). СЕЛЯНИН будь-яку роботу виконує співаючи, що свідчить про його ліро-пісенне сприймання дійсності, “екзистенціально-межове” світовідчуття: *співали дівчата на Ташані, коли білили полотно, співали молодиці на сінокосі, гребучи колгоспне сіно* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Кроїв, вимузикував* (Там само); *гуде веселенької пісні, орудуючи лопатою* (Г. Тютюнник, “Грамотний”).

З-поміж номінатем, що актуалізують таку рису СЕЛЯНИНА, як ПІСЕННІСТЬ, у мовопросторі Григорія є: *виводити, виспівувати, густити, як у бочку, заводити пісню, заспівувати, кизикнути ташанською чайкою, кричати тоненьким тенором, музикувати, насвистувати пісеньки, перегукувати, мов п’яна бублешниця, підладитись тужити з піснею, підспівувати, підтягати, пробувати голос, співати, тримати в устах, тягти, як цапа за хвіст*. Григір доповнює перелік такими вербалізмами: *брати “хтору”, витати тенором, горланити, “грякати” пісню, зриватися на пісню, надривати горлянки, пицати, потягти впоперек, пристати до пісні, розтягати пісню аж до охвістя довгої колоші, триндикати, тюгукати, утнути*.

Виділяючи з лексичного складу атрибутиви концепту ПІСНЯ (*вморена, журлива, надвечірня, тужлива, тужна, ущерть налита смутком, сумна, як зимовий вітер*), можна простежити душевні, а подекуди й фізичні стани СЕЛЯНИНА, що ними мотивовані. Атрибутиви *знана з дитинства, прадавня, стародавня, стара* potwierджують спадкоємність, закоріненість у національні моральні, духовні первні, вірність своїй природі українського СЕЛЯНИНА: *Від цієї давньої, ущерть наливої смутком пісні, з якою виросло не одне покоління хуторян і не одне покоління пішло на той світ, у жінок бриніли сльози на віях* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). ПІСНЯ є тим інтегруючим вартісним першопочатком, що об’єднує, згуртовує народ в єдине ціле: *...співали пісню, знану ще з дитинства, і були схожі на слухняних та поштивих дітей одних батька-матері; Здавалося, не десятки людей співало ту пісню, а одна многогласа душа...* (Там само); *Дуже знайома пісня: ми-бо з Василем земляки, з одного села, і ще з дитинства знаємо пісні нашого краю* (Гр. Тютюнник, “Василь Васильович”).

Однак у мовосвітах Тютюнників наявні тексти новітніх (“За лесом, за дремучим...”, “Скажи, скажи, хозяєчка...”, “Дальневосточная” та ін.), інколи абсурдних пісень, що свідчить про початки ДЕГРАДАЦІЇ СЕЛА, його ВІНАРОДОВЛЕННЯ: *Бєла кофта, чорний бантик, Ох, зачем розв’язував? Я любила тіб’я тайно, Ох, зачем розказував?..* (Гр. Тютюнник, “Обнова”); *А чого соловейко та й смутьон, не весьол? А й повесил гааа-га-ла-овку-у, Зе-ге-рна-аа й не-ге-ге клю-йоо-ооть...* (Г. Тютюнник, “Вир”). Тому з-поміж оцінних конотацій концепту СЕЛЯНИН у моворосторі Тютюнників є ВІДЧУЖЕННЯ, що неминуче призводить до забуття мовних, моральних спадків, а відповідно, духовної ДЕГРАДАЦІЇ суспільства. Особливо виразно це простежується в мові твору Григора, який використовує русизми, мовні покручі у складі іменників: *дєда, папа, хвонарь*, прикметників: *бєла, блєдний, вєрєні, стіральный (порошок)*, дієслів: *получасця*, займенників: *тіб’я*, прислівників: *всьоровно, тайно*, часток: *как, нащот, нет, зачем*, вставних слів: *досвидания*, як доказ незнання, чужості для СЕЛЯНИНА та й українства загалом російської мови на

кінець XIX – початок XX ст.: *“Діда, а це як називається?!” – “Ціп”. – “А що ним роблять?” – “Молотять”. Мамо, як у вас нащот стірального порошка? Нєт? Дак я пришло по приїзду, Про це будьте вєрені* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”).

Відчуження від мови неминуче спричиняє відчуження від морально-духовних основ етнобуття. Усталене автентичне здоровкання, яке для СЕЛА є чимось більшим за звичайне вітання, своєрідним ритуалом, що виявляє нюанси ставлення до конкретної особи [1, с. 47], в устах колишніх селян нівелюється зневажливим *с-с-тє: ...проходили люди, здоровкалися шанобливо, на що Павло одказував, дивлячись понад їхніми головами на річку: “С-с-тє!”* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”).

Григору особливо *“боліла втрата людиною своєї екзистенційної автентичності, закоріненої в ментальні національні глибини”* [248, с. 14]: *От тільки хто води подасть, як занедужаємо, хто діда дідом назове й на плечі хто попроситься, щоб “косі” повозив, хто бабі дров урубає чи попросить казку розказати, хто садок догляне, щоб не захирів, а цівів щовесни, як новенький храм, хто батькову чи материну пісню заспіває зимовими вечорами?* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

Не оминають увагою брати-письменники й таких негативних характерологічних рис українського СЕЛЯНИНА, як ЖАДІБНІСТЬ: *...городянин, а, бач, поділився хлібом-сіллю, а ми, селюки, під полою зжували* (Г. Тютюнник, “Вир”); ЗАЗДРІСТЬ: *Селяни, люд роботящий, заздрісний і негречний до тих, хто важко ніколи не працював, а пенсію має більшу, ніж вони* (Гр. Тютюнник, “Нюра”); ПЛІТКАРСТВО, яку актуалізують вербалізми: *чухати язики, базікати, розтеленькати по селу, пускати з язиків брехні, переповісти, придумувати, розносити новини: У кожному селі є така сорока, що розносить новини на хвості* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Побігла, помогла б, якби не люди. Вони ж такі, що зразу придумують* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); *І, може, пригodu цю й забули б, якби Арсениха не переповіла*

її сусідці, а сусідка – своїй сусідці... Доки все село взнало (Гр. Тютюнник, “Бушля”).

Характерні для селян і **СВАРЛИВІСТЬ, ЗАДЕРИКУВАТИСТЬ**. За твердженням В. М. Стецюка, українці “між собою звикли чубитися” [239, с. 43]: *Павучня! Усе товчуть одне одного як не за курку, то за межу, то за сонце, що світить не в один лише двір, а ще й у сусідів...* (Гр. Тютюнник, “Дикий”); *Батькуватись жінкам дуже зручно; вийдуть одна насупроти другій, стануть на різних берегах і, гарненько поскладавши на грудях руки, починають: “Чого це ти, Мотре, мою курку на Залужжжі припинаєш?”* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Названі когніції експліковано дієсловами *атакувати* (словом), *батькуватися, виляти, вонкати, гризтися, не давати провітку, ляяти* (полаяти), *сваритися*. Крім того, автори вводять у тексти народні формули прокльонів. У Григорія це такі вирази: *Хай тебе колючками до землі припне! А щоб тебе кров гаряча спила, брехухо кривошия! хай ти скажишся! Хай тебе чорна яма кликне, харцизяко! Щоб тобі руки й ноги петлями поскручувало! Щоб тебе чорні п'явки поспивали, Чорти б тебе взяли, Хай йому тямиться, А щоб його дощик намочив* (Г. Тютюнник, “Вир”). Григійр доповнює перелік фраземами: *І тобі одгикнеться, брешеш* (Гр. Тютюнник, “Кізенька”); *руки б покорчило, ноги б повсихали* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *бодай ви пощезли* (Там само).

Вербалізми *бити, борюкатися, відсупонити, взяти за петельки, відчалити* (відступити), *гедзькатися, дати бобу, дати в пику, заводиться, згребти вобійми, зчепитися, обступити з усіх боків, одлупцювати, погуляти, позабивати памороки, покласти наземлю, помацати за пір'ячко, поторкати, потягти батоном, розмахувати кулаками, спробувати ріжки, стулити до купи, схватити по пиці, тріснути по гамалику* (голові), *товкти, ударити, хрупати, шпортати* актуалізують семантему “бійка”. І мотиви для такого ворогування різноманітні: *межа, курка, півшапки соняха, лантух кавунів, сніп, дівоцькі зальоти, ревнюці* тощо: *Ще недавно Параска Шмуркова з піною на*

губах *гризлася* з сусідкою Ялосоветою Кравченчихою *за межу*, як орали на зиму (Г. Тютюнник, “Оддавали Катрю”); Залужанські дядьки, *заможні і жадібні, шпортали* один одного *вилами, хрупали по головах оглоблями за землю, за межу, за вкрадений сніп, за випасену отаву* (Г. Тютюнник, “Вир”). Мовна картина Тютюнників відображає такі риси, як ЕМОЦІЙНІСТЬ, ІМПУЛЬСИВНІСТЬ, що, за твердженням науковців, є характерними для психотипу українців (Див., наприклад: [123], [139], [267]).

НАСМІШКУВАТИСТЬ експліковано в текстах дієсловами: *засміяти, кепкувати, насміхатися, підсміюватися, придражнити*: *А що люди скажуть, подумала? Засміють!* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Тільки одна душа в селі не обминала Степана і не підсміювалася з нього...* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”); *...часто і в'їдливо кепкували з нього між собою, з отих його “прогулянок”, білих валянків, портфелика (і то, бач, не забули!)* (Гр. Тютюнник, “Нюра”); *...в нас такі люди, що тільки дай порвать – враз придражнять...* (Гр. Тютюнник, “Тайна вечеря”). Загалом СЕЛЯНИ, як зауважує М. Матіос, часом люблять посмішкуватися з іншого, то й призвішкуються, хоча й не завжди це від злоби (Цит. за: [17, с. 38]). Мабуть, це – характерна особливість ментальності СЕЛЯНИНА, який схильний *прозивати, охрещувати, незлостиво дражнити* ближнього: *Павло Йосипович, прозваний у селі Штавлем* (Гр. Тютюнник, “Коріння”); *...сліпа баба Ганна, прозвана в селі Вуточкою. Хто й коли її так охрестив, уже нікому не впомку* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”). Приводом для кепкування стають:

– риси характеру: *На балачку Санько і змалку мамулуватий, через що й прозвано його Диким* (Гр. Тютюнник, “Дикий”);

– специфіка мовлення: *Шпуга говорив дуже швидко і дуже чітко – як стукоче дятлик на сухім дереві, за що його прозвали Ваня-Ваня* (Гр. Тютюнник, “Грамотний”); *дядько Биб, дядько Марко-Накат-Його-Бог, Степан Секремент, М'який* (у розмовах яких часто актуалізуються відповідні мовні конструкції: *Я тобі, Дем'яне, неба прихилив биб, якби дістав* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *Та мені хоч би самий комір, бо, накат його бог, шию вже так*

нарізає, що аж пече... (Там само); – Ну й життя ж у вас тут... **м'який**, – шепотів Микита (Гр. Тютюнник, “М'який”); *Хай що хоче, те й робить. Однаково вже... **с-секремент!*** (Гр. Тютюнник, “Кізонька”);

– уподобання: *Лука Ількович **танцював** на гульбищах тільки **“бариню”** – **Баринею** його й **прозвали*** (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”);

– рід занять: *Дядьків не чіпають, бо ті сердитіші та й не з нашого села, а з Опішні – у нас їх називають **“горщешниками”**. **Везуть хурами горшки*** Гр. Тютюнник, “Обнова”); ***Хвиль-бондар*** (Гр. Тютюнник, “Дикий”), ***Сашко-поштар*** (Гр. Тютюнник, “Бовкун”), ***Іванушка-скрипаль, Шурко-баяніст, Мишко-бубніст, Василь-сопілкар*** (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”);

– зовнішні особливості (*Двогубий, Краснопер, Кривоматній, Латочка, Стеха-Жирафа*): *навіть прізвисько йому, жартівливе звісно, придумав за оті його **червоні, веселі, хай трохи й великі, губи: краснопер!*** (Гр. Тютюнник, “Нюра”); *Є в нього на лівій щоці **родиме п'ятенце з копієчку завбільшки, ніби хтось, граючись, шевської смоли приліпив для розваги; та не відмивається воно, навіки прикипіло, через те і прозвали його **Латочкою***** (Гр. Тютюнник, “Вир”);

– певні життєві курйозні ситуації: *А оно ще дядько **Артем Грушка**, славний у селі тим, що, везучи од родичів повну тачку грушок на крижалки, ласував ними доти, доки їх лишилося **“на два узварці”*** (Гр. Тютюнник, “Облога”). Унаслідок “*пloxенького*” характеру та потакання в усьому своїй жінці Нюрі, від якої переймав “*кожне її кив і кожне морг*”, отримав своє прізвисько Іван Кирячок, “*отож якщо комусь із селян спаде на думку поговорити про Нюрине сімейство, то кажуть так: **“Бачив учора **Нюру**”, **“Позичила в Нюрихи”** або: **“Оно, диви, йдуть Нюри!**”*** (Гр. Тютюнник, “Нюра”).

Мабуть, цю характерологічну рису, ПРИЗВІШКУВАННЯ, можна пояснити ЗГУРТОВАНІСТЮ, БЛИЗЬКІСТЮ українських СЕЛЯН, котрі “*все і про всіх знають*”, оскільки, “*кого не візьми – рідня: кум, сват, брат, племінник, хрещений батько*” (Гр. Тютюнник, “Вир”). Напевно, тому СЕЛЯНИН, на відміну від вихідців із міста, дуже залежний від думки оточення, йому небайдуже, що

люди скажуть: *Не дай бог, побачили б її люди за такою роботою – засміяли б!* *От, сказали б, невісточку Уляна вибрала (Там само); ...знають, що завтра вранці наші ворота будуть облиті дьогтем і їй доведеться шкребти їх ножем, ховаючи обличчя в хустку* (Гр. Тютюнник, “В сутінки”).

Характерною рисою українського СЕЛЯНИНА, яку підмітили й брати Тютюнники, є ІНДИВІДУАЛІЗМ, що проявляється в неприхильності до містян, упередженому до них ставленні: – *Ти от поїхав у місто, краватки носиш, а гнойку понюхати боїшся, хоч сало любиш тріскати* (Там само); *глянув на його малесенькі білі ручки. “Такими руками тільки на картах ворожить”* (Там само); – *Щось він дуже маніжений. Таке пхе тільки газети читає та в тїлівізор дивиця...* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Мабуть, це закономірно, оскільки життєві орієнтири, позиції, пріоритети, ментальність цих двох світів – зовсім різні. СЕЛЯНИН любить і знає *ліс не тільки як зелений масив, а його дух життя; землю не тільки як точку опори, а як живу істоту, річку, трави тощо і любить не для розваги, а органічно, з пелюшок, як дитина – маму, а для містян – це розвага, зручність, відпочинок – і не більше, для них благо те, що найближче лежить, що можна взяти, поторкати рукою, купити, з'їсти, одягти, чим можна зовні себе і своє гніздо прикрасити (...) в місті – таких більшість, страшна більшість. (...) городяни найдужче і теж з пелюшок закохані в зручності, тобто у відповідний стрій предметів. Місто зручне для любителів зручності, от* [Тютюнник 2014, с. 125]. Слушно зауважує В. Г. Дончик, що СЕЛО й місто у творчості Григора – “два світи, які поєднати, та й то не зовсім, можуть хіба що застілля та пісня” [Дончик 2012, с. 7]. ПАТРІАРХАЛЬНІСТЬ сприймається містянами як пережитки, примітивізм, неосвіченість, що послугувало для номінування СЕЛЯН *язичниками* з певним відтінком зневажливості: – *Язичники, – тихо сказав Катрі молодий* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Усталеним в українській мовній картині негативно конотованим позначенням концепту СЕЛЯНИН є лексеми *кугут, макуха, хохол*: *Ей, кугут, заліпити тобі блани* (Г. Тютюнник, “Вир”); *називають нас сімох селюків або “кугутами”, або “макухою”, але не сердито,*

а так, наче заради розваги, чи що (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”). Цікаво, що лексема *хохол*, знаковий зміст якої науковці окреслюють як “зневажлива назва українця” [227, т. 11, с. 134], у мовопросторі Григора має інше смислове наповнення, а саме, “селянин”: – *Даютъ хохли! – захоплено сказав (...) – А ви самі, звиняйте, звідки будете? – О, я, папаша, здалеку (...) я корінний донбасівець* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

Неприятність між містом і СЕЛОМ є проявом характерної риси української ментальності – ІНДИВІДУАЛІЗМУ. А ця риса, на думку Григора, руйнівна для нашого народу, який мусить бути “Єдиний дух, душа в душу! А ми? А ми кажемо, про нас навіть анекдот складено такий: “Чого тобі, Марку, найдужче хочеться?”– “Щоб у сусіда хата згоріла і корова здохла!” (Гр. Тютюнник, “Деревій”). Апелюють письменники й до таких негативних характерологічних рис українського СЕЛЯНИНА, як ЗМИРЛИВІСТЬ, ПРИСТОСУВАНСТВО, тобто соціопсихологічного й політичного КОНФОРМІЗМУ, що актуалізовано фраземами на вірсець *чолом віддай гарненько та й зверни набік; яка б власть не була, – можна піддобриться; язиком два боки лижеш* (Г. Тютюнник, “Вир”); *За десятку можна і в янгола обернутися* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”); *Чуй не чуй, бач не бач, а мовчи* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Григорій ословлює причини ПРИСТОСУВАНСТВА українського СЕЛЯНИНА: *...однаково на кого робити, аби їсти давали* (Г. Тютюнник, “Вир”), *заварнякали вони, удаючи, що говорять по-французьки. (...) – Тарля марля, якби нам земля* (Там само). ЗЕМЛЕЛЮБНІСТЬ, КОНФОРМІЗМ, мабуть, і стали причинами метання українського СЕЛЯНИНА від однієї сили (радянської влади) до іншої (німецької) з бажанням справедливості, закоріненим десь глибоко в підсвідомості недавно розкуркулених: – *От я і помстився, мій вороже! А краснюки вернуться, мені наведуть решку. А хто ж правду розсудить?* (Г. Тютюнник, “Вир”). І якщо друга позиція масштабно зображена в мовосвітах братів, то злочини радянської системи, так звані “радощі будування соціалізму”, майже не фігурують, є лише прозорі натяки. Це

– і ліщиновий листочок, який жує малий Тимко, і опис переселення хутора Вишневий, і навіть медаль “За трудову доблесть” як насмішка системи над самовідданою працею кращого тваринника сільради, який, пухлий від голоду, ледь ходить (Гр. Тютюнник, “Медаль”). Можливо, ПРИСТОСУВАНСТВО, ПОКІРЛИВІСТЬ є не що інше, як споконвічне ПРАГНЕННЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ (*Досить нас у колгоспі душить. Тепер вільними господарями будемо. Німці землю роздадуть, і буде все, як було* (Г. Тютюнник, “Вир”)) українського СЕЛЯНИНА. Через свої НАЇВНІСТЬ, ПРОСТОТУ він часто не усвідомлює, що *який чужинець нам хорошу жизнь принесе?*, вони “за пшеницею сюди прийшли, а не за соломою” (Там само).

СОРОМЛИВІСТЬ, ГОРДІСТЬ протягом віків є причиною утисків, гніту СЕЛЯНИНА: *Гордим завжди погано живеться. – Чого? – А того, що всім хочеться бути гордим, та не всі здатні, от вони й прищикають де гордіших, бо заздять їм* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

ЗЕМЛЕЛЮБНІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ТРАДИЦІЙНІСТЬ є тим підмурком формування базових людських цінностей, що вможливує розгляд особливої моралі, властивої СЕЛЯНИНУ, яка, власне, і лягла в основу української ментальності.

2.1.1. Глютоніміїний субфрейм ЇЖА СЕЛА

Фрейм СЕЛО в текстах Тютюнників актуалізує субфрейм ЇЖА СЕЛЯНИНА, об’єктиваторами якого є фрейм-елементи, що охоплюють номени традиційної їжі та напоїв селянина. Глютоніми (лат. *glutonare* – поїдати, харчуватися, їсти) – назви “сировини напівфабрикатів, страв, харчових продуктів та консервів, напоїв, номінації їжі без зазначення складу” [206, с. 234] – часто наділені етнокультурною специфікою, що викликає значний інтерес у науковців. Культурні смисли, закладені в систему національної кухні, вивчав російський філософ і культуролог Г. Д. Гачев [63], як спосіб осмислення та сприйняття людських взаємин кулінарну метафору аналізувала Н. М. Попова

[195], глютонійний дискурс вивчали І. О. Державецька [79; 80], Л. Р. Єрмакова [85], прагматично-функційні форми реалізації мовних знаків глютонімів досліджувала С. М. Руденко [205; 206] та ін. Глютонійна українська картина світу в художніх площинах братів Тютюнників ще не була предметом розгляду.

Мовопростір братів-письменників репрезентують 106 глютонійних експлікантів субфрейму, які, згідно з етапами споживання їжі, можна поділити на:

– перші страви: *борщ (пісний, холодний курячий на вершкові та жовтках), капуста (капусняк), куліш, суп (квасоляний, вівсяний (суп “і-го-го”), хліб, холодець (холодчик), юшка;*

– другі страви: *вареники, галушки, грінки на свинячому смальці, каклети, картопля (варена в “мундирах”, печена, смажена, товчена (товчениця), тушкована), каша (пшоняна, кукурудзяна, “шрапнель”), кваша, квашена капуста, ковбаса, крашанки, курятина (курочка до оцту), лій, локишина, малосольні огірки, маляха, масло, маторжаники, м’ясо, оладки (гречані оладки), пампушки, пелюстки, перепічки, печений гарбуз, пироги (із буряком і калиною; макушкою та калиною; квасолею; картоплею; м’ясом; капустою; сиром), пишки, потапці, пресований кендюх, пшоняники, сало, свіжина, свиняча кишка з гречкою, смажена риба, сметана, соління (солоний кавун, солоні груші, солоні помідори, солоний теренець), тушонка;*

– солодкі страви: *вергуни, каша (гарбузова, молочна, молошна (“молошне”), квашені яблука, кисіль, коровай, коливо, кутя, мед, пряники, фабричне повидло, сушениця (крижалки, кружалки, сушняк), шишки, шулики;*

– глютоніми-натурфакти: *цибуля, часник, зелень, петрушка, стрюк перцю, огірок, помідор, яблуко (антонівка, білий налив), груші, волоський горіх (оріх);*

– номени приправ: *лій, олія, оцет, сіль, смалець, цукор.*

З-поміж вербалізаторів традиційних напоїв жителів села, вирізнених у текстах братів-письменників, є такі лексеми-кваліфікатори безалкогольних (вода, молоко (моня), розсіл, узвар, чай (глютоніми з семемою “повсякдення”), ситро (глютонім з семемою “свято”) та алкогольних напоїв (вишнівка, горілка

(горілочка), джурджа, “домашня”, домочадівка, квас, наливка, первак, самогонка, самогон (глютоніми з семемою “свято”).

Номен *галушки*, *домочадівка*, *крижалки* можна характеризувати як автентичні етномаркери саме полтавського села. В одній із повістей Григора (“Облога”) подибуємо приклад ідентифікації топоніма ПОЛТАВЩИНА з гастронімом ГАЛУШКИ: *А ти ж звідки такий цікавий будеш? – З Полтавщини. – Галушник, виходить?– Угу* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Опозиція ГАЛУШКИ – ПОЛТАВЩИНА не конкретно локусна, а загальноновизнана у свідомості пересічного українця. Своєю популярністю, як зауважує Т. В. Капліна, “полтавські галушки завдячують епізоду часів Північної війни початку XVIII ст., коли за лічені години цією стравою була нагодована вся російська армія” [251, с. 14]. Полтавським діалектизмом є і лексема *крижалки*, семантику якої подано у винесеннях збірки творів Тютюнника-молодшого: *Крижалки – нарізані сушені фрукти (полт.)* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Цікавим є фрагмент мовної картини Григорія, де ПАЛЯНИЦЯ виступає ідентифікатором власне УКРАЇНИ (навіть сама вимова лексеми має глибоке, нібито генетично зумовлене, праукраїнське коріння): – *по-українски ты ни бум-бум? Не понимаешь? – А вот и понимаю.– Ану скажи: паляниця? – Па-ля... А ну тебя*, – махнув рукою Міхеев і засміявся (Г. Тютюнник, “Вир”).

Субфрейм ЇЖА СЕЛА актуалізовано вербалізаторами повсякденного харчування (хоча, як зауважує О. Є. Левкієвська, “повсякденна їжа має розмиті межі, які змінюються залежно від прагматики комунікативної ситуації” [104, с. 41]), номенами святкових страв, які “готувалися за рецептами повсякденної кухні, але при цьому мали вищу калорійність завдяки м’ясним, рибним, жировим компонентам, різноманітним набілам із сметани, ряжанки тощо” [263, с. 80], вербалізмами обрядової їжі – ритуальних страв, приготованих для здійснення того чи того обряду. Як специфічно обрядові страви України можна назвати *шулики*, *кутю*, *весільний коровай*, *весільні шишки*, вирізнені в мікротекстах Тютюнників. Однак між вербалізмами повсякденної їжі є номен подвійного семантичного значення: *крашанки*, *пирого*, *хлібина*, *горілка*. Таке

явище вможливлено завдяки “структурно-семантичному зсуву”, який змінює семантику глютоніма, його статус у символічній глютонійній ієрархії і включає його в систему ритуальних відношень чи практик [Там само].

Г. Д. Гачев у праці “Національні образи світу” зауважував: “Щоб докопатися до сенсу їжі, щоб прочитати речення, судження про буття, що приховує в собі та чи та страва, потрібно ретельно придивитися, які страви супроводжують релігійні свята. Ось зона, де тілесне (їжа) переходить і змикається із духовним – і починає випромінюватися прихований у матерії речей (тут яств) сенс” [63, с. 352]. У мовотворчості Григора згадано такі релігійні свята, як Маковія, (традиційною стравою якого були *шулики* – коржі з маком, залиті солодухою, “народна ритуальна страва, яку готують на Маковія (коржики з тертим маком, политі медом або розмочені в цукрованій солодкій воді)” [93, с. 305–306]: *Скоро маковія, наробите шуликів та й мене, стару, згадаєте* (Гр. Тютюнник, “Дядько Никін”) та Різдво. Ще здавна в українців було прийнято на Святвечір ушановувати родичів, “після обрядової вечері, посилати обрядову їжу (кутю, узвар тощо) батькам, кумам, хрещеним батькові або матері, священику та ін.; носять її звичайно діти зав’язаною в платок або рушник” [Там само, с. 81]. “Це символізувало спорідненість сімей, їхню приязнь і взаємну щедрість” [263, с. 184]. Полтавське село настільки вірне своїм звичаям і традиціям, що навіть у сутужні, повоєнні часи дотримується своїх прадавніх устоїв: *Тільки від снігу і видно по селу; стежки риплять на морозі, собаки валують – діти **вечерю** носять, бідненьку, повоєнну* (Гр. Тютюнник, “Сміхота”). Такою вечерєю на Полтавщині зазвичай були пироги: *“Добрий вечір, з святим вечором... Казали батько й мати... щоб я вам... вечерю поніс. Осьо...”* – підняв угору, щоб дядько побачив маленький білий вузлик. Там було два пироги – з квасолею один і з буряком та калиною другий (Там само). ПИРИГ набуває таких етноконотацій, як РОДИННІСТЬ і ЩЕДРІСТЬ. ПИРИГ – незмінний атрибут поминального обіду, який, разом із крашанками, кутею (“своєрідним приносом за померлого” [93, с. 324]) селяни виносять на гробки, щоб пом’янути рідних: *надвечір поминали (...) роздали*

всім по пирогу... (Гр. Тютюнник, “Колиска”). Конотацію ПАМ’ЯТЬ актуалізують і глутоніми КУТЯ, КРАШАНКА, ГОРІЛКА: *У нас там кутю виносять, крашанки кладуть на могили, щоб дітлашки забрали, (...) ще й заспівають, як чарку добру перехилять...* (Гр. Тютюнник, “М’який”).

Крім зазначеної конотації, фрейм-елемент ГОРІЛКА висвічує й інші когнітивні сектори. У глутонійному кодї весільного застїлля названий концепт виступає як символічний еквівалент *гірко́го і солодко́го життя*, що є прикметним для полтавського СЕЛА. І до сьогодні є звичай: випивши чарку за весільним столом, гості кричать: “Гірко!”, щоб молоді “засолодили” гіркоту напою поцілунком. Мовна картина Григора ілюструє зазначений фрагмент: *весільна громада, ніби змовившись, гукнула: – Гір-ко! Гір-ко! Гір-ко! Катря всім тілом подалася до молодого* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

У мовотворчості ж Григорія глутонім ГОРІЛКА актуалізує когніції: УСПІХ (письменник зафіксував український звичай: “випити на дорогу”, щоб не спіткала невдача: *налив усім по півстакана: – Ну, за щасливу дорогу...* (Г. Тютюнник, “Вир”); ГОСТИННІСТЬ: *– З хуторів їду, – хрипко сказав він. – Воно й видно: так брагою від тебе й несе* (Там само). Варто зауважити, що концепт ГОСТИННІСТЬ є вирізною ментальною ознакою українського народу, а особливо, як наголошує Григорій, полтавців: *Олена, як істинна полтавчанка, образилася з того, що гість не скористався із її гостинності і все печене й варене так і залишилося на столі цілим та непоїденим* (Г. Тютюнник, “Вир”). ПОЛТАВСЬКА ГОСТИННІСТЬ вербалізується й у мікротекстах Григора, де топонім ПОЛТАВЩИНА виражений прийменниково-займенниковою конструкцією *у нас*: *батько, мати – звісно, як у нас гостей пришановують, – і жареним і шквареним пригощати заходилися* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Як засвідчують дані етнолінгвістичного довідника “Українська минувшина”, кожна українська господиня “вважала справою честі нагодувати й напоїти гостей так, щоб вони залишилися задоволеними” [263, с. 99].

Експліканти субфрейму мають і певну сакральну символіку, детермінуючи цим таку рису СЕЛЯНИНА, як ЗАБОБОННІСТЬ, ВІРУВАННЯ В НАДПРИРОДНЕ. У мікротекстах Григорія натрапляємо українське повір'я: у того, хто ласує рибними хвостами, відбою не буде від осіб протилежної статі: *похрумай карасячого хвоста, щоб за тобою багаті наречені бігали* (Г. Тютюнник, "Вир"). Експліковано таку когнітивну ознаку глютоніма, як ПРИНАДА. Символікою ОБЕРЕГУ наділені вербалізми *свячені кісточки з вишні*, замовлені на відвернення кулі, і *свячена вода*, яка, за народним повір'ям, відганяє все лихе, хвороби та зурочення: *мати на дорогу дала. Свячені кісточки з вишні. Замова від кулі* (Там само); *Догадалась тоді баба, що то на нього нечисту силу наслано, покропила свяченою водою, і дід відійшов* (Там само). *Варена ж квасоля* асоціюється з ПОЛУДОЮ, тимчасовим затьмаренням: – *Хто знає, що воно таке було, а не знайду виходу з печі – й квіт. (...) "То від вареної квасолі. Ото не треба її на ніч їсти..."* (Там само). У текстах Григора подибуємо лише один глютонійний актуалізатор зазначеного фрагмента антропосфери (ЗАБОБОННІСТЬ). Провісником БІДИ у свідомості українського селянина є терпкий ТЕРЕН, побачений уві сні: – *Снилося, немов террен рву та їм. Уже й спілий немов, а терпкий... Проти чого б воно, не чула?(...) – Террен та ще й тер-рпкий – на погане* (Гр. Тютюнник, "Нюра").

Досить часто глютоніми є складниками метафоричних моделей, які пов'язують дві поняттєві сфери: сферу-джерело (функціонування метафоричних номінацій) та сферу-мішень, що потребує пояснення, концептуалізації [164, с. 191]. Сферу-джерело експлікують фрейм-елементи субфрейму ЇЖА СЕЛЯНИНА, сферу-мішень – фрагменти антропосфери. Щоб показати страшне єство загарбника, який за собою полишає страшне місиво людських тіл, Григорій Тютюнник залучає метафорично переосмислену лексему *ковбасник*, первинне значення якої – "фахівець ковбасного виробництва" [СТСУМ 2011, с. 404]: *позираючи на німецьких солдат: "Іч, ковбасники прокляті, як у себе вдома"; "І не дійдеш ти, ковбаснику рижий, до землі своєї-і-і"* (Г. Тютюнник, "Вир"). Концептуальними корелятами метафоричних моделей з

негативною конотацією фізичного стану людини є глютоніми: КАРТОПЛИНА, денотат якого – СМЕРТЬ: *б'є німця в живіт і знімає з багнета, як настрикнуто картоплину* (Г. Тютюнник, “Вир”); КАША, ЮШКА, що актуалізують когнітему КРОВ: *обвішаний гранатами “отаман” хлипнув червоною юшкою і засукав ногами по землі; Порубаний поліцай харчав горлом і розгрібав руками червону кашу* (Там само). Об’єктиватором негативно конотованої характеристики фізичного стану людини – КАЛЦТВА – у мовопросторі Тютюнника-старшого виступає імпліцитно виражений глютонім ШАТКОВКА: – *Може, валянок мій візьмеш, – розщедрився Марко. – Як одшаткують ногу в шпиталі – навіщо він мені?* (Там само). Зазначений вербалізм, що входить до ФО *шаткувати на капусту*, актуалізує також і такий фрагмент антропосфери, як поведінка людини, а саме НАСИЛЬСТВО: *Котрі ж приндилися – шаткував на капусту, і вони тут же лежали за копицею і клянчили, щоб він їх знову відпустив у бій* (Г. Тютюнник, “Вир”). Семантично близькою є і сполука *дати перцю*, конститuentом якої є глютонім ПЕРЕЦЬ: *Ну, як там на фінській було? (...) розказують, що скрутно приходилося. Але, кажуть, і фіннам давали перцю...* (Там само). ПЕРЕЦЬ виражає і такий фрагмент антропосфери, як зовнішність, а саме РУДИЙ колір волосся: – *Кажуть, перець кров розбиває. А я його змалечку їм. Може, через те й рудий?* (Там само). Знаковий зміст ФО *як вареник у маслі*, що визначається В. В. Жайворонком як: “про людину, яка живе у великих достатках” [93, с. 26], Григорієм дещо переосмислюються, набуваючи значення ЗАДОВОЛЕННЯ: *Як не будемо дураками – плаватимемо в маслі, як варенички* (Г. Тютюнник, “Вир”). Концептуальним дериватом глютоніма ХОЛОДЕЦЬ є СТРАХ: *Страшно мені стало від таких слів, під грудьми холодець труситься* (Там само). Конституенти глютонійної сфери-джерела увиразнюють різноманітні життєві ситуації. МЕД, що є складником ФО *не мед пити*, актуалізує знаковий зміст концепту ВІЙНА як чогось лихого, події, що викликає страждання: *Мені там теж не мед питиметься* (Г. Тютюнник, “Вир”). ВІЙНА є також концептуальним дериватом глютоніма КАША, вираженого імпліцитно за

допомогою акціонального вербалізатора *заварилася: тепер така війна заварилася* (Там само). Глютонім ГАЛУШКИ, реалізуючись в авторських ФО Григорія *галушки їсти, галушки хапати*, об'єктивує когнітему КУЛІ: *Куди нас ведуть? – Галушки їсти. Он уже одна летить...; ...на фронті залізні галушки хапати* (Там само).

У мовопросторі Григора концептуальних корелятив метафоричних моделей глютонійної сфери дещо менше. Інколи вони цілком тотожні, як-от: бінарна опозиція ЮШКА – КРОВ: *Болото поміж деревами червоною юшкою блищить...* (Гр. Тютюнник, “Проти місяця”). Здебільшого глютоніми в мовній картині Григора об'єктивують такий фрагмент антропосфери, як ХАРАКТЕР СЕЛЯНИНА. Фрейм-елемент МОЛОКО в Григорових мікротекстах актуалізує рису НАДОКУЧЛИВІСТЬ: *все допитується: “Ти мене любиш? Ти мене любиш?” (...)* *Справді-бо, як дитина, їсть шкурку з молока і питає в мамі: а вона добра?* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Фрейм-елемент КИСІЛЬ за допомогою імпліцитно вираженої семи “драглистий” (оскільки, “кисіль – драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішками крохмалю” [93, с. 285] виражає таку антропологічну рису, як БОЯЗЛИВІСТЬ: *все це бездарна гра у відчайдушних ковбоїв, а нутро у вас із киселю* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”). Як позитивна оцінка реалії, глютонім МЕД виступає концептуальним корелятом у словосполучі “медовий голос”, семне значення – “занадто люб’язний”, що експлікує характеристику людини – УЛЕСЛИВІСТЬ: *каже медовим голосом* (Гр. Тютюнник, “М’який”). Латентну сему ЗАВДАННЯ ШКОДИ експліковано за допомогою глютоніма САЛО, що є складником ФО *залити сала за шкуру* (гаряче сало, як зауважує В. В. Жайворонок, “колись уживали як знаряддя тортур” [93, с. 521–522]): *Поставив його над дядьком, над тими, кому дядько залив сала за шкуру* (Гр. Тютюнник, “Сміхота”). Таке явище людської поведінки, як ПОДРУЖНЯ ЗРАДА, верифіковано за допомогою концепту ГРЕЧКА, що входить до складу ФО *ускочити в гречку*: – *Як схоче в гречку скакнути, то й на налігачі не вдержиш* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

Найбільш численним глютонійним фрейм-елементом за кількістю репрезентативних одиниць у мовотворчості Тютюнників є ХЛІБ: *вареники, вергуни, галушки, грінки, кваша, коровай, кутя, маторжаники, оладки, паляниця, пампушки, перепічки, пироги, пишки, потапці, пионяники, сухарі, шишки, шулики*. Розлогою є словотвірна (хлібина, композити: *хлібовоз, хлібозакупка, хлібоздача, хлібопекарня*; демінутиви: *хлібинка, хлібець*) і лексико-семантична (*буценик, буханець*) системи заголовного фрейм-елемента. Це дає можливість потвердити, що ХЛІБ був найбільш значущим атрибутом харчування і в довоєнному, і в післявоєнному селі, змальованому письменниками-братами.

Кожен із зазначених атрибутів мав свою символіку, закорінену в національно-культурну традицію ПОЛТАВСЬКОГО СЕЛА. ХЛІБ слугує символом шлюбного союзу та є зовнішньою формою його юридичного скріплення [245, с. 84]. Жодне українське весілля не обходилося без короваю. Навіть у страшні роки війни українці не нехтували його символічним статусом, оскільки відсутність на такому дійстві короваю “означала неповноцінність обряду” [263, с. 105]: *Справжнє весілля справили, тільки вночі: фата, вінок, у молодого квітка, горілка на столі, **коровай** – все як годиться* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Як потверджують мікротексти Тютюнників, СЕЛЯНИН твердо дотримується прадавніх устоїв і традицій. Цим детерміновано таку його рису, як ЗАБОБОННІСТЬ. До короваю “шанобливо ставляться від початку його виготовлення найбільш поважними жінками-коровайницями” [263, с. 105–106]: *Вже без мене коровай не спечуть. Я вдашниця на коровай. Уже як спечу, то так і сяє, як сонце. Як пух, як дух* (Г. Тютюнник, “Вир”). Не долучали до такого дійства розлучених і тих, у чийх сім’ях не було злагоди й розуміння, щоб не допустити такого в новоствореній родині.

Супровідними атрибутами короваю були СВІЧКИ й КАЛИНА, “що символізує жіночу красу, дівочу цноту” [263, с. 229]: *обставлений свічками з чистісінького воску й уквітчаний калиною, красувався коровай*

(Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). І до цього часу в Шилівці, малій батьківщині письменників, побутує повір’я, яке лягло також і в канву Григорових творів: якщо СВІЧКИ біля короваю горять ясно – це пророкує парі щасливе життя, якщо гаснуть – негаразди й біди: *винесли коровай. Свічки одразу ж погасли* (Там само). Ще одним не менш важливим власне українським весільним атрибутом є ШИШКИ – “обрядове печиво, яке випікали з коровайного тіста. Розкачували смугу тіста й робили з одного боку насічки, зубці. Потім стрічку згортали, перевертали зубцями догори й “підперізували” качалочкою тіста (...) були чи не єдиною подякою молодої та молодого своїм друзкам і боярам” [263, с. 108]: – *А це що за буцёник? – спитав, розглядаючи пухку запашну квітку з рум’яними пелюстками. (...) – На весілля таке печуть: шишками зветься* (Гр. Тютюнник, “Іван Срібний”). Отже, названі експлікатори фрейм-елемента ХЛІБ корелюють із концептами: ВЕСІЛЛЯ, ЖІНКА, СВІЧКА, КАЛИНА. Типовими для української ментальності є асоціативні зв’язки досліджуваної культури з такими концептами: РУШНИК: *несучи на вишитому українському рушнику хліб-сіть* (Г. Тютюнник, “Вир”); ХАТА, МАТИ: *увійде він у хату, а на столі, на чистій скатертині біла тепла гора під рушником (хліба мати напекла)* (Гр. Тютюнник, “Дикий”), ПІЧ: *Вийняв з печі хліб* (Гр. Тютюнник, “Климко”).

Для українського народу притаманне уявлення про ХЛІБ як щось сакральне, СВЯТЕ: *святого хліба просити не гріх* (Г. Тютюнник, “Вир”). У творчості Григора святість ХЛІБА виражена, здебільшого, імпліцитно (*А хліб не буває брак. Хліб ніколи не брак...*(Гр. Тютюнник, “Климко”)), через присутність аналізованого фрейм-елемента при всіх визначальних подіях життя СЕЛЯНИНА: хрестинах, весіллі (КОРОВАЙ, ШИШКИ), похороні, поминах (КУТЯ, ПИРОГИ). Сакральність ХЛІБА ритуалізують споріднені з ним глютонійні інструментативи. Таким предметом у мовотворчості Григора є СИТО – “натягнена на обруч сітка, через яку просівають борошно та інші сипкі речовини або проціджують що-небудь” [93, с. 540], який розглядаємо як концепт із сакральною символікою, інструментатив зв’язку з надприродним: –

Може б, ти мені, Одарко, й на сито прикинула? – (...) – Чуєш, господи, благослови, – ще раз кажуть мати і починають нашіптувати причту: – Сито, сито! Ти святу муку сієш – і в добро і в недобро: на хрестини й на поминки, на весілля й на минини... Скажи ж мені святу правду: живий Одарчин Митро чи його немає... (Гр. Тютюнник, “Сито, сито...”).

ХЛІБОМ українці номінують і зернові культури, зокрема пшеницю й жито. Не відходять від цього й брати-письменники. Словосполука *мішечок хліба* у мовопросторі Григора – цьому підтвердження: *...прикупила ото і хліба мішечок* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”). Григорій часто вдається до метонімії: *Хліба стоять, як вода, хто ж їх тепер косити буде?; пахне дозрілими хлібами* (Г. Тютюнник, “Вир”). Подекуди письменники використовують лексему *пашниця*: *Садками, пашницею всякою пахне (кіп ще не звозили)* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Степан з мискою пашниці й срібняків* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). ПАШНИЦЯ має сакральне значення, експлікуючи давній український весільний обряд – осипати молодих зерном на щасливе життя: *Степан посипав молодят пашницею й грішми* (Там само), оскільки зерно, а особливо ЖИТО, українці завжди пов’язували з продовженням життя: *– А тобі що снилося? (...) наче йду я житом, отам десь на Оліяновому ярку... – Зелене жито чи спіле? – перебивають мати. (...) А жито – значить, живий...* (Гр. Тютюнник, “Сито, сито...”). Актуалізовано концепт ЖИТТЯ (що й не дивно, зважаючи не лише на імпліцитні взаємодії, а й на кореневі морфи лексем, які висвічують етнокультурний етимон, оскільки, як зауважував В. В. Жайворонок, “одухотворення природних реалій, неминуче відбиваючись на функціюванні мовних одиниць, залишає в них глибинні культурні нашарування, які більшою чи меншою мірою можна реконструювати” [95, с. 36]).

ОКРАЄЦЬ ХЛІБА в мікротекстах Тютюнника-молодшого висвічує один із визначальних концептів усієї творчості Григора “по-дитячому ревниву” ЛЮБОВ ДО БАТЬКА: *поклав перед татом, що пухлий сидів за столом, підперши голову долонею, окраєць хліба. Тато розломив той окраєць надвоє,*

половину дав Григорієві в школу, а другу ще раз розломив – шматочок собі й шматочок мені – й ледве вимовив: “Спасибі, сину. Любий ти в мене ростеш” (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Мабуть, у цьому є певна логічна земна закономірність: ТАТО в житті кожного з нас, як той цілющий, святий ХЛІБ, що не тільки дає життя, а й є його неодмінним смисловим стержнем, константою буття. Тому в таких, здавалося б на перший погляд, простих словах Григора: *коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким...* (Гр. Тютюнник, “У сутінки”) – дещо наївно-дитяче, але настільки життєво необхідне, прагнення не лише автора, а й, мабуть, усього людства, благословляти кожен день із батьками.

Як зауважує О. В. Філіпова, “семіотизація концепту ХЛІБ у культурі пов’язана з переживанням суб’єктом його зовнішнього виду і складу, що взаємодіє з соціокультурними змінами в державі” [265, с. 10]. Патріархальні особливості сільського життя, а саме давній український звичай учиняти ХЛІБ на хмелєві, пекти його в печі, “підкладаючи під хлібини сушене капустиане листя” [263, с. 81], у творчості Григорія увиразнюють такі атрибутивні характеристики: *житній чорний ніздрюватий хліб, що пахнув вітром і хмелем; свіжий хліб на капустияних листках, щойно печений на капустияному листі, підпалений свіжовипечений.*

Осмислення фрейм-елемента ХЛІБ як їжі, що символізує “тяжкий життєвий період українського села, пов’язаний з голодом”, у мовотворчості Григорія експліковано такими номінатами: *шматок (шматочок), крихта хліба, пів-крихітки: коли голод лютував не тільки по Україні, а й по Росії, (...) ти хліба просив. Хоч шматочок, хоч крихітку, хоч пів-крихітки* (Г. Тютюнник, “Вир”). Синонімічна атракція Григора більш розгалужена і включає в себе такі вербалізми: *маторжаник, окраєць хліба, пайки хліба, сухарі, хліб з меленими качанами* тощо, які ще більш увиразнені за рахунок прикметників-інтенсифікаторів: *чорний, важкий, аж вогкий, хліб, галушечки долівчаного кольору, чорний, гливкий, як замазка, хліб, нестандартний хліб, справжній хліб* (здавалося б, на перший погляд, недоречним таке поєднання,

однак саме воно чи не найяскравіше семіотизує складні голодні роки ВІЙНИ та ПОВОЄННЯ, коли зовнішній вид і склад ХЛІБА суттєво відрізнявся). Словосполука *ремісницький хліб* у мовотворчості Григора виражає політико-соціальні зміни в Україні важких перших повоєнних років, коли діти СЕЛА вимушені були відірватися від власного коріння, щоб просто мати змогу вижити: *Хліб мій у кишені, двісті п'ятдесят грамів, аж до матерії вже прилип. Як же це тітка Ялосовета вечерятиме без хліба?.. Нічого, скоро, казано, даватимуть на трудодень* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); *тримаємо в роті і слухаємо на смак, як тітка Ялосовета, ремісницький хліб* (Там само); *сімсот грамів хліба щодня. Це не шуточка, це – як шахтарям пайка* (Там само).

Концепт ВІЙНА оприявнюють лексеми “хлібної” семантики: *галети, солдатська хлібина, сухарі, черствий солдатський хліб, суха, потріскана на часточки солдатська хлібина, сухі, зеленкуваті галети, що пахнуть “м'ятно і ладанно, як сухі квіти”*. Таке лексико-семантичне оточення концепту ХЛІБ викликає негативне оцінне ставлення, але не до власне культури, а того часу, який нею маркований.

Репрезентативні одиниці *хлібина сірого м'якого хліба з Лохвицької районної пекарні; хліб, нарізаний тоненько, не по-селянському, солодкий хліб з ізюмом, пряники*, зауважені в мікротекстах Тютюнника-молодшого, експлікують добу 60-х років, що характеризується таким соціальним чинником, як міграція в міста: *По суботах нюрівські дівчата, здебільшого старші, наїжджають додому, навозять батькам солодкого хліба з ізюмом, оселедців, пісної ковбаси, хліба чорного, житнього, яким Нюра любить поласувати з борщем* (Гр. Тютюнник, “Нюра”). І за цим, здавалося б, звичайним явищем – далеко не проста, болюча, про що першим в українській літературі заговорив Григір, втрата колишніми сільськими жителями, які “*отак ловко зуміли “пристроїця”*” (Гр. Тютюнник) у містах, своїх прадавніх коренів, що неминуче веде, як зазначав О. І. Неживий, “до майже остаточного відчуження особистості від національних засад” [174, с. 144]. Отже, актуалізовано концепт

ВИНАРОДОВЛЕННЯ. Не дивно, що в цю епоху ті гендерні відмінності, що виявлялися у змісті концепту ХЛІБ і вказували на соціально-культурні ролі ЖІНКИ як майстрині з випічки, а ЧОЛОВІКА як ХЛІБОРОБА, нівелюються. На зміну їм приходять *хлібопекарні, хлібовози*. Хліборобство як виразник світогляду СЕЛЯНИНА, усталений спосіб життя в місті стануть зайвими. Мабуть, це і призвело до “руїни традиційної селянської культури” [98, с. 166].

Експлікація імпліцитних уявлень письменників виражає багатий семний спектр аналізованого фрейм-елемента засобами української фразеології та авторських ідіоматичних, пареміологічних одиниць, стрижневим компонентом яких є ХЛІБ. Усталені звороти експлікують когнітеми ДОСТАТОК: *як-не-як – і хату до ума довела, і шмат хліба є* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”); *Боїшся, що твоїх отих од нашого з тобою хліба гикавка нападе?* (Там само); СМЕРТЬ: *Молодим жит, старим – туди!* – *І постукав костуром по підлозі. – Сухар економить!* (Гр. Тютюнник, “Климко”); ПРАЦЯ: *щоб дочку любив, умів хліб заробляти* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Цей невідомо чим заробляв на хліб насущний* (Там само); ШАНОБЛИВІСТЬ (ФО *хлібом годувати*): *Оце діждався діточок на старість, – видзвонював він зубами від холоду. – Не хлібом, а бебехами годують* (Г. Тютюнник, “Вир”) та синонімічна йому ФО, що виражає певні градаційні відношення, *дав шматок хліба та ще й маслом помастив* (Там само). Антонімічну попередній фразему *хлібом не годуй* Григир-молодший використовує на позначення “пристрасті до чого-небудь”: *В селі знали, що Митра хлібом не годуй, а дай повеличатися службою* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”); *Є люди, яких не годуй хлібом, а дай порозводитися про “любов до народу”* (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

Зневажливе ставлення до ледачкуватої людини, яка працює абияк, акумулює в собі вживана Григором паремія *і наш Хомка хліб комка*, яка, через вираження негації, виконує функцію оцінної характеристики дій [118, с. 39]: *Ми з ним, звичайно, не рибалки, а так собі, як ото кажуть моя мати: “І наш Хомка хліб комка”* (Гр. Тютюнник, “Червоний морок”).

Не цураються Тютюнники й словосполучки “хліб-сіль”, яка в українському мовопросторі “уживається як ознака хлібосољства, гостинності” [93, с. 546]: *ділилися між собою не тільки хлібом-сіллю, а навіть і тютюном* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...подякувавши господарям за хліб-сіль, стали розходитися* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Зазначена фразема відбиває старовинний український звичай – “вручати гостеві (гостям) при зустрічі паляницю хліба та сіль на знак хлібосољства, великої пошани та в урочистих випадках” [93, с. 546]. Експлікується ментальна характеристика українського СЕЛЯНИНА – ГОСТИННІСТЬ. СЕЛО не нехтує традицією “підносити хліб-сіль” і під час війни: *пішов до офіцера, несучи на вишитому українському рушнику хліб-сіль. (...) сказав так, як його навчили: – Від селян – собственников-хліборобів... и-и-и... прийміть... и-и-и... наш хлібець і сіль...* (Г. Тютюнник, “Вир”). Однак ФО “хліб-сіль” утрачає свою первинну символічну знаковість, експлікує, швидше за все, ЗАПОПАДЛИВІСТЬ “хліборобів-собственников” перед новою владою в надії власної вигоди: “урвати” побільше землі, обіцяної німецькими загарбниками.

У текстовій площині Тютюнника-старшого досить часто вживаною є ФО *ні (ані) крихти* (“анітрохи, ніскільки, зовсім”): *вона ні на крихту не сумнівалася; німцєві ані крихти не залишити; Хоч ти мені і крихти не зробив добра* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Цікавими є паремії мікротекстів Тютюнника-молодшого: *Погнався, бач, за білим хлібом, та й чорний потеряв!..*(Гр. Тютюнник, “Коріння”), *вбити грінку*, значення якої тлумачимо, виходячи з контексту, як: “мати користь, вигоду з чогось”: *Ач, яку грінку вбив за півчаса, – подумала неприязно* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”).

Отже, аналіз мікротекстів письменників засвідчив складну побудову субфрейму ЇЖА СЕЛЯНИНА. З-поміж лексичних одиниць, що репрезентують глютоніми, є культурно марковані, етноспецифічні: БОРЩ, ВАРЕНИКИ, ГОРІЛКА, КВАША, КОРОВАЙ, КУТЯ, ПАЛЯНИЦЯ, САЛО, ШИШКИ, ШУЛИКИ. Своєрідним ідентифікатором топоніма ПОЛТАВЩИНА

є ГАЛУШКИ, КРИЖАЛКИ. Цікавими видаються власне авторські назви: СУП “І-ГО-ГО”, ДОМОЧАДІВКА (Григір). Особливо значущим в ієрархії художньої аксіології митців є образний бік фрейм-елементів, з-поміж яких найбільшою кількістю репрезентативних одиниць представлений ХЛІБ. Його ціннісне бачення письменниками – це ЖИТТЯ, ГОСТИННІСТЬ, СВЯТІСТЬ, ДОБРОБУТ, ЗАБОБОННІСТЬ, ПРАЦЯ, ЛЮБОВ ДО БАТЬКА. Глютоніми актуалізують і складні етапи історії українського народу: ГОЛОД, ВІЙНА, ПОВОЄННЯ. Григір чи не першим в українській літературі заговорив про ще одне лихо нашої нації – ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНИНА від своїх коренів. Отже, субфрейм ЇЖА СЕЛА в мовопросторах Тютюнників оприявлює базисні категорії, орієнтири філософії життя не лише полтавського селянина, а й українського етносу загалом.

2.1.2. Естематоніміїний субфрейм ОДЯГ СЕЛЯНИНА

Фрейм СЕЛО в текстах Тютюнників поширює субфрейм ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА, увиразнений різноманітними номенами на позначення одягу та взуття (естематонімами), які виражають історико-культурну свідомість української нації, що й зумовлює зацікавленість ними науковців: назви з погляду походження вивчала Г. В. Войтів [55], особливості їхньої діалектної стратифікації – Г. І. Гримашевич [75], Н. Б. Клименко [114], О. М. Никончук [181], Н. І. Пашкова [188], Л. Г. Пономар [192], функційно-стильовий аспект – Г. В. Хмара [268] та ін.

У мовотворчості Тютюнників 122 номінації естематонімів, які можна покласифікувати за функційним навантаженням та гендерною належністю (що уможливлено лише подекуди):

1) загальні назви естематонімів у мовній картині Григорія є такі: *вдягачка, взувало, взувачка, лахміття, лахманина, обмундирування, одержинка, рам'я, роба, тряп'я, шматинка, шматурина, шмаття;*

2) назви верхнього одягу:

а) номени теплового одягу: *бурка, ватянка, зіпун, куртина, куртка, куцина, лапсердак, макінтош, малахай, пальто, плюшка, пуховка, сардачина, свита, халмида, фуфайка (кухвайка)*; власне чоловічого: *бекеша, бешмет, болонья, бушлат, діжурка, кобеняк, кожанка, кожух, сіряк (сірячина), тужурка, чумарка (чумарчина), шинель*; власне жіночого: *жупанчина, кацавейка, кожушок*;

б) номени легкого одягу: *піджак, светр*; власне чоловічого: *гімнастюрка, мундир, шпик*; власне жіночого: *блузка, жакетик, жилетка (камізелька), керсетка, кофта, плаття, “шарахван”*;

3) назви поясного одягу: чоловічого: *галіфе, очкур, портупея, ремінь (ременяка, ремінний пояс), шаровари, штани*; жіночого: *крайка з балабонами, плахта, спідниця, фартух*;

4) назви спіднього (натільного) одягу: *білизна, сорочка*; власне чоловічого: *майка, підштаники (підштанички)*; власне жіночого: *ліфчик*; дитячого: *крижмо, пелюшки, сповивачка*;

5) назви головних уборів: чоловічих – *башилик, бриль, будьонівка, капелюх, картуз, каска, кашкет, кепка, кубанка, малахай, тюбетейка, циліндр, шапка (шапка-плетьонка, шапка-вушанка, заяча, смушева), шапурина*; жіночих – *вінок, кісники, косинка, напиначка, платок, стрічки (стьоожки), фата, хустка, шаль*;

б) назви елементів, деталей одягу: *комір, манишка, петлі, пола (пілка), рукав, барки, гаплики, цурки, канти, лампаси (“ланпаси”), шиворот, устілки, онучі, панчохи, смушок, холоша, хусточка, шманделок, поворозка, розпірка*;

7) номени аксесуарів: *дукачі, намисто, сережки*;

8) назви взуття: *балетки, босоніжки, ботинки, бурки, валянки, калоші, капці, постолі, тапочки, черевики, чоботи (дранки, бухалки, витяжки, ялові, юхтові (пришиви), хромові, кирзові, гумові, шкапові), шльопанці*.

З-поміж указаних лексем значною кількістю архаїзмів вирізнено назви верхнього одягу: *свита, бурка, кобеняк, чумарка (чумарчина), бекеша, сіряк (сірячина)*.

Питомі назви естематонімів мотивовані способом виготовлення (*дранки, витяжки, шапка-плетьонка*), матеріалом (*ватянка, пуховка, кожанка, кожух, ялові чоботи, пришиви (юхтові), хромові, кирзові, гумові, шкапові*), кольором (*сіряк, бурка, бурки*), особою користувача (*будьонівка*), однак здебільшого ці мотиваційні риси на сьогодні не простежуються.

Цікаво, що в текстах Григора більшість естематонімів утрачає свою гендерну знаковість через ряд об'єктивних причин, продукованих важкою дійсністю повоєнних років: *Їгорко, запнутий під шапку старою материною хусткою* (Гр. Тютюнник, "Смерть кавалера"); *Школярка, – подумав, – а вже, мабуть, заміжня. І одяга – чоловікова...* (Гр. Тютюнник, "Холодна м'ята").

З-поміж номенів одягу в мікротекстах Тютюнників лише незначна кількість лексем на позначення дитячого одягу (ПЕЛЮШКИ, СПОВИВАЧКА, КРИЖМО). Це явище не випадкове, оскільки "в українців не було дитячого одягу як такого: він відрізнявся від дорослого лише розмірами" [263, с. 136]. Тому концепт ДИТИНА актуалізовано також різноманітними демінутивними утвореннями: СОРОЧЕЧКА, ШТАНЦІ (ХЛОПЧИК), ПЛАТТЯЧКО, ХУСТОЧКА (ДІВЧИНКА): *штанці та сорочечка хлопця-підлітка, голубеньке платтячко дівчинки* (Г. Тютюнник, "Вир").

Лексичні одиниці, що увиразнюють естематонімійні фрейм-елементи, містять номени культурно марковані, етноспецифічні: ВІНОК, ЖУПАН, КІСНИКИ, КРАЙКА, КОЖУХ, КРИЖМО, НАМІТКА, ОЧПОК, ПЛАХТА, ВИШИТА СОРОЧКА, СВИТА, ХУСТКА. Мовопростір Тютюнників репрезентує і власне полтавські вербалізми естематонімійного коду: ВИТЯЖКИ – "чоботи, у яких передки й халяви викроюються з одного суцільного шматка шкіри" [47, с. 21]; ГАПЛИК – "крючок для застьобування одягу" [Там само, с. 23]; КОБЕНЯК – "теплий, верхній одяг із накидкою на голову від холоду та дощу" [Там само, с. 46]; КУЦИНА – "верхній, недовгий одяг" [Там само, с. 52]; ПІЛКА – "пола, шматок матері" [Там само, с. 73], ЦУРКИ – "дерев'яні коротенькі колодочки, що пришиваються до верхнього одягу як пуговиці" [Там само, с. 101]. Деякі номени не зафіксовані у СУМ та

Словнику полтавських говорів. У метатексті Тютюнників вони оприявлюють місцеві, шилівські, мовленнєві особливості: ДРАНКИ – міцно сплетені чоботи з липової кори, які не пропускали вологи (драли кору (від чого, мабуть, і походить назва) молоді липи, що розпадалася на шари, які підсушували й плели взуття); СПОВИВАЧКА – те ж саме, що і пелюшки; ШАПКА-ПЛЕТЬОНКА – вид закритої шапки із прорізами для очей, носа і рота; ШМАНДЕЛОК – клопоть, шматок. Сюди ж можна додати й лексему БУРКИ, омограф слова *бурка*, що в різних українських говорах має неоднакове семантичне наповнення. У надгоринських місцевостях це “вид верхнього довгого суконного одягу (переважно чоловічого) з капюшоном” [Бабій 1985, с. 117], у західно-поліських – “верхній довгополий чоловічий одяг із сукна” [5, с. 71], “одяг у дорогу з башликом” [192, с. 33], у волинських – “жіноча спідниця” [156, с. 77]. У полтавській говірці під БУРКОЮ розумівся “плечовий довгий одяг з домотканого сукна з капюшоном, який одягали поверх свитки” [Там само]. У мовопросторі Григорія лексема БУРКИ знайшла своє відображення як тепле зимове взуття зі сукна: *...суконні “бурки”, обклеєні гумою* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Деякі архаїчні номінативи не відійшли до пасивної лексики, а внаслідок змін у семантичній структурі, отримали нове функційне навантаження. Естематонім ЛАПСЕРДАК, первинне значення якого – “старовинний довгий верхній одяг польських і галицьких євреїв” [227, т.4, с. 449], у мовотворчості Григора виражає зовсім іншу семантему: “іронічна назва верхнього одягу”, “поганий, старий одяг”: *Стягай лишень свій лапсердак та сідай до гарбузянки* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *Снимай-ка свой лапсердак и сорочку* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”). Зауважимо, що дослідник полтавських говорів В. С. Ващенко до діалектної лексики аналізованого нами регіону зараховує й такі естематоніми, репрезентовані тютюнниківським метатекстом, з-поміж яких: назви чоловічого одягу (ПІДЖАК, КУХВАЙКА, ПАЛЬТО, КОЖУХ, СІРЯК, СВИТА, ЧУМАРКА, КОБЕНЯК, ПІДШТАНИКИ, КАРТУЗ, БРИЛЬ), назви жіночого одягу (СОРОЧКА, КЕРСЕТКА, СВИТА,

КОЖУШИНА (у Тютюнника – кожушок), ХУСТКА, ПЛАТОК, КОФТА, ПЛАТТЯ, ОЧПОК, ЗАПАСКА, ПЛАХТА, НАМІТКА, КРАЙКА) [47].

Лексеми естематоніміїної семантики в тютюнниківському метатексті виражають народнорозмовність полтавців, що реалізовано елементами просторіччя: *вдягачка, взувало, взувачка, кухвайка, “ланпаси”, лапсердак, лахманина, напиначка, одержинка, плетъонка, причандалля, рам’я, тряп’я, шапурина, “шарахван”, шматурина, шмаття* та ін. Народнорозмовність відтінено й сполучуваністю естематонімів із дієсловами. З-поміж Григорієвих предикатів знаходимо: *нап’ялити, начепити, зодягати, одягти, натягти, вдягати, насовувати, влазити, накидати, накинути, напнути, нацуплювати, вбрати, прибрати, приодягати, вирядитися, приодягтися, чепуритися*. У мовосвіті Григора інтенційні властивості естематонімів експлікують такі предикати: *вирядилася, наджигурився, нацупити, начепити, побухикав (чобітьми), понаряджувані, натягати на плечі...*

Мабуть, певний фатум, усталена віками закономірність, що ДРАНТЯ і СЕЛЯНИН є невід’ємними поняттями: *Це як селянинові, то і в такому личило б вигін перескочити* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”). Як не парадоксально, але незважаючи на тяжку, виснажливу щоденну працю СЕЛЯНИНА, йому не вдавалося, та що там критися, і сьогодні не вдається здерти із себе “кухвайку”, бо завжди знайдуться ті, які, як писав Григір, не питають, чому на СЕЛЯНИНОВІ “*такі старі куфайка й чоботи, а питають, що в кишенях*” (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”), а потім, за образним висловом Григорія, “*за штани і в конверт*” (Г. Тютюнник, “Вир”). Досить проаналізувати творчість Тютюнників, щоб побачити причину цьому. Часовий проміжок, зафіксований письменниками, охоплює ПЕРЕДВОЄННІ РОКИ, ВІЙНУ, складну добу ПОВОЄННЯ, більш-менш стабільні 60-ті, однак атрибутивні характеристики естематоніміїної картини особливого впливу доби не зазнала, про що свідчить навіть низка загальних назв на позначення естематонімів: *лахміття, шмаття, рам’я, одержинка, шматурина*.

Когнітему БІДНІСТЬ експліковано атрибутивами *вилиняла, як старе морське вітрило (сорочка), латана (чумарочка), незавидна, бідна (одежа) подертий (кожух)*, тобто, підсумовує Григір, *“вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати”* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”).

“Ветхий” актуалізує й добу ВІЙНИ: *важкі від латок штанці* (Гр. Тютюнник, “Перед грозою”); *пошматовані шинелі, подерті валянки, в яких стирчать солом'яні устілки, злинялі брезентові плащі* (Г. Тютюнник, “Вир”): *Вирушив опівночі, вбраний у подертий кожух, шапку-вушанку і чоботи-дранки, наче той погорілець* (Там само).

Добу ВІЙНА експліковано такими лексемами естематонімії семантики: ГІМНАСТЬОРКА, КАСКА, МУНДИР, ШИНЕЛЬ: *велику засмальцьовану гімнастерку – батьків подарунок з фронту* (Гр. Тютюнник, “Перед грозою”). Проте складна доба ПОВОЄННЯ нівелює “воєнну” маркованість названих номінатем: *Що не натягне на плечі, все на ньому теліпається, мов на одводині, і враз цівочками-стрьопами обростає: чи то батькову сірячину, чи шинелю мадярську, схожу кольором на молоде жабуруннє* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”); *Горбиться Їгорко, глибше засиляє руки в рукави потертої шинелі* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”).

ОДЯГ був великою ЦІННІСТЮ, яку не просто СЕЛЯНИНОВІ було дістати ні в довоєнні роки: *Це колись я в одного цигана на овес виміняв. Добрячі штани були. Якби не порвалися, так і досі носив би* (Г. Тютюнник, “Вир”); *усе є, що треба. От тільки соди і чобіт немає* (Там само), ні в післявоєнні: *продають жінкам вечірні пайки хліба, щоб уторгувати на тютюн або теплі онучі* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”).

Елементи одягу СЕЛЯНИНА в текстах Григорія не випадково оприявлені демінутивами: КОСТЮМЧИК, ШТАНЕНЯТА, СОРОЧИНА, ХУСТОЧКИ. Цим автор ніби увиразнює “незавидне” матеріальне становище СЕЛЯН. Атрибутиви: *одягнені скромніше; сорочина, не дивлячись на страшну спеку, застебнута на всі гудзики*, – актуалізують таку рису вихідців із СЕЛА, як СКРОМНІСТЬ.

СЕЛЯНСЬКА свідомість більш закорінена у ґрунт прадавніх устоїв і традицій. Підтвердженням цього є концепт ХУСТКА. За українською традицією, жінка щодня мала бути з покритою головою [240, с. 56], чим нехтують міські представниці “стрижені і в завивках”. Названі естематоніми актуалізують квалітативний субфрейм предметного фрейму “СЕЛЯНИН є ТАКИЙ”, фрейм-елементами якого є концепти БІДНІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ТРАДИЦІЙНІСТЬ.

З-поміж естематонімічних номінацій у мовотворчості братів-письменників є вербалізатори повсякденного (буденного), святкового та обрядового ОДЯГУ СЕЛЯНИНА. Хоча досить часто, залежно від прагматики комунікативної ситуації, “структурно-семантичного зсуву” [104, с. 41], семантика естематоніма переходить від однієї системи відношень до іншої. Якщо у давнину ПЛАХТА (“жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини” [227, т. 6, с. 571]) входила до буденного комплексу жіночого вбрання, то наприкінці ХІХ століття її почали витіснити зі щоденного побуту СПІДНИЦІ. ПЛАХТА відтепер використовувалася, як святкове та ритуальне вбрання. Здебільшого диференційними виразниками святковості ОДЯГУ є мовне оточення естематонімів: атрибутиви, порівняльні звороти, що як асоціативно-оцінні параметри, об’єктивують значення естематонімів: *хустку пов’язала по-новому, як молодиця на храму* (Гр. Тютюнник, “Вир”), *святешний одяг; як до церкви зібрався* (Там само), *Зодягнуті мати празниково: у білій кофточці з парашутного шовку, а спідниця чорна* (Гр. Тютюнник, “У сутінки”), *...подруги, понаряджувані, звісно, в найдорожчі свої плаття* (Гр. Тютюнник, “Печена картопля”); *...дівчата, вбрані, мов на оглядинах, у найкращі свої плаття й черевички* (Гр. Тютюнник, “Іван Срібний”); *вдягнені по-празниковому* (Гр. Тютюнник, “Нюра”). У мовосвіті Григора вирізнено предикати *вирядитися, прибратися: ...вдягала чистеньку одержу, взувала нові офіцерські чоботи з тупими форменими носками (...) знала, що її неодмінно почнуть розпитувати, куди це вона вирядилася* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”);

прибратися в нове (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”). Предикат *наджигуритися* (тобто святково одягтися, нарядитися) належить до місцевої говірки: – *Куди це ти, парубче, наджигурився?* – питають з полу дід Лаврін (...) *А що в тім такого, що я нову сорочку нап’яв і кібчика на голові прислинив, – може, я на збори піду* (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”).

Перехід семантики від однієї системи відношень до іншої ілюструє найчастотніший у мовній картині Тютюнників естематонім СОРОЧКА (Григорій – 110 слововжитків, Григір – 68), знаковий зміст якого науковці окреслюють, як: “жіноча або дитяча натільна білизна; чоловіча натільна білизна або одяг, що надягається поверх білизни для верхньої частини тіла” [93, с. 570]. СОРОЧКА, як невід’ємний атрибут повсякденного одягу, у мовосвіті Тютюнників актуалізує виснажливі, тяжкі будні СЕЛЯНИНА, виражаючи концепт ЩОДЕННА ПРАЦЯ: *коли він ішов селом у простеньких штанцях і не зовсім чистій сорочечці, то на це ніхто не звертав уваги, бо всі знали, що він іде з роботи* (Г. Тютюнник, “Вир”); *у сірій сорочці до білих гудзиків – вічна та сорочка!* (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”).

СОРОЧКА була й атрибутом святкового ОДЯГУ СЕЛЯНИНА. На семантику святковості естематоніма досить часто вказували атрибутиви *вишивана, нейлонова, чиста, шовкова*: *Сорочка вишивана, (...) – як до церкви зібрався* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Всі сиділи щасливі, урочисті. Навіть Йонька ретельно вимив милом руки і зодяг чисту сорочку* (Там само); *були вдягнені однаково гарно – у білих нейлонових сорочках з краватками* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”); *утер горілчані сльози й заснув, як був, – у чоботях, празниковому галіфе та шовковій сорочці* (Там само). Часто вишита СОРОЧКА використовувалася в побуті СЕЛЯНИНА і як ритуальне вбрання, зокрема вона входила до комплекту весільного: *молоділа з непокритою головою (...), та серце витьохкувало під вишитою сорочкою* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”) та поховального костюма: *А Степан плив угорі в рочисто-байдужий і кучерявий. І був на ньому найкращий, ніколи й разу не надіваний за щоденною роботою та мовчазним сподіванням смерті, костюм і вишита синім – до очей*

– сорочка (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”). Однак поступово, унаслідок появи нових реалій, СОРОЧКИ втрачають своє первинне смислове навантаження, оскільки, як писав Григійр, “вони скоро вже виведуться”: *...просила приїхати хоч на днину, обіцяючи внукам новенький рашиничок на рибалку, невісткам – по старовинній вишитій сорочці й по два роменських рушники, “бо вони вже скоро виведуться”* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”), і зберігаються лише у скринях та пам’яті СЕЛЯН похилого віку: *...будить у похилих селян рясні спогади про роменські рушники (...), дівочі сорочки, пісенько вишиті на рукавах чорним або калиновим хрестиком* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”).

З-поміж експлікантів, які мають виражену сакральну символіку, у мовосвіті Тютюнників вирізняємо естематоніми ВІНОК, КРИЖМО, КВІТКА, ХУСТКА, ФАТА, ВИШИТА СОРОЧКА.

КРИЖМО є символом початку чистого, праведного життя людини. Знаковий зміст номінативи науковці окреслюють, як: “біла тканина, у яку сповивають дитину хрещені батьки після обряду хрещення; також полотно або інша тканина (зазвичай біла) як подарунок новонародженому від хрещеної матері; символізує чисте, праведне життя” [93, с. 315]: – *Крижмо є?(...) – Є, отче, є, – покvapливо одказала Дзякунка й вийняла з кошика сувійчик ситцю. (...) Борько, голенький, загорнутий лише в ситець – “крижмо”* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”). Символізуючи ПОЧАТОК ПРАВЕДНОГО ЖИТТЯ, естематонім виражає таку рису СЕЛЯНИНА, як НАБОЖНІСТЬ. ВІРА У НАДПРИРОДНЕ в мовопросторі Григора актуалізується й естематонімом ВЗУТТЯ, а точніше, його відсутністю: *Та не бійся, як умру (...) А на ноги, скажи, бабі нічого не треба: там стерні немає...* (Гр. Тютюнник, “Облога”). У цьому мікротексті відбито давні вірування українців у краще потойбічне життя. Тютюнниківський метатекст демонструє, що поряд із твердою ВІРОЮ В БОГА у свідомості українського СЕЛЯНИНА чільне місце посідає й ЗАБОБОННІСТЬ. Яскравим виразником цього є концепт ХУСТКА (ПЛАТОК), знаковий зміст якого науковці визначають, як: “поширене в Україні традиційне

квадратне платове вбрання для голови; 2) атрибут весільної обрядодії – заручин; у самому весільному обряді – атрибут заміжньої жінки” [93, с. 626–627]. ХУСТКА має гендерну знаковість, актуалізуючи концепт ЖІНКА. Це важливий ритуальний атрибут в етносвідомості нашого народу. ЧОРНА ХУСТКА експлікує когнітему СКОРБОТА, ЖАЛОБА: *І тут взялася звідкись мама – в чорній, напущеній на лоба хустці й з жовтими розпущеними косами на грудях* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Аналізований естематонім, крім негативної конотації, в етносвідомості українства має світлу, позитивну. У весільному обряді ХУСТКА символізує ЖІНОЧЕ ЩАСТЯ й міцне КОХАННЯ. За допомогою цього атрибуту наречена навік прив’язує до себе свого обранця: – *Кхи, а чого це ти, Катрю, не перев’язала молодого хусткою? Хіба ти не хочеш прив’язати його до свого серця* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Актуалізація концепту КОХАННЯ не випадкова і є глибоко закоріненою в минуле. Ще в добу козаччини був звичай, коли кожна дівчина дарувала вишиту хустку своєму нареченому, що символізувало вірну любов. У цьому контексті лексема ХУСТКА вживається на позначення естематонімійної деталі, атрибуту одягу. Українці здавна вірили, що речі, виготовлені власними руками, наділені особливою магічною силою. Мабуть, звідти й бере свої першопочатки сакральна символіка ХУСТОЧКИ як подарунка, що виражає перші дівочі почуття: *Настя вбгала йому в долоню напахчену дешевими духами хусточку з двома літерами, вишитими зеленою ниткою: Н+П. Любила ж, видно...* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”); *хусточка, обшита по краях червоною заповоччю, в кутику два кетяги червоної калини і під ними дві літери “Т. О.”* (Г. Тютюнник, “Вир”).

У мовосвіті Григора згадується такий актуалізатор ритуальних естематонімів, як ФАТА, що у весільному обряді символізує ДІВОЧУ ЦНОТУ і ЧИСТОТУ: *Справжнє весілля справили, тільки вночі: фата, вінок, у молодого квітка* (Гр. Тютюнник, “Облога”). У ритуальному вбранні українців ФАТА з’явилася наприкінці ХІХ століття [146, с. 137], а на початку ХХ століття, як зауважувала Т. А. Агафонова, була єдиним естематонімійним компонентом, що

вирізняла одяг молоді з-поміж просто святкового [2, с. 269]. М. С. Маєрчик зазначала, що цей естематонім залишився “єдиною формою головного убору молоді, витіснивши всі традиційні форми” та “перейнявши ознаки весільної намітки з віночком” [146, с. 137]. Але можна зауважити хибність цієї думки. Оскільки ВЕСІЛЬНИЙ ВІНОЧОК як символ КОХАННЯ, ШЛЮБУ, ОБЕРЕГУ в поєднанні з ФАТОЮ і до нашого часу подекуди залишається традиційною формою головного убору молоді. Різниця лише в тому, що раніше такий ВІНОК плели з барвінку та інших живих квітів, згодом його витіснив практичніший, штучний ВІНОЧОК: *височіє гірка ніжно-срібних, з воском, віночків. Се нареченим, що ждуть весілля* (Гр. Тютюнник, “Шахтарська зоря”); *на ліжку було розкладено біле як сніг плаття молоді, фату, прозоро-матову, як березова гілка в інеї, вінок і новенькі білі черевички* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

У мовопросторі Григора функціює й такий естематонімічний знак, як КВІТКА нареченого – елемент весільного вбрання молодого, “червона стрічка з барвінком, яку пришивають до шапки на весіллі нареченому і боярам під супровід весільних пісень” [93, с. 280]: *Справжнє весілля справили, тільки вночі: фата, вінок, у молодого квітка* (Гр. Тютюнник, “Облога”). В основі цього, мабуть, – давній звичай заручин, коли засватані дівчина й хлопець отримували: наречений – барвінкову квітку, наречена – червону стрічку в коси. КВІТКА в мовопросторі Григора актуалізує таку рису СЕЛЯНИНА, як ТРАДИЦІЙНІСТЬ, який, на противагу містянину, ревно ставиться до прадавніх звичаїв, ментальної атрибутики: **Котрий же з них молодий?** – *зашушукалися в натовпі, пхаючись один поперед одного та стаючи навшипиньки. – Ні квітки немає, нічого...* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

Символом ЗАМІЖЖЯ в українській етнокulturі є естематонім ПЛАХТА – “старовинний розпашний жіночий одяг на зразок спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ перев. міцної вовняної картатої тканини; був характерним святечним убранням сільських жінок” [93, с. 457]. Як зауважує В. В. Жайворонок, вона “була обов’язковим елементом

посагу молодії” [Там само], приданого: *пустилися в спогади: як дівували, скільки кому **приданого** дали* (Г. Тютюнник, “Вир”), естематонімічне наповнення якого описує Григорій: *підскочив до скрині, брязнув прикладом по замку і став викидати на середину хати Оленине добро: **спідниці, білі кашемірові шалі, чоботи, вишиті сорочки, плахти, крайки з балабонами, сувої полотна, хустки, рушники, дівочі намиста, заховані для доньки, згорнуті в косинець кіснички*** (Там само).

Символічне значення ОБЕРЕГУ виявляє естематонім КРАЙКА – “жіночий пояс із грубої (перев. вовняної) кольорової пряжі (як предмет українського національного одягу)” [93, с. 313]: *вив’юнювався із бабиних пут, якими було його закручено поверх пелюшок – бабиною крайкою* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Аналіз вираження експлікантів субфрейму ОДЯГ СЕЛЯНИНА в мовосвіті Тютюнників potwierджує його складну побудову – синтез індивідуально-авторських розумінь із традиційними. Символічні вживання номінацій українських естематонімів у процесі еволюції національної духовної і матеріальної культури набувають особливого значення: ВИШИТА СОРОЧКА – символ козацтва: *Ще б десь дістати вишиту сорочку, і тоді хай хто заїкнеться, що Северин не козацького роду*, СВИТИНА, СІРЯК – одяг бідноти (у тютюнниківському метатексті цей список увиразнює й КУХВАЙКА), ЖУПАН, КИРЕЯ – одяг заможної частини українського населення). Ця лексична група, поступово поповнюється, унаслідок історичних подій, але дуже повільно: БУДЬОНІВКА – РЕВОЛЮЦІЯ, ШИНЕЛЬ – ВІЙНА.

Для українськомовної картини світу характерним є уявлення про естематоніми як ТЕПЛО, ЗАТИШОК: *накидаю на плечі поверх куфайки ще й дядькову діжурку, таку важку, що її ураган з місця не зворухне, ноги вкриваю водієвим кожухом (...) і блаженно заплющую очі: од того, що над моїм **затишком** гуде вітер-свіжак, а мені **тепло**, як у тій казковій рукавичці* (Гр. Тютюнник, “На перекаці”); *було **тепло й затишно**, як під шапкою* (Гр. Тютюнник, “У сутінки”); ТЕМРЯВУ: ***Темно** зробилося, як під кобеняком* (Г. Тютюнник, “Вир”); символ ДОСТАТКУ. Як далека мрія про заможне життя

в мовосвіті Тютюнника-старшого є концепт ЧУМАРЧИНА – “старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами ззаду” [93, с. 637], за яким в етносвідомості нашого народу закріплено статус “одягу заможного СЕЛЯНИНА” [Там само]: *Отеперечки заживу, (...) – Колись в ручку поцілуєте, як я в синій чумарчині вас на тарантасі повезу* (Г. Тютюнник, “Вир”). Актуалізатором ЗАМОЖНОСТІ в українській етносвідомості поряд із ЧУМАРКАМИ були й ЧОБОТИ ЮХТОВІ: *Он якого собі парубка вибрала. Найкращого на всю округу. Дві пари волів, земля, чумарки сині, чоботи юхтові* (Г. Тютюнник, “Вир”). Певну символіку мали й кольороназви естематоніма. Червоний колір чобіт у народних традиціях символізує достаток [93, с. 641]. Ця конотація, мабуть, і лягла в основу ціннісного (валоративного) складника опозиції ЧОБОТИ чорні (ДОБРЕ) – ЧОБОТИ червоні (КРАЩЕ) в мікротексті Григорія: *обіцяла, що купить чобітки кращі, як у Федота, бо в нього чорні, а в Тимка будуть червоні, як у того дідуся з казки, що стоїть на воротях у червоних чоботях* (Г. Тютюнник, “Вир”). Цікавою є й опозиція ЧОБОТИ – ПЕРЕСТОРОГА, реалізована в романі так: *чоботи його крутило у воді, бо вони були пошиті з краденого товару; от воно утопленика забрало, а чоботи викинуло та й крутить за гріхи новопреставленого раба божого* (Там само). Григорій знову наголошує на такій рисі СЕЛЯНИНА, як ЗАБОБОННІСТЬ.

У мовосвіті Григорія ОДЯГ виступає також ПЛАТОЮ за щось: *баби платили йому харчами, старою одежиною, (...). В одному хуторі йому дали валянки* (Там само).

У текстах Григора естематоніми актуалізують такі когнітивні ознаки, як ПАМ’ЯТЬ: *Ти... не дражнись... Мо’, в цій шапці нашого тата вбито...* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”), МРІЯ: *Біля жінки з віночками, трохи, щоправда, віддалік, зупиняються зовсім ще юні дівчатка, роздивляються ту срібну мрію* (Гр. Тютюнник, “Шахтарська зоря”), ЦІННІСТЬ: *За гвинт – озолочу! Діжурку, галіфе, самокатку – що хочеш!* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”). Неймовірною РАДІСТЮ для підлітка однієї з новел Григора є щойно куплені на базарі нові КАЛЮШІ: *– Оце тобі обнова, – кажуть і цвітуть: раді. Зазираю*

в кошик, а там калози. Головками на мене блись-блись. Нові, аж сміються (Гр. Тютюнник, “Обнова”).

Естематонімії експліканти субфрейму ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА (*спідниця, чобіт, хустка, шапка* тощо) часто є структурантами метафоричних моделей. У сферу мішені потрапляють фрагменти антропосфери: людина, її характер *ховати обличчя в хустку* – СОРОМ (Григір), *шапкуватися* (Григір), *здіймати шапку* (Григорій) – ШАНОБЛИВІСТЬ; *штани прикипіли* – СТРИМАНІСТЬ (Григорій), *штани носить* – ЛЕДАРСТВО, ХАЛТУРА (Григорій), *штани свої краще держи* – ЗНЕВАГА ДО ХВАСТОЦІВ (Григорій), фізичний стан (*як чобіт* – ГЛУХІСТЬ (Григорій), внутрішній стан (*щоб мені грім шапку пробив* – КАЯТТЯ (Григорій); *затулила хусточкою очі* – ПЛАЧ (Григорій), фінансовий, соціально-економічний стан (*жити, як ото чобіт уночі, – то в рів ступить, то в кизяк* – НЕЗАВИДНЕ ЖИТТЯ СЕЛЯНИНА (ГРИГІР), *обірвати останню сорочку* – БІДНІСТЬ (Григорій), походження, поведінка (*розперізуватися* – СВАВІЛЬНІСТЬ (Григір), *встановити догори штаньми* – ДОГАНА (Григорій), *зробити зі шкіри витяжки* – ПОКАРАННЯ (Григорій), *на злодієві зайнялася шапка* – САМОВИКРИТТЯ (Григір), життєві ситуації (*затягуй очкур тугіше* – ТЯЖКА ПРАЦЯ (Григір), *пристебнути до штанів молодичку* – ШЛЮБ (Григорій), *за штани і в конверт* – ЗАСЛАННЯ (Григорій), *під спідницями засісти, біля спідниці прилипнути* – ПЕРЕХОВУВАННЯ під час ВІЙНИ.

Багатий семний спектр аналізованих естематонімів, експлікований засобами української фразеології та власне авторських ідіоматичних, пареміологічних одиниць, стрижневим компонентом яких вони є. Одним із найбільш актуалізованих компонентів-естематонімів ФО в мовосвіті Григорія є номен ШТАНИ, що в структурі сталих зворотів уживається для характеристики людини, указує на риси її характеру: *Чого це він ворушиться, а не встас? Може, в нього штани до заліза прикипіли?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Фраземна сполука “штани прикипіли”, що актуалізує таку рису людини, як СТРИМАНІСТЬ, НЕПОРУШНІСТЬ, є оказіональною, тобто такою, де один із

компонентів – індивідуально-авторський, проте його наявність особливого впливу на загальне лексичне значення не має. Оказіональною є і ФО “пристебнути до штанів молодичку”: *Не сьогодні-завтра тебе на війну прихоплять, а ти замість того, щоб біля рідної матері жити, пристебнув до штанів гарнесеньку молодичку та по чужих дворах тиняєшся* (Г. Тютюнник, “Вир”), що актуалізує такий фрагмент антропосфери, як життєві ситуації, а саме ШЛЮБ, оскільки переносне значення лексеми *пристебнути* науковці тлумачать, як: “приєднувати що-небудь до чогось, пов’язувати з чимось (часто з несхвальним відтінком)” [227, т. 8, с. 40], у нашому випадку – пов’язувати долю з жінкою.

У мовосвіті Григорія наявні народні паремії, дещо видозмінені автором, точніше, їхні алюзії, що характеризує живе розмовне мовлення СЕЛЯНИНА, невіддільність від фольклорних надбань, бо саме СЕЛЯНИН є найяскравішим їх творцем. Порівняймо: народне прислів’я: “Ти будеш косить, а я буду штани носити” та Тютюнниковий мікротекст: *Еге ж. Косить. А батько штани носить, – обізвався здалеку Гордій,(...).* – *Яка то в лихій матері косовиця з ружжом?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Якщо семантика першого – це зневажливе ставлення мовця до ледачкуватого працівника, то в мікротексті Григорія вона дещо інша. У цьому разі актуалізовано ознаку не стільки ледарства, скільки недобросовісності, халтури. Хоча названа паремія з компонентом-естематонімом ШТАНИ експлікує концепт ПРАЦЯ. Власне авторськими в тексті Тютюнника-старшого є фраземи: “встановити догори штаньми”: *Прийшов би він до мене, я б його встановив догори штаньми* (Г. Тютюнник, “Вир”), що є семантичним синонімом ФО “дати прочухана” – “перен. Сувора догана, дорікання”; “штани свої краще держи”: *Штани свої краще держи! Силач який знайшовся, що вживається для показу іронічного або зневажливого ставлення до того, хто хизується своєю силою. ЗАСЛАННЯ (РОЗКУРКУЛЕННЯ), актуалізує власне авторський вираз “за штани і в конверт”: який із нього куркуль? Наймитів не тримав, землі на слабенького середняка, в політику не ліз. Так ми його за штани і в конверт* (Г. Тютюнник,

“Вир”). Естематонім ШТАНИ Григорій Тютюнник уводить у фразеологізм із компонентом СОРОЧКА, що виражає такий фрагмент антропосфери, як характеристика фінансового, соціально-економічного стану, проте семантика фраземи лишається незмінною, пор.: *Знімати (зняти, стягати, стягти) останню сорочку; Залишати (оставляти т. ін.) без сорочки*, знаковий зміст яких науковці тлумачать як: “доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів до існування” [228, с. 247]) та мікротекст Тютюнника-старшого: – *Хай на тобі власні діти штани та сорочку обірвуть – і ти зробишся шкурником* (Г. Тютюнник, “Вир”). Отже, оприявлено концепт БІДНІСТЬ.

В естематонімії фразеологізмах Григорієвого мовосвіту, що символізують ПОШАНУ до людини, домінантним є номен ШАПКА: *А сам тихий такий, смирний, іде селом і перед малою дитиною шапку здійсмає* (Г. Тютюнник, “Вир”). Семантика таких стійких зворотів тісно пов’язана з усталеними віками традиціями. Українці здавна знімають головний убір у сакральних місцях (у церкві, перед нею, у хаті перед образами, перед святим хлібом [93, с. 272]), що символізувало традиційну пошанність перед святим місцем. У наступному мікротексті ШАПКА реалізує таку характеристику СЕЛЯНИНА, як ПРОСТОТА: *Ти – людина партійна, з нашого-таки й села, так що з тобою можна без шапкування, а по-простому* (Там само). Автор уводить цей естематонім і в канву загальновідомої фраземи *грім би тебе (його, її, їх) вдарив (побив): Щоб мені грім шапку пробив, коли я поліз на отаке горе та на отаку біду* (Г. Тютюнник, “Вир”). У цьому разі ШАПКА актуалізує такий фрагмент антропосфери, як КАЯТТЯ про скоєне. Цікавим є і регіональний, власне шилівський, вираз *розбійники шапку ділять*, що актуалізує таке природне явище, як тріск льоду. Його мотиваційною основою послугувала давня легенда, уведена в канву роману “Вир”: *Золото поділили, а краденої сивої шапки не могли, стали за неї битися і провалилися у той вир. І ото зимою, якраз на водохреща, коли лунко, як постріли, тріщить від морозу лід, старі люди кажуть, що то розбійники ділять шапку і стугоняють головами*

об кригу (Там само). Тож ШАПКА актуалізує таку рису СЕЛЯНИНА, як АНІМІЗМ.

Ще одним компонентом-естематонімом фразем є СПІДНИЦЯ: *Глядіть же, бісові сини, під бабськими спідницями засядете – прокляну* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...вас пусти, то біля бабської спідниці і прилипнете* (Там само). Зауважимо, що дійсність, змальована Григорієм, а саме ВІЙНА, накладає відбиток на семантику фраземи. Фразема *липнути до жіночих спідниць* науковцями розкодована як “любити жінок, часто залицятися” [228, с. 335], *держатися за спідницю* – “не виявляти самостійності, підкорятися впливу якої-небудь жінки” [228, с. 194]). У мовосвіті ж Григорія їхнє семантичне значення – “переховування чоловіка дружиною”. Власне авторським є метафоричне перенесення такої фізіологічної ознаки людини, як ГЛУХІСТЬ, із естематонімом ЧОБІТ: *...з річки не вилазить: оглухне від води, як чобіт* (Г. Тютюнник, “Вир”).

У мовопросторі Григора порівняно менше естематоніміїчних фраземних сполук. Найчастіше їх компонентами є: ЧОБІТ, ШАПКА, ПОЯС (розперізуватися, ОЧКУР). У фонді фраземних сполук зафіксовано варіантні оказіональні одиниці: *Що ж, усе правильно: на злодієві зайнялася шапка* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”), що актуалізує когніцію ВИКРИТТЯ, оскільки семантика інваріантного дублета Григорового слововжитку “на злодієві шапка горить” науковцями трактується як: “видно, хто винуватий, видно, про кого йдеться; явне те, що хтось хоче приховати” [227, т.11, с. 407].

За допомогою естематоніміїчних фразем Тютюнник актуалізує й такі домінанти вдачі жителів села, як ВВІЧЛИВІСТЬ, ПРИВІТНІСТЬ, актуалізатором яких є естематонім ШАПКА: *Забачивши Данила й Польку, він шапкує до них уклінно* (Гр. Тютюнник, “Деревій”); СОРОМ, експлікований фразевою з компонентом ХУСТКА: *наші ворота будуть облиті дьогтем і їй доведеться шкребти їх ножем, ховаючи обличчя в хустку* (Гр. Тютюнник, “У сутінки”). Таку рису СЕЛЯНСЬКОЇ вдачі, як НЕСТРИМНІСТЬ, виражає естематонім ПОЯС, реалізуючись у тексті дієсловом *розперізуватися*,

переносне значення якого: “ставати нестримним, свавільним, нахабним” [227, т. 8, с. 759]: – *Чого ти тут розперізуєшся?* – почав найсміливіший і поворушив кулаками (Гр. Тютюнник, “Проти місяця”).

Часто письменник використовує фразеологізм із естематоніміїним елементом із подальшим обігруванням його буквального значення: – *А ви, дядьку, бачу, із тих, що за словом у кишеню не лізуть.* – *Е, синок, – мовив старий, не зводячи з нього очей, – якби я за кожним словом у кишеню ліз, то вже давно кишені пообривав к лихій мамі...* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”). Григір актуалізує таку рису СЕЛЯНИНА, як БАЛАКУЧИСТЬ, ПРОСТОТА. Часто вживаною Григором є і лексема ПЕТЕЛЬКИ, що експлікує таку рису СЕЛЯНСЬКОЇ вдачі, як НЕСТРИМНІСТЬ: – *Ти в грі дурний.* – *Х-хи, ти кращий...* *Зразу за петельки хватаєш* (Гр. Тютюнник, “Азарт”); *хто ж таки кого перший узяв учора за петельки* (Там само). Власне авторська фраза: *Одірваного не доточиш. А хоч і доточиш, то шво буде муляти* (Гр. Тютюнник, “М’який”) оприявлює когнітему ВІДЧУЖЕННЯ “одірваних” від рідних місць СЕЛЯН, які в пошуках кращого життя подалися в міста, але і там не змогли віднайти себе: – *То, може б, ти, брате, й справді назад повернувся,–(...)* – *Е-е, ні... м’який, – зітхає і, напевно, усміхається Микита.* – *Одірваного не доточиш. А хоч і доточиш, то шво буде муляти* (Там само). У цьому й полягає трагедія винародовлення, що веде “до майже остаточного відчуження особистості від національних засад” [174, с. 144]. Звичайно, частково причиною такої ситуації стало незавидне життя СЕЛЯНИНА, сповнене негараздів і всіляких бід, яке Григір уміло ілюструє власне авторським виразом з естематоніміїним компонентом ЧОБІТ: – *Живу, Федю, як ото чобіт уночі, – то в рів ступить, то в кизяк...* (Гр. Тютюнник, “На згарищі”).

Як показав аналіз мікротекстів, письменники не лише тонко відчують семантико-стилістичні нюанси загальновідомих фразем, оновлюють і розширюють їхні контексти, а є й неперевершеними творцями нових авторських порівнянь. Дуже часто в таких порівняннях відбито устрій життя

тогочасного СЕЛЯНИНА, а саме його ЗЛИГОДНІ. У мовотворчості Григора є такі порівняння: ГІМНАСТЕРКА – ХАЛАБУДА: *гімнастєрка, як підперезавсь, стала на спині халабудою* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); СОРОЧКА – ТОРОХТУН: *в мене ж ото штани смугасті й сорочка-торохтун* (Гр. Тютюнник, “Обнова”); ОНУЧІ – КОВГАНКИ, ЛЕЩАТА: *Забув, як ходив у калошах, обмотаних рукавами од старої куфайки, що змерзлися за день, мов ті ковганки, й лещатами стискали ноги?* (Гр. Тютюнник, “Бовкун”); КАРТУЗ – КУРЯЧЕ СІДАЛО: *обшарпаний дідок, картуз хіба що курці на сідало згодився б, такий дохлий* (Там само); ЧОБОТИ, ШТАНИ – СТРАМ: *чоботи, штани – страм один* (Там само); ШАПКА – БУБОН: *Під крапчастим дощем Артемова шапка гула, мов бубон* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”). І мабуть, можна зробити певний закид СЕЛЯНИНУ щодо його НЕВИБАГЛИВОСТІ, ПРАКТИЦИЗМУ: – *Що не купили тітці отої хустки. – Навіщо вона їй здалася? – А інструмент? – Хе-ге, то ж діло. Платок – щоб красуватися, а інструмент – діло робить* (Гр. Тютюнник, “Дядько Никін”).

Однак, якщо зануритися глибше в мовосвіт Тютюнників, то справа зовсім в іншому, у вічних нестатках вихідців СЕЛА, тому “як **НАЙДОРОЖЧИЙ СКАРБ** (виділ. наше), що кожної осені перекладався горіховим листям від моли та задля пахоців” (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”) бережуть вони на дні скрині ХУСТКИ та інший одяг. ЕСТЕТИЗМ є невід’ємною рисою СЕЛЯНИНА, що відбито в порівняннях на зразок: “НЕ ХУСТКА – ВЕСНА” (Гр. Тютюнник, “Дядько Никін”); ХУСТКА – КВІТКА, явлене імпліцитно метафоричним дієсловом “цвісти”: *Жінки цвіли квітчастими хустками, як макова грядка* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”); *хустку оту заховай геть, бо цвіте на весь базар* (Гр. Тютюнник, “Климко”). Можливо, таке порівняння мотивовано флористичним узором, який найчастіше наносився на платове вбрання того часу: *на Хвилісі хустка така, що сонце до неї аж лащитьєся – квітка на квітці* (Гр. Тютюнник, “Дикий”). Цікавими авторськими метафоричними перенесеннями є порівняння з композитом ФАТА: ФАТА – БЕРЕЗОВА ГІЛКА В ІНЕЇ; ХВИЛЯ ТУМАНУ: *фату, прозоро-матову, як березова гілка в інеї*

(Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”); *довгій фаті, яку, немов хвилю туману, тримали на руках дівчата й молодиці* (Там само).

Авторських порівнянь у мовотворчості Григорія менше, зокрема це опозиції: ШАПКА – САТАНА, ШАПКА – ФУГАНОК: *Шапка сиділа на голові сатаною, набакир, а з-під неї білі кучері, як соснова стружка з-під фуганка* (Г. Тютюнник, “Вир”); КРАЙКА – ПАКІЛ: *Прив’яже, було, тебе мати крайкою до столу, і танцюєш на ній цілий день, як те порося на паколі* (Там само); ЧОБОТИ – ЗУБИ САТАНИ, ЧОБОТИ – ОБЦЕНЬКИ: *Ведмежі ноги були віддані сатані в зуби – у нові юхтові чоботи, які пекли і тисли, як обценьки* (Там само); ЧОБОТИ – ПОЛОЗКИ: *чоботи рипіли, як полозки по снігу у великий мороз* (Там само).

Отже, аналіз мікротекстів письменників potwierджує складну побудову субфрейму ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА. З-поміж лексичних одиниць, що репрезентують естематоніміїні фрейм-елементи, є культурно марковані, етноспецифічні: ВІНОК, ЖУПАН, КІСНИКИ, КРАЙКА, КОЖУХ, КРИЖМО, НАМІТКА, ОЧПОК, ПЛАХТА, ВИШИТА СОРОЧКА, СВИТА, ХУСТКА, і власне полтавські, автентичні вербалізми естематоніміїного коду: БУРКИ, ВИТЯЖКИ, ДРАНКИ, КУЦИНА, СПОВИВАЧКА тощо.

Народнорозмовність полтавців реалізується елементами просторіччя: *вдягачка, взувало, взувачка, кухвайка, “ланпаси”, лапсердак, лахманина, напиначка, одержинка, плетъонка, причандалля, рам’я, тряп’я, шапурина, “шарахван”, шматурина, шмаття* та ін.

Асоціативні моделі, композитом яких виступають естематоніми, репрезентують фреймову організацію концепту СЕЛЯНИН, що, маючи деякі відмінності реалізації в мовних картинах світу Тютюнників (а це й не дивно, у силу об’єктивних причин: доба написання, авторський суб’єктивізм), характеризується спільними складниками концептуальних мереж: БІДНІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ТЯЖКА ПРАЦЯ, ЗАБОБОННІСТЬ, НАБОЖНІСТЬ. Примітну рису ідіостилів обох Тютюнників демонструють власне авторські образні вислови, афоризми, порівняння, що засвідчують

високу майстерність письменників, їхній непересічний таланти. Отже, естематоніми в мовотворчості Тютюнників експлікують не лише уклад СЕЛА, а і його звичаї, традиції, ментальність.

Висновки до другого розділу

1. Обрана як методологічний інструментарій пізнання об'єкта фреймова модель, екстрапольована на мовний світ братів Тютюнників, попри всі відмінності їхньої стильової та ідейно-художньої палітри, уможливила комплексне вивчення базових концептів ментальності. До антропонічних складників моделі належать: СЕЛЯНИН, ЇЖА СЕЛЯНИНА, ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА.

2. У загальному виявленні змісту концепт СЕЛЯНИН постає традиційним символом ХЛІБОРОБА-ТРУДІВНИКА, ГОСПОДАРЯ, ментальними характеристиками якого є ЛЮБОВ ДО ЗЕМЛІ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПРОСТОТА, СКРОМНІСТЬ, МУДРІСТЬ, СОВІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПАТРІАРХАЛЬНІСТЬ, ЗАБОБОННІСТЬ, ВІРА В НАДПРИРОДНЕ, ДИВАЦТВО. Тютюнники не ідеалізують СЕЛЯНИНА, правдиво змальовуючи також і його вади: КОНФОРМІЗМ, ПЛІТКАРСТВО, СВАРЛИВІСТЬ, НАСМІШКУВАТІСТЬ, СХИЛЬНІСТЬ ДО ПРИЗВІШКУВАННЯ, НЕПРИХИЛЬНІСТЬ ДО МІСТЯН, ЗАЗДРІСТЬ, ЖАДІБНІСТЬ. З-поміж 112 лексичних одиниць, що репрезентують концепт СЕЛЯНИН, є номени культурно марковані, етноспецифічні (*землероб, хлібороб, сівач, жниввар, косар*) та місцеві, полтавські (*бикоріз, горщечник, коровар, холостальщик*).

3. Субфрейм ЇЖА СЕЛА асоціативно тяжіє до традицій СЕЛА з його полісемантичною символікою, закоріненою в домінанті мислення – господарського, родинного, сакрального. З-поміж 106 лексичних одиниць, що оприявлюють глютоніміїні фрейм-елементи, є культурно марковані, етноспецифічні: БОРЩ, ВАРЕНИКИ, ГОРІЛКА, КВАША, КОРОВАЙ, КУТЯ, ПАЛЯНИЦЯ, САЛО, ШИШКИ, ШУЛИКИ. Своєрідні ідентифікатори топоніма

ПОЛТАВЩИНА – ГАЛУШКИ, КРИЖАЛКИ, ПОТАПЦІ. Найбільш репрезентативним фрейм-елементом є ХЛІБ, образний бік якого в ієрархії художньої аксіології митців особливо значущий: ЖИТТЯ, ГОСТИННІСТЬ, СВЯТІСТЬ, ДОБРОБУТ, ЗАБОБОННІСТЬ, ПРАЦЯ, СОВІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, ЛЮБОВ ДО БАТЬКА.

4. Субфрейм ОДЯГ І ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА репрезентований 122 різноманітними номенами – естематонімами. Загальноукраїнськими є назви ВІНОК, ЖУПАН, КІСНИКИ, КРАЙКА, КОЖУХ, КРИЖМО, НАМІТКА, ОЧПОК, ПЛАХТА, ВИШИТА СОРОЧКА, СВИТА, ХУСТКА; власне полтавськими – БУРКИ, ВИТЯЖКИ, ДРАНКИ, КУЦИНА, СПОВИВАЧКА тощо. З-поміж асоціативних моделей, композитом яких виступають лексеми естематонімії семантики, у мовопросторі Григорія Тютюнника є ПРАЦЯ, ЖІНКА, СКОРБОТА, КОХАННЯ, ЗАМІЖЖЯ, ОБЕРІГ, ПЛАТА, ПЕРЕСТОРОГА, НАГАДУВАННЯ ПРО ГРІХИ, НАБОЖНІСТЬ, ШЛЮБ, ЗАСЛАННЯ, ПОШАНА, ПРОСТОТА, КАЯТТЯ тощо, у Григора Тютюнника – ДІВОЧА ЦНОТА, СМЕРТЬ, СКОРБОТА, ПАМ'ЯТЬ, СОВІСТЬ, МРІЯ, ЗАСІБ ВИЖИВАННЯ, РАДІСТЬ, НЕСТРИМНІСТЬ, БАЛАКУЧІСТЬ, СОРОМ, НЕВИБАГЛИВІСТЬ.

Основні положення розділу висвітлено в одноосібних публікаціях автора [25; 29; 30; 34; 35].

РОЗДІЛ 3.

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НЕАНТРОПОНІМНИХ СУБФРЕЙМІВ У ТВОРАХ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ

3.1. Локативний субфрейм СТЕП

Субфрейм СТЕП для репрезентації фрейму СЕЛО є визначальним, оскільки не лише символізує ЗЕМЛЮ-ГОДУВАЛЬНИЦЮ, без якої жоден СЕЛЯНИН не може прожити, а й, будучи базовим, фундаментальним, архетипним елементом національного макрокосму, окреслює геоетнічну вкоріненість нашого народу, що й пояснює значний інтерес до нього науковців. Словникову, текстову й психолінгвістичну парадигму концепту СТЕП вивчали О. Є. Єфименко [88], Л. А. Лисиченко [141], Т. В. Радзієвська [202], функційно-стильовий аспект – К. І. Мізін [162], О. В. Юрченко [281] та ін.

СТЕП передовсім – утілення ЗЕМЛІ, що для українського СЕЛЯНИНА є тим вартісним універсумом, тяжіння до якого “проявилось з найбільш вражаючою силою врослості посеред щедрої і беззахисної у своїй степовій відкритості для всіх холодних вітрів території і впродовж віків формувало його етнонаціональний характер, тобто те, що, існуючи в статусі незнищального, стоїть вже над часом” [45, с. 129]. Степові простори Полтавщини є топонімним маркером СЕЛА, відповідно, СТЕП – локативний субфрейм фрейму СЕЛО. У творчості братів-письменників степовий ландшафт – домінувальний. Він не тільки є пейзажним тлом, а й визначає характер персонажів і, що найважливіше, окреслює геоетнічну вкоріненість не лише СЕЛЯНСТВА, а й усього українського народу. Крім того, концепт СТЕП, актуалізуючись у назвах творів Григора (“Вогник далеко в степу”, “Степова казка”), є не лише національно, а й поетично маркованим підмурком культурно релевантних текстів. Знаковий зміст цього базового концепту української ментальності науковці окреслюють як “Великий безлісий, вкритий трав’янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату” [227, т.9, с. 686].

У мовопросторах Тютюнників відтворено всю специфіку етнонаціонального степового простору, його рослинний, тваринний світ. Між

фітоетнонімів у Григорія – *подорожник, біленькі невісточки, чіпкий спорши, розкішний, з гіркуватим чадним смородом полин, колючий, з могутнім стовбуром і мохнатою червоною квіткою будяк, скромні, лагідні незабудки, нерозлучні брат-і-сестра*. Григир доповнює низку рослинних назв, притаманних степовому ландшафтові, такими: *бур'яни: вівсюг, горошок, деревій, ковила (ковил-трава), молочай, полин, мох: Мох* на ньому послався, *жовтий і зелений, бур'яни* довкола розкошують, *не кошені, не толочені: полин і вівсюг, ковила і молочай, горошок і деревій* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”). Усі вони створюють неповторну одоративну картину СТЕПУ: *голублять душу і серце людини свіжі і ніжні степові запахи* (Г. Тютюнник, “Вир”); *степ гірко пах полином* (Гр. Тютюнник, “Климко”); *А бур'яни навколо – як ліс, і пахоці їхні були гіркі та прохолодні* (Г. Тютюнник, “Степова казка”); *полином пахне – одсирів на ніч* (Гр. Тютюнник, “Облога”). СТЕП асоціюється з пахощами, свіжістю, чистотою повітря: *в чистому, прозорому, свіжому, пахучому степовому повітрі* (Г. Тютюнник, “Вир”). Мабуть, саме ця семантична парадигма лягла в основу Григорієвого порівняння *степове повітря – вода з криниці: вдихнув досвітнього степового повітря, немовби води з криниці випив* (Гр. Тютюнник, “Климко”).

Біосистему степового ландшафту репрезентують зооніми *заєць, кінь, ховрашок*, орнітоніми *ворон, польовий щеврик, сова, перепел*. У текстах Григора фаунонімна картина СТЕПУ експлікована номінаціями на позначення птахів: *гайвороння*, комах: *мурахи, павук*, тварин: *бабак, вовк, їжак, зайці, кріт (підземельник), миші, ховрашки*.

Саме ці біоніми увиразнюють національну заземленість СТЕПУ, його звукову картину, представлену аудіальними образами-символами: *шепіт трав, шелест вітру, перепелине “спать підем”, поскрипування старого ярма, крик воронячих зграй, шум пташиних крил, тужливий людський крик сови, гайворонів, свист ховрашка: “Спать підем, спать підем” – кричав десь на степу перепел* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Степ був одноманітний, безмежний, і ніщо не порушувало його тиші, хіба що поскрипування старого ярма, крик*

воронячих зграй, що з шумом пролітали мимо підвід (Там само); перепели хававкали то там, то там, перекликаючись один з одним, як бадьористі, несплячі сторожі (Там само); із степової пустелі линув тужливий людський крик, не залишаючи після себе ні луни, ні відголосу: то кричала сова (Там само); в обіймах степової тиші (...) шуміли пташині крила (Там само); Одного разу в степу роздався короткий, різкий свист, (...) то свиснув ховрашок (Там само); Ф'ють, ф'ють, ф'ють... – свиськає увесь степ(Гр. Тютюнник, “Степова казка”), в степу (...) гайвороння криче (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Акустику СТЕПУ доповнює й народнопоетичний символ ВІТРУ: *свою пісню виводить, стогне по-совиному, зітхає спросоння, весело свиськає, тихо воркоче, бо хочеться йому спати (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); серед первозданної степової тиші, слухаючи шелест вітру і зелених трав (Г. Тютюнник, “Вир”).* Це ніби добрий дух СТЕПУ, його творча субстанція, що в мовопросторах Тютюнників *лоскоче* ковил-траву, *колошкає* полини, щоб вони *дужче пахли* (Гр. Тютюнник, “Климко”), розвіює тумани (*А тумани вже давно щезли: розвіяли їх сині та теплі вітри й вітерці* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”)).

Ключовими символами візуалізації СТЕПУ є народнопоетичні образи МІСЯЦЬ, СОНЦЕ, ТУМАН, традиційну семантику яких письменники уяскравили авторськими метафоричними мазками. НЕЗВІДАНІСТЬ степового простору в романі Григорія підкреслює ЗОЛОТА ПОРОХІВНИЦЯ МІСЯЦЯ, яка *вистромившись із-за могил, порошила трави голубим пилом, і здавалося козакові, що там, у степу, ворушиться щось* (Г. Тютюнник, “Вир”). Присутній цей образ і в атрибутивних характеристиках концепту СТЕП: *залитого місячним сяйвом степу* (Г. Тютюнник, “Вир”); *шепочуть трави, облиті сяйвом місяця, що, мов червона діжа, викочується із-за мовчазних могил і фарбує степ в густо-малиновий темнуватий колір* (Там само).

У текстах Григора МІСЯЦЬ увиразнює когнітему МАГІЧНОЇ МАНЛИВОСТІ СТЕПУ: *що там коїться, по степу при місяцю* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); *А місяць! Ну, не знаю: чого місяць у неділю так світить? У*

буденні дні він якийсь байдужіший! А в неділю – не зводив би з нього очей. І ні слухати нікого, ні грати не хочеться, а йти і йти степом кудись (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”), його САМОТНОСТІ: мені не раз випадало, лишатися **одному в степу десь – тільки місяць** (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Когнітивному СТЕП – САМОТНІСТЬ, МОТОРОШНІСТЬ актуалізує й образ ТУМАН: **моторошно самому в степу, серед багнюки й туману** (Там само); **застукала мене посеред степу ніч. (...) Тільки зорі й туман; Краще в степ, у туман** (Там само).

Улюбленим символом СТЕПУ Григора є СОНЦЕ, що, можливо, зумовлено їхньою спільною первісно життєдайною семантикою: **сонце виринуло з-за перелогів і степ усміхнувся до нього рум'яними росами** (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); **А там, у степу, де не виду з-під землі, –скрізь сонце** (Там само); **А тут іще степу, сонця кругом повнісінько** (Гр. Тютюнник, “Климко”). Зазначимо, що специфікою концепту СОНЦЕ у творах Гр. Тютюнника є побудова лексико-семантичних нашарувань переважно на зоровому відчутті – письменник апелює до кольороназв небесного світила і пов'язаних із ним природних явищ: **У степу ще дужче розжеврїлось** (Гр. Тютюнник, “Зав'язь”); **Як червоно...** (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); **Мліє степ у малинових променях передвечірнього сонця** (Там само). Григир одухотворює, персоніфікує СОНЦЕ, що знаходить вияв в оригінальних авторських метафорах: **Сонце вже торкнулося землі і висівало на степ червоний пилок** (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”); **сонце малинові краплі порозвішувало** (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); **Сонце (...) співало свою тиху червону пісню вечорову** (Гр. Тютюнник, “Климко”), **сонце сурмить над степом** (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Варто зазначити, що виділені кольороназви зберігають дохристиянську символіку, за якою червоний (*рожевий, малиновий*) має семантику любові, життєствердження, що корелює з образними характеристиками СТЕПУ, котрий в ієрархії художньої аксіології Тютюнників виконує функції інтелектуально-

смыслового центру, ціннісне бачення якого – це передусім ЖИТТЄДАЙНІСТЬ: *Степ (...) навіває на людину віковічне почуття ще більшої жадоби до життя* (Г. Тютюнник, “Вир”); ОЧИЩЕННЯ, оскільки *розбуджена свіжим весняним повітрям, гіркуватим присмаком свіжо-зеленої землі СТЕПУ, людина СЕЛА, як писав Григорій, відчуває стремління пригорнути весь голубий світ; і вона робиться добрішою, відвертішою, співчутливішою, довірливішою* (Там само). Без концепту СЕЛЯНИН асоціонім базової культури СТЕП був би дещо неповним, оскільки в мовосвітах братів-письменників той, хто займається обробітком землі (СЕЛЯНИН), отримує відповідний топонімний індикатор. Висвічуються такі схеми специфікації СЕЛЯНИН – СТЕПОВИК, СЕЛЯНИН – СТЕПОВА СИЛА: *був він схованкою від гроз і спеки, холоду і втомі всякому степовикові – і орачам, і сіячам, і жнивварям, і молотникам* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); *вперся ногами в землю, а кілком у маховик – і зачмихав блаженський паровичок, скорився могутній степовій силі* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Споглядання просторів СТЕПУ породжує поетикальні роздуми СЕЛЯНИНА про сенс людського життя, його скороминучість, швидкоплинність, що увиразнює власне авторська метафорична модель СТЕП – ВІЧНІСТЬ, НЕВПИННІСТЬ, МОГУТНІСТЬ, УРОЧИСТІСТЬ, СУВОРІСТЬ, НАЦІОСОФСЬКІСТЬ: *щось урочисте і разом з тим суворе, вічне, невпинне, могутнє, що примушує тебе подумати про вічність буття і замислитися, для чого ти живеш на світі і який слід розуму і рук своїх залишиш після себе на цій землі* (Там само).

Доволі розлогий спектр образних модифікацій СТЕПУ у творчій практиці митців представлений у двох суто бінарних опозиціях: спочатку автор наділяє простір характеристикою ЖИТТЄДАЙНОСТІ, ЖИТТЄСТВЕРДЖЕННЯ, а далі СТЕП постає в якісно протилежній іпостасі СМЕРТНОГО ОДРА: *Може, степові трави шепчуть про те, як отут, у бур'янах, лежав зарубаний татарин і вороння клювало йому очі, і лежали їхні кості тут, у степовій глухомані* (Г. Тютюнник, “Вир”); *може, впаде посеред поля – і не оплаче його мати, не*

поцілує в холодне чоло жона, вибілять дощі козацькі кості, а вітри розвіють прах (Там само).

Увиразнює специфіку концепту СТЕП у текстах братів і така ознака, як ВОГОНЬ, репрезентована лексемами *багаття, вогник, вогнище, вогонь, димок, червона заграва: пахучий димок слався степом* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Де се воно вогнище так виграє в степу* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); *в степу, за садками, тремтить червона заграва* (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”).

У творі Григора “Вогник далеко в степу” ВОГОНЬ експлікує значення ОРІЄНТИР: *Так і ходили щодня: від вогників у селі, як оглянемося згори, до нашого посеред степу над шляхом, РОЗРАДА, ПІДБАДЬОРЕННЯ: Щоб не так нудно й моторошно було йти вранці чорним шляхом і степом, (...) – ми придумали розкладати* звечора, як повертаємося з училища, *вогонь навпроти Писаревого лісу (...), задля того, щоб хоч трохи звеселити степову осінню темряву (...), щоб було де перегрітися посеред дороги.* Однак, здається, містить цей образ і глибинніший підтекст. Розуміючи СТЕП як ЖИТТЯ, сповнене труднощів, перешкод, страхів, письменник апелює до символу ВОГНЮ, що є маленькою (саме тому, мабуть, актуалізує його автор демінутивом *вогник*) НАДІСЮ на світле майбутнє.

Невід’ємними матеріальними атрибутами, які настільки “злилися зі степовим пейзажем, що тепер без них важко уявити сам степ” [168, с. 40], є МОГИЛИ як етнопросторова, сакральна домінанта: *тінь, яка вже покрила степові могили* (Гр. Тютюнник, “Вир”); *степ збігає на південь (...); суворою лінією стоять на ньому сторожові могили* (Там само). Образ МОГИЛИ містить сакральний зміст і виражає таку характеристику СТЕПУ, як ПРЕДКОВІЧНІСТЬ: *Скільки віків стоїте ви отут, серед степу* (Там само). Крім того, МОГИЛА в текстовпросторі Григорія актуалізує й націоекзистенційні смисли, а саме конотацію ІСТОРИЧНА ПАМ’ЯТЬ, оскільки СТЕП протягом віків споглядав, накопичував у собі “історію, всі часи буття етносу” [276, с. 128], на його території відбувалися головні націєтворчі події: *як німі свідки великих битв, кого хороните ви у своєму чорному затишку? Козака-*

запорожця чи бійця-будьонівця, якого “ой, убито, вбито, зтягнуто в жито, червоною китайкою личенько покрито”? (Г. Тютюнник, “Вир”).

У мовосвіті Григора неодмінним степовим атрибутом є КУРІНЬ: *Ніхто вже не пам'ятає, відколи стоїть посеред степу отой Курінь* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”). Поступово він набуває символічного значення СКІФСЬКОГО КУРГАНУ – характерної ознаки Слобожанщини: *Мох на ньому послався, жовтий і зелений, бур'яни довкола розкошують, не кошені, не толочені* (Там само). Але можна припустити, що образ КУРЕНЯ в текстовому просторі Григора несе глибинний націософський смисл, символізуючи поступове ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНСТВА ВІД СВОЇХ КОРЕНІВ: *Забутий Курінь. І ніхто вже не пам'ятає його молодим, коли був він схованкою від гроз і спеки, холоду і втоми всякому степовикові – і орачам, і сіячам, і жнивварям, і молотникам (...) Вечорами перед Куреневими дверима горіло вогнище, збиралися вморені люди і співали вморених пісень (...) Тепер Курінь уже давно живе посеред степу сам-один* (Там само). Відчуження ж від споконвічних моральних цінностей СЕЛА, своїх коренів, неминуче веде до винародовлення українства.

Фіксуємо типовий для українськомовної картини репрезентант концепту СТЕП – КОЗАК, що експлікує історичне минуле України [160, с. 40]: *здавалося козакові, що там, у степу, ворухиться щось, іржуть чийсь коні, і вже не рокотання бандур чути звідти, а ледве вловимий передзвін шабель* (Г. Тютюнник, “Вир”).

СТЕП постає як ОХОРОНЕЦЬ ДУХОВНОГО ДОСВІДУ УКРАЇНСТВА: *шепочуть зелені трави (...) про те, як на них зупинялися постоем козаки, варили саламаху, а кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схилив порубану, в шрамах, голену, з буйним оселедцем голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою або Трапезундом* (Там само), основною ментальною рисою якого споконвічно є ВОЛЕЛЮБНІСТЬ, що корелює з актуальною для національної традиції націософською тематикою:

волелюбним козацтвом, що шаблею та мушкетом боронило оці степи від ворожих навал (Там само).

СТЕП як константа духовності на всіх етапах свого становлення символізував для українства сакральний вимір буття, що увиразнює в текстах Григорія метафорична модель СТЕП – СВЯЩЕННА ЗЕМЛЯ СТЕПОВОГО ЛИЦАРСТВА: *вороння клювало йому очі, щоб і з того світу не дивилися вони на священну землю степового лицарства* (Там само), охоронцем якої є ВОРОН – образ степового оберегу.

Варто зазначити, що концепт СТЕП виразно ілюструє рівень зовнішньої і внутрішньої СВОБОДИ. Зовнішню СВОБОДУ актуалізують репрезентанти БЕЗКІНЕЧНІСТЬ, ПРИВІЛЛЯ, ШИРОЧІНЬ. Цей національний стереотип Тютюнники висвітлюють за допомогою атрибутів *безконечний, безмежний, привільний, широкий: Степ був одноманітний, безмежний* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Степ у цю пору (...) привільний, широкий і безконечний* (Там само) та предметної характеристики РОЗДОЛЛЯ, ШИРОЧІНЬ: *Обідали в степу, на роздоллі* (Там само); *неосяжна широчінь степу* (Там само). Висвічує когнітему БЕЗКІНЕЧНІСТЬ і плеонастичний вираз *степ і степ: знову був степ і степ* (Гр. Тютюнник, “Климко”). Оскільки СТЕП на всіх етапах свого становлення в українськомовній парадигмі завжди виступав символом ШИРОТИ, НЕВІДОМОСТІ, що послугувало утворенню традиційної вербальної формули “в широких степах”, яка в сучасній вітчизняній лінгвістиці є образним засобом-моделлю, котру застосовує і Григорій: *де, в яких широких степах, лежить загадкове місто Харків* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Спільна конотація БЕЗМЕЖНІСТЬ зумовлює асоціативний зв’язок, представлений у мовосвіті Григорія традиційним для українськомовної картини порівнянням СТЕП – МОРЕ: *мріють у степу хутори, маячать на далеких обрїях, як зелені острови по синьому морю* (Г. Тютюнник, “Вир”); *безмежним морем тече до самого обрїю припорошений весняною пилюкою степ* (Там само). Цікавою є і власне Григорієва метафорика, за якою СТЕП постає в образі

МОРСЬКОГО ДНА: *лежали їхні кості тут, у степовій глухомані, як на морському дні* (Там само).

БЕЗМЕЖНІСТЬ як питому характеристику українського СТЕПУ підкреслює й образ ПУСТЕЛЯ: *пустельним степом, із степової пустелі* (Там само). Але, на відміну від когнітеми МОРЕ, що виражає просторові асоціації, когнітема ПУСТЕЛЯ підсилює характерну рису степового простору – СПЕКУ, явлену імпліцитно: *теплий, навіть гарячий подих степу*; енергетику БЕЗЛЮДНОСТІ, а від того степову МОТОРОШНІСТЬ: *моторошно в пустельному безмовному степу* (Г. Тютюнник, “Вир”). Увиразнює цю когнітему й асоціативна пара СТЕП – ГЛУХОМАНЬ: *у степовій глухомані* (Там само). У текстах Григора БЕЗЛЮДНІСТЬ, САМОТНІСТЬ СТЕПУ експліковані метафоричними словосполученнями *ані лялечки та ні вогника, ні звуку: А тут іще степу (...) І ніде ані лялечки* (Гр. Тютюнник, “Климко”); *моторошно було йти вранці чорним шляхом і степом, – ніде ні вогника, ні звуку, тільки вовки виють* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”), а також біонімічними лексемами **ВОВК, ГАЙВОРОННЯ, БУР’ЯНИ**: *так боляче самотньо, як тоді посеред бур’янів, мені ще ніколи не було* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *моторошно самому в степу (...) Та ще й гайвороння криче...* (Там само).

Письменники одухотворяють, персоніфікують СТЕП, наділяють його комплексом ознак живої істоти, що не тільки увиразнює геопсихоповедінкову особливість СТЕПУ, а й потверджує обізнаність, залюбленість митців у цей ландшафт. З-поміж антропоморфних метафоричних лексем у мовосвіті Григорія є такі вербалізми: *вищував, збігає, корився, ніжнішав, мліє, мовчав, м’якшав, слухав*, атрибутиви: *глухий, лагідно-суворий, принишклий: степ вищував, корився, ніжнішав і м’якшав від її пестоців* (Г. Тютюнник, “Вир”); *степ, принишклий, лагідно-суворий, слухав і мовчав у невимовній зажурі* (Там само). Крім того, антропоморфність концепту увиразнює й Григорієва метафорична модель СТЕП – БАТЬКО: *сини степового краю; степ (...) у невимовній зажурі за своїми синами, що їхали туди, де вже слався дим* (Там

само). СТЕП же Григора *свиськає, синьо сяє, усміхається рум'яними росами*. Ці замальовки ще раз підкреслюють динамічність, нестатичність, живі ритми національного ландшафту, оскільки “пантеїстичний мотив зробив для українського народу всю природу живою, розумною, говорючою й думаючою” [179, с. 9].

Асоціативне наповнення концепту було б неможливим без використання атрибутів. Яскраву кольористику, що передає зорові враження, виражають лексеми *зелений степ, сірий, припорошений весняною пилюкою степ, чорний степ, залитий сонцем, малинова степова імла*. Часто письменники апелюють до синьої палітри барв та її відтінків: *над степом несмілива тиха просинь* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *В степу (...) підіймалися прозорі голубі дими – видно, пастухи палили бур'янища* (Гр. Тютюнник, “На згарищі”); *(СТЕП. – Н.Б.) сяє синьо* (Гр. Тютюнник, “Степова казка”); *ніч над степом. А місяця, а просинюватого сяйва* (Там само); *в синій місячній купелі по степу* (Там само); *порошила трави голубим пилом* (Г. Тютюнник, “Вир”); *(СТЕП. – Н.Б.) огорнутий голубими димками весняних випарів* (Там само). Мабуть, це й послугувало семантичною базою для Григорієвого порівняння СТЕП – ГОЛУБЕ МАРЕВО: *степ збігає на південь і стигне там голубим маревом* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Отже, концепт СТЕП, будучи топонімним маркером Полтавщини, у творчості братів Тютюнників є локативним субфреймом фрейму СЕЛЮ. У мегатексті письменників він володіє національною заземленістю: *деревій, чіпкий спорши, подорожник, біленькі невісточки, будяк, вітер, що лоскоче ковил-траву, колошкає полини, ворон, перепел, кінь, сонце, що аж сурмить понад степом, золота порохівниця місяця, туман, степові могили* виражає етносакральний зміст. Національна емпатія письменників до просторів рідного краю проявляється у смислових, семантичних контекстах, асоціативному наповненні концепту. Як геоетнічна, етнофілософська домінанта української ментальності, СТЕП у творчості Григорія та Григора актуалізує важливі для нашого народу конотації ЗЕМЛІ, ЖИТТЄДАЙНОСТІ, МОГУТНОСТІ, ВОЛІ,

БОРОТЬБИ, СВОБОДИ, ВІЧНОСТІ, БЕЗМЕЖНОСТІ, ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ тощо. Крім того, Григій доповнює перелік когнітемою ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНСТВА ВІД СВОЇХ КОРЕНІВ. Письменники багатогранно висвітлили символіко-націософський, сакральний вимір базового концепту української ментальності СТЕП, майстерно поєднавши авторські інтенції з узагальненими, традиційними народними смислами.

3.2. Темпоральний субфрейм ВІЙНА

Фрейм СЕЛО ілюструє темпоральний субфрейм ВІЙНА, оскільки він є часовим тлом, на якому розгортаються події в творах письменників. Будучи культурно зумовленим, субфрейм ВІЙНА включає в себе картину уявлень, притаманних певному народу, що й пояснює зацікавленість ним науковців. Когнітивну інтерпретацію найменувань концепту ВІЙНА досліджував В. В. Верьовкін [50;51], його ментальний аспект – Л. М. Марчук [149; 150], О. С. Колесник [116], особливості вербалізації – Г. М. Яворська [283] та ін.

Субфрейм ВІЙНА в прозі митців оприявлює не тільки загальнолюдське бачення цього поняття, а й суб'єктивне авторське розуміння. Його фактуальний спектр ілюструють номени на позначення суб'єктів ВІЙНИ: *артилерист, радист, командир, катюшник, партизан, рядовий, сержант, тиловик*, що експлікують такий фрейм-елемент, як ВОЇН. Ментальну особливість характеру українців – КОНФОРМІЗМ – виражає лексема *сержант: Ми, українці, кажуть, усі потенціальні сержанти, бо любимо так, щоб і командувати трохи, і підчинятись* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”).

Письменники ніде не відходять від правди, не ідеалізують народ, зображують як його переваги, так і вади, з-поміж яких ХВАЛЬКУВАТІСТЬ: *дуже ми багато хвалилися: техніка у нас – найкраща, кордони у нас – на замку. От і дохвалилися. А треба було не хвалитися, а діло робити, та з толком, з толком, а не язиком* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Добре ставлення народу до захисників експлікується використанням демінутивів, часто метафоричної природи: *соколики, рибоньки, голубчики*.

Негативний аксіологічний статус концепту ВОЇН у мовотворчості Григорія характеризується здебільшого психологічним оцінним значенням його відступу на початкових етапах війни: *далеченько розігналися? Чи, може, воно вже й хватить?* (...) ціла дивізія перейшла таких, як ти. Усе з боліт крадуться. А я сміюся: *чи не відьми болотяні вас там висиджують за ніч? А самого так і давить обценьками* (Г. Тютюнник, “Вир”); – *З рідних є хто на війні? – Син. Мо’, десь під кущиком Perezується, щоб не мультко тікати було* (Там само).

У текстовому просторі Григорія ВОЇН знищує ворогів: *давить жовту мазь з нього гонить, дає духу, дає по зубах, б’є, громить, пре, стріляє навіть мертвий, несе німцям чорний хрест на погибель, колошкає, наганяє страх: Ворог нещадний, але його вже гонять і б’ють. Наші війська розгромили фашистів під Москвою і пруть їх далі* (Там само). Найпрезентативнішими конотаціями фрейм-елемента ВОЇН є ХОРОБРИСТЬ, якій дивується навіть ворог: *Який фанатизм! – (...) – цей бандит зовсім дитина. – Одначе вік не завадив йому бути хоробрим* (Г. Тютюнник, “Вир”); *он стільки їх, купочка, а німців не бояться* (Там само); ВІРА (*вмирай з вірою, що не буде тут німця на нашій землі... З вірою легше вмирати* (Там само), ПРАВДА, що за Тютюнником-старшим є особливістю саме українського народу (*“у тих, що в зелених гімнастюрках, що горнутья до мене, як їх ударить куля (...). У них найвища правда. Повір мені, бо я чую всі народи* (Г. Тютюнник, “Вир”), ДУШЕВНІСТЬ, що виявляє ментальні особливості полтавців: *розмова полилася тихо та сумирно, як то водиться між хорошими земляками, а ще особливо полтавчанами* (Там само), СОВІСТЬ, яка, за Григором, часто ставала причиною загибелі бійця: *Він, мабуть, і загинув, козак, того, що отак десь чогось не посмів* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”).

Наявні також номінативи на позначення ВОРОГА і зовнішнього (*німці, чехи, Гітлер*), і внутрішнього (*поліцай*). У свідомості нашого народу усталилася негативна аксіологічна маркованість номінативи *німець*, що експлікується різноманітними пейоративами: *вилупок, гад, гаддя чортове, дурень ненормальний із сватівської психіатрички, курдупель нещасний, собака, нелюд,*

німчура, німак, собака потайна, фріц, ковбасник рижий, харциз, пруссак, капосне свиняче рило, собачий син, мордата каска, чорт рижохвостий: не вір тим германам! То – **собаки потайні**. Вкусить – і зуби заховає; А то **капосне свиняче рило** замок на наших кордонах розламало та все далі і далі сунеться (Г. Тютюнник, “Вир”). Трапляються і “квазіпредметні” образи, які оприявлюють номінатему німці. Григій Тютюнник наводить приклад атрибуту одягу загарбника (*шапка з козирком*): **Ми прозвали того шофера Фріцом, бо на ньому була жовта шкіряна шапка з козирком** (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); та манери одягатися: ... [*пілотку*] **натяг на лоб, на вуха, як німці під війну** (Там само).

Ненависть до загарбника Григорій виражає формулами прокльонів: **Иди, йди на свою погибель; Ниспошли тому бандюзі, кровопивцю Гітлерові, смерть страшну йому пошли. Чи від кулі, чи від рака, щоб сконав він, як собака!** (Там само).

Брати Тютюнники чітко змалювали типаж німця-загарбника, характерний для світогляду пересічного українця. Слід зауважити, що першопричиною ВІЙНИ, основним злом, за Григором Тютюнником, є ОБИВАТЕЛЬ: **Хто, розміркуймо, почав цю війну – Гітлер, Геббельс, Ріббентрон? Ой, ні. Обиватель** (Гр. Тютюнник, “Облога”), знаковий зміст якого письменник окреслює так: **дрібне, егоїстичне, обережне в ім’я самого себе і тільки своїх інтересів** (Там само). Дієслівне оточення увиразнює когніцію ПРИСТОСУВАНСТВО: **“Вижив, бо зумів” – формула обивателя... Змовчав, заховався за чийось спину в бою, прикинувся дурником чи, не маючи ні розуму, ні такту, ...дорвався до влади** (Там само). Різко негативне забарвлення має й номінатема *поліцай*. Це потверджує значна кількість вербалізмів пейоративної семантики в творчості братів: *г... , дрантя, паршивці, погань, прихвосні, турки*. Найбільший вияв інтенсивності засудження й ненависті експлікується прокльонами: **Відміряється і воздасться! Як стадо овець, курдюками затрусите, паршивці! Пощезнете всі! Пощезнете, яко дим!** (Г. Тютюнник, “Вир”)

Фактуальний бік субфрейму ВІЙНА репрезентують також номени на позначення військових дій як сукупності тактичних, стратегічних, бойових операцій (*атака, бій, дубляж, постріл, оточення, прорив, канонада, оборона: чути не лише канонаду, а й окремі гарматні постріли і глухе дудукання важких кулеметів*) та зброї: *автомат, бомба, гармата (зозуля, сімдесятишестимілітровка), зенітка, карабін, кулемет (катюша), літак (винищувач, рама, яструбок), міномет, снаряд, танк (петеер): над селом з'явилася "рама" – чудернацький літак з двома охвістями та чорно-білими хрестами на фюзеляжах* (Гр. Тютюнник, "Облога"); *Десь недалеко за селом моторошно, з надривом завили "катюші"* (Там само). Негативно конотований оцінний компонент цих лексем актуалізується філософськими розмислами письменників про екзистенційний вимір буття: *чудні люди на білому світі! Придумують таке, щоб руки й ноги собі одчухрувати, і хваляться: ось які ми розумні. Поодчухрують. А тоді суріють, як його оті оцупки, що позалишалися у людей замість рук і ніг, доточити* (Гр. Тютюнник, "Чудасія").

ВІЙНА є часовим тлом, на якому розгортаються події у творчості письменників. І якщо у Григорія яскравіше представлені фрейм-елементи ВОЇН, ВОРОГ, ЗБРОЯ, то у Григора – РОЗРУХА як наслідок ВІЙНИ, що актуалізується субстантивами *вирви, вовк, півхата, пожарища: Та ще й півхати нема, зосталася тільки хатина, а більшу половину одірвало бомбою* (Гр. Тютюнник, "Вогник далеко в степу"). Атрибутиви: *жахлива, жорстока, намагнічена страхом, кривава* ще більш увиразнюють негативну аксіологічну маркованість субфрейму ВІЙНА: *Війна, Косте, та й усякі інші небезпечні, намагнічені страхом періоди в житті людей (...) – жахливі тим, що забирають у першу чергу громадян, людей самовідданих* (Гр. Тютюнник, "Облога").

Письменники засвідчили дивовижну здатність вибудовувати нові смислові, семантичні контексти й асоціативне наповнення субфрейму ВІЙНА. ВІЙНА в авторських художніх площинах експлікує різноманітні

антропоморфні характеристики: *гасить очі, гоготить вулканами, вгризається залізччям, забирає синів, здоров'я, обжиряється кров'ю, спікає серця, струшує в пільму людське життя.*

Спектр власне авторських модифікацій концепту є доволі розлогим. Їх можна класифікувати, відповідно до типології метафоричних моделей А. П. Чудінова [274], на антропоморфні, природоморфні, соціальні та артефактні. Джерелом виникнення антропоморфних метафор, де референтом є персоніфікований концепт ВІЙНА, послуговували експліканти фреймів концептосфери ЛЮДИНА, що стали корелятами у схемах подібності, виявлених у мовосвіті Григора ВІЙНА – ТОРЖЕСТВО ЕГОЇЗМУ: *війни..., торжество егоїзму окремих осіб і цілих народів* (Гр. Тютюнник, “Облога”); ВІЙНА – МАТЬ РОДНА: *кому війна, а кому мати родна...* (Гр. Тютюнник, “В сутінки”); ВІЙНА – БИТВА ЖИТТЯ і СМЕРТІ: *по той бік фронту, де билися смерть і життя* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Антропоморфні експліканти можуть виступати не лише як кореляти, а як і референти. У мікротекстах Григора реалізовано схему ототожнення ЖИТТЯ – ВІЙНА: *Тут, на землі, не бити не можна. Тут не ти, так тебе одрепають ще й плакати не дадуть* (Гр. Тютюнник, “Дивак”); *більшість однокурсників просто на очах обернулася на маленькі фортечки, дзотики зі своїми вогневими засобами й системами оборони. І кожен той дзотик відчайдушно боронив себе і тільки себе* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”).

Творчість Тютюнника-старшого більше тяжіє до природоморфної метафорики. Найяскравіший корелят у мовосвіті Григорія – концепт-архетип ВОДА, що в ментальності українського народу є символом першоматерії, початком і кінцем усього сущого, “смерті й поховання, життя і воскресіння з мертвих”, “чесності і правдивості, кохання, сили” [226, с. 48]. Саме він найповніше висвітлює лінгвокультуреми ВІЙНА – вмістилище смерті, перевірку на совість, чесність, вірність і силу як фізичну, так і моральну: *переполоще війна людей, як вода пісок* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Репрезентантом концепту ВОДА є ВИР, що виражає бачення Григорієм ВІЙНИ як вогненної круговерті життя і смерті, “ковбані” боїв, звідки не всі впливають: *закрутить старого війна, пропаде чоловік; Бачиш, яке закрутилося? Тут кожному чоловікові треба тверде місце знайти; увесь світ перемішався, і, щоб вийти чистим із цього виру, треба дивитися, пильно дивитися, що робиться навколо* (Г. Тютюнник, “Вир”). Така інтерпретація концепту стала визначальною у процесі добору автором назви для роману: *Роман я назвав условно “Вир” – “Водоворот”. В украинской лексике слово “вир” имеет более широкое значение и очень передает события, о которых идет речь. Но меня смущает очень важное обстоятельство: будет ли понимать название средний читатель?* (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

Протилежним до ВОДИ концептом-архетипом є ВОГОНЬ. Таке поєднання відбувається за допомогою латентних сем, що вказують на “руйнівну силу” [226, с. 47], яка загрожує “смертю й знищенням” [222, с. 284]: *Не долетить, в огні опалиться* (Г. Тютюнник, “Вир”). Опозиція ВІЙНА – ВОГОНЬ у мовосвіті Тютюнника-старшого виражена й за допомогою дієслова *палити: війна спекла їм серця* (Там само). Вираз *Син пішов через вогонь, а я – через воду!* експлікує концепт ВІЙНА за допомогою латентних сем, що вказують на “дві небезпеки, які змушена проходити людина” [260, с. 274]. В основі опозиції лежить культурно-національний компонент української ментальності. Здавна в нашого народу побутує звичай під час Купала, свята “в честь і вогню, і води” [Там само], перестрибувати через багаття, розведене поблизу водойм – проходити через небезпеку, щоб очиститися від лихого. І до цих пір у Шилівці, малій батьківщині митців, є повір’я: якщо закохана пара, тримаючись за руки, перестрибне купальське вогнище, не відпустивши одне одного, то вже на все життя залишиться разом. У творчості Григора далеко не всі закохані перестрибнули через “багаття війни” (“Устим та Оляна”, “В сутінки”, “Облога”), про що нам свідчать пропозиції: ЗРУЙНОВАНА ВІЙНОЮ СІМ’Я, ЗРАДЖЕНИЙ ЧОЛОВІК-ВОЯК, які простежуємо і в романі “Вир” Григорія (Йонька та Уляна). Та все ж герої його твору, Тимко й Орися, “рук не

відпустили”, йдучи крізь БУРЮ боїв – ще одна когнітема концепту ВІЙНА, увиразнена такими конститuentами, як: БЛИСКАВКА: *війна спекла їм серця, як чорною блискавкою* (Г. Тютюнник, “Вир”); БУРЯ: *знайшов собі притулок від воєнних бур* (Там само); *А де воно все? Де? Замело, завихрило, чорною бурею покрило* (Там само); ГРІМ: *там, за отією місячною млою, гримить війна* (Там само); ВІТРЯНО, ХМАРНО: – *Коли б не вітряно, – кажу, – й не хмарно! На фронті ж...* (Гр. Тютюнник, “Сито, сито...”).

На звіриний характер концепту ВІЙНА натякає Григир, експлікуючи метафоричну схему: ВІЙНА – ДИКІСТЬ, ВІЙНА – КРОВ: *переможні криваві війни... Дикість, кров...* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”). Спостерігається такий натяк і в мовотворчості Григорія: *і вже війна вгризається залізничям десь позаду* (Г. Тютюнник, “Вир”). У мовосвіті Тютюнника-старшого трапляється образ ВІЙНИ як ВУЛКАНУ: *війна... гоготить вулканами* (Там само).

До соціальних метафор, репрезентованих у мовотворчості обох письменників, є моделі, представлені схемою ВІЙНА – ГРА. У таких конструкціях концепт ВІЙНА є сферою-джерелом, а ГРА виступає референтом (об’єкт, що ідентифікується за допомогою метафори), тобто сферою-мішенню, і виражається або експліцитно: *гратиметься у війну дітвора* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); *Хлопчаки гралися у війну* (Г. Тютюнник, “Вир”), або імпліцитно, що спостерігається у Григорових мікротекстах: *розставив шахи на шахівниці й сидів над ними, пильним оком адмірала Нельсона вивчаючи поле майбутньої битви* (Гр. Тютюнник, “Азарт”); *пускали дим на фігури, мовби маскуючи свої армії димовою завісою. Вони добре бачили лише праві фланги свого війська, (...) битва розвивалася дещо кособоко* (Там само).

Григорій заперечує ігровий характер ВІЙНИ: *Війна – це тобі не в квача грати* (Г. Тютюнник, “Вир”). З-поміж когніцій аналізовного концепту в мовосвіті Тютюнника-старшого є й РОБОТА: *Резерви наздоганяли фронт. (...). Вони йшли поважно, як на важливу і пильну роботу* (Там само). Названий корелят у мовопросторі Григорія експлікується латентними семами, які

виражають протиставлення – *перепочинок*: *Після війни перепочинок, доки діти виростуть у солдатів; після перепочинку – війна* (Там само). Крім того, у текстовпросторі Григора РОБОТА є не корелятом, а референтом метафоричної моделі: *В котельні зарипіли двері, (...) – Агов, Ванько! Ти вже одвоювався?* (Гр. Тютюнник, “Іван Срібний”); *кухари за “амбразуру” мовчали* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); *Його манера рубати вугілля (...) схожа на потужну танкову атаку, перед якою безсила всяка оборона* (Гр. Тютюнник, “Віктор”).

Ще один корелят метафоричної схеми фрейму ВІЙНА – ПОЛЮВАННЯ, імпліцитно виражений у мовосвіті Григора самою назвою однієї з новел – “ОБЛОГА”. У Григорія ж – це сценарій ВІЙНИ, що містить акції вбивств: *А що війна? А те, що вбивають і кат лізе на нашу землю*. Однак істотною різницею між конститuentами цієї схеми є те, що на ВІЙНІ *страшно вбивати* (Г. Тютюнник, “Вир”). Водночас автор заперечує апіорність твердження імпліцитно явленою когніцією – УРОК УБИВСТВ: *Тільки страшно мені людей убивати... – Там навчися. Ти не вб’єш – тебе вб’ють* (Там само).

Зважаючи на ємкість таких “уроків”, ВІЙНА, як потверджує Григир, урешті стає МИСТЕЦТВОМ ЖОРСТОКОСТІ й насилля: *розповідаю (...) про великого воїна Пірра Єпірського (...) І, схаменувшись, кажу собі: стривай, чому ти їх навчавши – мистецтву жорстокості (...)?* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”). ВІЙНА для Григора – це величезна ПОМИЛКА світу, закономірністю якої є циклічна повторюваність. І в цьому колообігу людство видається йому вічним школярем: *ледве встигнувши збагнути свої помилки, відмирає старе покоління, на зміну йому приходять молоде і починає ті помилки спочатку...* (Там само). На жаль, саме такі ПОМИЛКИ, за Тютюнником-молодшим, і творять історію цивілізацій, що виражає метафорична модель: ВІЙНА – ІСТОРІЯ: *Маловтішне то заняття – штудіювати історію: розквіти держав на крові й падіння держав на крові, переможні криваві війни* (Там само). Соціальною метафорою у Григорія є ВІЙНА – ВЕСІЛЛЯ: *Крім зброї, яка була у бійців, видали ножі в брезентових*

чохлах. “Гм. Це на якусь веселу **свайбу** йдемо” (Г. Тютюнник, “Вир”). Звичайно, за таким порівнянням криється підтекст: веселощі корелята антонімічно протилежні “веселошам” референта. Григорій зазначає: **На війні хорошого мало** (Там само), актуалізуючи когнітему ЛИХО (**чорне лихо** землю рве; **прийшло до народу лихо** – і забулося все (Там само)). Наявні в текстах метафоричні кореляти СТРАШНЕ СЛОВО, ЛИХА ГОДИНА, НЕ МЕД: **запалахкотіло від села до села, від хутора до хутора страшне слово: війна** (Г. Тютюнник, “Вир”), **Якби ж воно не така лиха година** (Гр. Тютюнник, “Сито, сито...”); **Мені там теж не мед питиметься** (Г. Тютюнник, “Вир”).

За допомогою акціональних вербалізаторів сконструйовано опозиції, представлені в текстах Григорія: ВІЙНА – ОТРУТА: **витравиться часом, війною** (Г. Тютюнник, “Вир”), ВІЙНА – КАША: **така війна заварилася, що для твоїх співаночок навряд чи знайдеться час** (Там само), ВІЙНА – МОЛОТАРКА: **на війні до всього звикнеш. Нашого брата стільки перемолотило, що, якби за кожним плакав, очі б не просихали** (Там само).

Заслуговують на увагу й метафоричні перенесення: ВІЙНА – ЗАЛІЗНІ ЖОРНА: **такі залізні жорна, що тисячами перемелюють** (Г. Тютюнник, “Вир”); **Видно, там жорна величенькі, як от стільки людей перемололи** (Там само); ВІЙНА – КАМІНЬ: **одвалився з душі камінь війни** (Там само); ВІЙНА – МАШИНА: **по мені проскреготіла машина війни?** (Там само).

Текстопростору Григора властива авторська метафорика: ВІЙНА – ТАНЕЦЬ ЧОРТІВ НА ГРУДЯХ: **дістанемось до передової і коли на моїх доблесних грудях затанцюють чорти** – чи хто там головний на тім світі? (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Отже, інтерпретація субфрейму ВІЙНА в текстах Тютюнників свідчить про значущість лінгвокультури для розуміння української культури. Субфрейм ВІЙНА включає такі фрейм-елементи: ЗБРОЯ, ВОЇН, ВОРОГ (що містить номінації на позначення зовнішнього агресора (*німці, фашисти, італійці*) і внутрішнього (*поліцай, зрадник, дезертир, обиватель*)). ВІЙНА в текстах Тютюнників ототожнюється з людиною, уподібнюється стихіям

природи (ВОДА, ВОГОНЬ, ГРИМ, БУРЯ, БЛИСКАВКА), суспільним явищам (ГРА, ПОЛЮВАННЯ, РОБОТА, УРОК) тощо.

3.3. Артефактний субфрейм ХАТА

Фрейм СЕЛО увиразнює артефактний субфрейм ХАТА, знаковий для українського, споконвічно землеробського, СЕЛЯНСЬКОГО етносу. Традиційно співвідносячись із житлом українця, ХАТА має етнокультурну специфіку, що викликає значний інтерес у науковців. Функційно-стильові особливості концепту ХАТА вивчали Ю. О. Арешенков [4], В. І. Кононенко [119], Т. П. Свєрдан [210; 211], Л. Г. Савченко, В. С. Тітомір [208], Н. М. Совтис [232] та ін.

У творах братів-письменників, які розглядаємо як єдиний метатекст, 23 репрезентанти концепту ХАТА можна покласифікувати за:

– призначенням: *курінь (курінчик), насінниця, оселя, сторожка, хата, хата-госпіталь, хата-читальня, хата-штаб (під старою побитою громом вербою тулиться хата, вірніше не хата, а курінь о чотирьох стінах. Це і сторожка, і насінниця* (Гр. Тютюнник, “Деревій”));

– емоційною конотованістю: демінутиви: *хатина, хатинка, хатка, хатчина (...солом'яний дах на низенькій хатині* (Гр. Тютюнник, “Груші з копанки”); *...одинокко жила у своїй хатинці* (Гр. Тютюнник, “Вир”); *...вікна в хатках* (Гр. Тютюнник, “Дивак”); *...прибудованої до гаража хатчини* (Гр. Тютюнник, “Азарт”)); апелятиви з іманентним негативним забарвленням: *курінчик, хавіра, халабуда: ...побудувавши, приміром, нову добру хату, не хвалися, а краще побідкайся: “Та нап'яв курінчик”* (Гр. Тютюнник, “У Кравчини обідають”); *“Хавіру” він собі купив за гаражну покрівлю: померла баба Ганна, (...) – і її внука продала Степанові хату* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”); *На тобі, Юхиме, сто рублей і зліпи собі халабуду* (Гр. Тютюнник, “Комета”). З-поміж номенів виділяється діалектний варіант на позначення житла – *хавіра*, що має відтінок зневажливості. Спостерігається притаманний

для українськомовної картини синкретизм значень лексеми ХАТА: 'споруда взагалі' і 'частина інтер'єру, кімната'.

Це явище В. З. Присяжнюк пояснює тим, що спочатку житло було однокамерним, тому з появою допоміжних приміщень за житловою кімнатою усталилася номінація всієї споруди – ХАТА [197, с. 81–82]. Найбільш поширеною на Україні в кінці ХІХ–ХХ ст. була триподільна ХАТА: сіни (де виділялась комора), чиста хата (велика хата, зала), кухня або кухня-спальня (хатина, ванкір, алькір) [263, с. 18 – 19]. Чинники культури значно вплинули на реалізацію концепту ХАТА в українськомовній картині, що виявилось в так званій *атракції синонімів* – утворенні широких синонімічних рядів навколо понять, які мають особливе значення для конкретного народу [253, с. 50]. Внутрішнє житлове приміщення – кімната, розташована по один бік сіней, актуалізується номенами *хата, друга хата, велика хата, світлиця: вискочила в сіни. Але він знайшов її й там і (...) привів її назад у хату* (Г. Тютюнник, "Вир"); *В другій хаті щось заторготіло стільцем* (Там само); *Олена перевела дітей в хатину, а велику хату віддала гостеві; Юля увійшла до світлиці* (Там само). Такий синонімічний ряд засвідчує, як висловилося О. В. Масло, "спрямованість національного мислення українського народу у свій макросвіт, акумульований у власній оселі" [152, с. 13]. Словотвірний дериват *хатина* означає меншу за розміром кімнату: *У великій хаті також вкладалися спати... Оксен довго сопів, роззуваючись, потім одніс чоботи в хатину* (Г. Тютюнник, "Вир"). Крім зазначених, фактуальний зміст концепту ХАТА актуалізують і номени *веранда, горище, комора, сіни*.

Зауважимо, що концепт ХАТА в україномовній традиції наділений й етнокультурною символікою. У свідомості СЕЛЯН певну символічну роль відігравали три яруси житлового простору. А. Г. Данилюк зазначає, що "нижній ярус – це поєднання з матір'ю-землею, нижнім світом творення; верхній ярус житла – це зв'язок з небом, високою сферою світотворення; середній – людське середовище, яке зазнає змін, освоюючи обидва сусідні" [78, с. 18]. Нижнім ярусом ХАТИ є *долівка: швендяє сюди-туди та зриває примазану долівку*

(Г. Тютюнник, “Вир”). Письменники вводять у канву твору цікавий звичай полтавців притрушувати долівку зеленню: *вони спали в сінях на долівці, встеленій луговою травою і полинем* (Г. Тютюнник, “Вир”); *кличані святки в бабусиній хаті, примазаній ради празника і струшеній різучою осокою* (Гр. Тютюнник, “Холодна м’ята”).

Верхнім ярусом є стеля, яка підтримувалася поздовжніми або поперечними балками – сволоками [263, с. 23]: *Чути, як і мухи під сволоком гудуть* (Г. Тютюнник, “Вир”). Актуалізує верхній ярус ХАТИ і номен *горище*, що експлікує когнітему СХОВИЩЕ, оскільки СЕЛЯНИ часто зберігали там речі вжитку, запаси їжі: *Горища тріщали від пшениці* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...зняв із горища вервечану колиску* (Там само). Крім того, *горище* містить і сакральний зміст, реалізуючи значення “місця побутування надприродних сил”: *...нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, заморочила, хоч із хати тікай* (Там само); *Цілу ніч на горищі щось гурчить, як ото на прядці пряде або на бубні бубонить* (Там само). Саме тут, за віруваннями СЕЛЯН, найчастіше хазяйнує ДОМОВИК, образ якого асоціюється з ХАТОЮ й виражає таку характерологічну рису СЕЛЯНИНА, як ВІРА В НАДПРИРОДНЕ: *діди здіймали з горищ прядки та веретена, що десятки років лежали там на розвагу відьмам та домовикам* (Там само).

Середній ярус – *стіни, двері, вікна* – теж знайшов своє висвітлення в художній мові письменника: *хати розбирали ретельно і обережно, намагаючись не пооббивати ні одвірків, ні дверей, ні віконних рам* (Там само); *Ось і хата. Мелькнули голубі віконниці* (Там само). Подекуди *чотири стіни* є контекстуальним синонімом лексеми ХАТА: *доживай вік у чотирьох стінах* (Там само).

Варто наголосити, що українці ревно ставилися до вибору місця для нової хати. Це не могло не позначитись на віруваннях та звичаях нашого народу. “Підґрунтям обрядових дій українського селянина (побудова, входини, очищення тощо), – як стверджує Ю. М. Леbedенко, – є міфологічна свідомість (...) Елементом язичництва залишається культ хати як священного оберегового

місця” [135, с. 19]. Щоб знаковість ХАТИ як ОБЕРЕГУ не втратилася, українці вживали певних заходів. Деякі з них знаходимо й на сторінках роману “Вир”, а саме: заборону зводити хату на місці садиби родини, де були п’яниці, злодії, погорільці: *люди вважали те місце, де була Силентієва садиба, проклятим, не поселялися* (Г. Тютюнник, “Вир”); недопустимість наявності в будматеріалах “громового” дерева (тобто такого, у яке влучила блискавка): *Построїла одна жінка хату, хрести на сволоках повипалювала, а жити – не вживе... Це, кажуть, у тебе прокляте місце... Потрапило десь у вашу хату громове дерево* (Там само); закладання копійок у стіни або бовдур хати: *замазані в бовдур золоті червінці* (Там само). Зазначимо, що, за традицією, продовжують кидати монети під перший камінь фундаменту, аби гроші з хати не виводились [263, с. 30]; використання певних символів. Функцію оберегу виконували наведені крейдою хрестики [Там само, с. 31]: *Треба теє дерево знайти (...) прочитати біля нього молитву і написати на ньому крейдою хрест* (Г. Тютюнник, “Вир”). Крім цього, традиційним оберегом ХАТИ від злих сил здавна вважався *півень*, часто його зображенням оздоблювали хатній інтер’єр (*понамальовувала на грубі півників* (Там само)) та екстер’єр, і це настільки усталилося в мовній свідомості українців, що спорадично актуалізується в порівняльних зворотах: *крутитися сюди та туди, як бляшаний півень на хаті* (Там само).

Специфіку українського, СЕЛЯНСЬКОГО, мікркосму увиразнюють і номени елементів хатнього інтер’єру, які можна покласифікувати відповідно до внутрішніх зон ХАТИ. Робочу площу актуалізують номени: *піч (груба, грубка), мисник, прядка, побутову – жердка, колиска, комин, комод, косинець, лава, лежанка (припічок), ліжко, ослін, піл (примістка), скриня, обрядову – покуть / покуття / куток, сволок: Піч, грубка, скриня, лава, стіл, дерев’яне ліжко, великий мисник, пофарбований у темно-зелене, як броньовик, – от і все, що було в Артемовій хаті* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”); *Ще в хаті були рушники роменські з червоними начосами, скриня, жердка,*

піч, сволок жовтий і на ньому хрест, випалений дідусем (Гр. Тютюнник, “Облога”).

З-поміж репрезентантів хатнього інтер'єру знаходимо рідковживані слова, характерні для СЕЛІА: *косинець* – “трикутна поличка, або шафка” [227, т.4, с. 305]: *пройшла по хаті і зупинилася біля косинця, де валялися заполоч, нитки та всяка всячина* (Г. Тютюнник, “Вир”); *припічок (лежанка), примістка (піл)*. Крім фактуальних ознак, елементи хатнього інтер'єру наділені й символічними характеристиками. Мальований комин, груба були одними із тих атрибутів, які здавна прикрашали хату й захищали її від ворожих людині сил: *Ориця більше поралася в хаті: примазувала, чепурила, чистила, полоскала, понамальовувала на грубі півників* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Покуття (покуть, куток) – “ритуально це найцінніша частина внутрішнього простору хати, своєрідна орієнтація помешкання, один кінець якого вказував на схід (Божу сторону)” [93, с. 463]. В українській свідомості це – місце господаря, вклоняючись покуття, “віддають честь і господі, бо все, що відбувалося в цій частині помешкання, набувало символічного характеру” [Там само]. Тому мікротекст Григорія *В чужій хаті питаються, чи можна сісти, а не лізуть на покуття по-свинячому* (Г. Тютюнник, “Вир”) відображає зневажливе ставлення гостя до хазяїна дому. Шанування покутя – це відголосок ідолопоклоніння, оскільки колись тут знаходився охоронець красного кута від злих духів, домовий божок *пóкутній (пóкуть)* [93, с. 464]. Не дивно, що саме тут СЕЛЯНИ розташовували ІКОНИ як символ ЗАХИСТУ й ОБЕРЕГУ, БОЖОЇ ПРИСУТНОСТІ, БЛАГОСЛОВЕННЯ: *покуття, де висіли дві вінчальних ікони; ходив по хаті від дверей до ікони в кутку, почорнілої Варвари-великомучениці* (Гр. Тютюнник, “Поминали Маркіяна”). Але частіше письменники апелюють до розмовних номінативних варіантів лексеми – *образи, боги: хату нашу з образами на покуттях – мені чомусь найдужче запам'яталася федорівська пресвята богородиця з лагідними очима й дитинкою на руках* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *миротворне сяйво образів у кутку* (Там само); *не тільки люди, а й боги в хаті не вдержаться*

(Г. Тютюнник, “Вир”). Ці номінанти як елементи декору ХАТИ ще раз потверджують РЕЛІГІЙНІСТЬ, ПОБОЖНІСТЬ СЕЛЯНИНА, а саме житло сакралізується, набуває символу моральних основ буття, котрі закладалися віками. Крім того, незмінними елементами ХАТНЬОГО декору на СЕЛІ були ВИШИВАНІ РУШНИКИ та СВІТЛИНИ РОДУ: *дивився на рушники на стінах, вишивані, селянські... дивився на дядькові **портрети**, а їх була повна хата* (Гр. Тютюнник, “Сміхота”); *Вуточка заходжувалася чепурити хату: (...) Тільки синових **портретів**, обіп’ятих вишиваними рушниками, та ще образів не чіпала* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”). Отже, ХАТА має символічне значення РОДОВОДУ. Актуалізатор ВИШИТИЙ РОМЕНСЬКИЙ РУШНИК у текстах братів Тютюнників виражає таку атрибутивну характеристику, як ПОЛТАВЩИНА: *Ще в хаті були **рушники роменські** з червоними начосами* (Гр. Тютюнник, “Облога”); ***роменські рушники** в кутку на образах* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”).

Звернено увагу на типові асоціативні зв’язки культурами ХАТА з антропоморфними концептами. Для українського менталітету характерним є те, що ХАТА не мислиться без ЖІНКИ-ГОСПОДИНІ, яка наводить лад в оселі (*Олена виявилася молодницею покірною, роботящою і **припала** старій, як кажуть, до хати; Після порання Орісі все в хаті покращало, поніжнішало* (Там само)). Саме з ЖІНКОЮ пов’язана атрибутивна характеристика ХАТИ – ЧИСТОТА, ЗАТИШОК: *У світлиці було чисто й затишно, як буває тільки в хатах, де не сини, а дочки* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”). Та Григорій Тютюнник рівнозначно наголошує і на асоціації ХАТА – ЧОЛОВІК (*Без мужичих рук хата валиться* (Г. Тютюнник, “Вир”); *І коли буде в хаті чоловік – мовчатиме громове дерево* (Там само)). Крім того, для української мовної картини традиційною є саме сполука *батьківська, батькова хата*, що ще раз потверджує важливість маскулінного першопочатку.

Важко уявити концепт ХАТА без ЛЕЛЕЧОГО ГНІЗДА і КВІТІВ, репрезентанти яких (*гайстри, калачики, півники, хвастунці*) маніфестують власне українську заземленість: *хату за триста карбованців, разом з мишами,*

лелечим гніздом з лелеками і квітами-гайстрами попідвіконню (Гр. Тютюнник, “Кізенька”); *В хаті було чисто і ясно від сонця, (...) та від червоних калачиків і хвастунців, що цвіли на лутках у кожному вікні* (Гр. Тютюнник, “Климко”); *Півники, півники... Скільки пам’ятає себе Санько, вони щовесни сходили біля хати під вікнами* (Гр. Тютюнник, “Дикий”).

Атрибутиви уточнюють образ ХАТИ як символу української культури. Вони актуалізують зовнішні характеристики концепту ХАТА (розмір, колір, вигляд тощо): *біла (біленька), вимазана, чистенька, чорна; рівна, перехняблена; низенька, маленька, велика, простора; нова, старенька; ціла, надбита, надгоріла, вирвана з корінням*; архітектурно-конструктивні ознаки: *глиняна, рублена, під соломою і черепицею, ушита соломою, під шифером*; емоційні конотації: *батьківська, рідна, своя, чужа*; метафоричні, антропоморфні ознаки: *привітна, рідна, одинока, сліпа, сонна*. Стійка сполука *біла хата* є символічною для української ментальності, оскільки “характеризується вузькою концептуальною значимістю, бо містить специфічну рису українського побуту – мазати хати розведеною крейдою” [124, с. 13]: *із густих чагарів проступало білими хатами село Ступки* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Крейда розведена... Я й не туди, що мати сьогодні хату білила* (Там само).

Селянська ХАТА в Тютюнників – не тільки річ, але й досить змістовний знак, оскільки є носієм “інформації про соціальний стан, заможність, уподобання господаря” [43, с. 31]. ХАТА ПІД ЗАЛІЗОМ, а також цикл господарських будівель, серед яких: *вітряк (млин), вулик, кагат, клуня, колодязь, конюшня (стайня), комора, копанка, кошара, криниця, курник, млин, повітка, погріб (льох), погрібник (погрібничок), саж, сарай, сіновал, стайня, хлів*) репрезентує когнітему ДОСТАТОК, ЗАМОЖНІСТЬ: *А жив цей куркуль багато. Хата під залізом, дві клуні, дві повітки* (Г. Тютюнник, “Вир”). Антонімічну характеристику БІДНІСТЬ актуалізує ХАТА ПІД СОЛОМОЮ: *Зійшлися на тому, щоб дах перекрити, бо ніде вже по селу хат під соломою не було. Виходило так, що Устим найбільшійод усіх...* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”). ХАТА, *вшита соломою, є символом УКРАЇНИ, РІДНОГО ДОМУ,*

БАТЬКІВЩИНИ. Цю ж когніцію увиразнюють і такі атрибутиви, як *батьківська, рідна, своя*. РІДНА БАТЬКІВСЬКА ХАТА є ментасимволом нашого народу: *після тяжких мандрів поцілує землю біля рідної хати* (Г. Тютюнник, “Вир”).

ХАТА також є своєрідним індикатором індивідуальності, особистості хазяїна: *...хата немов згорбатіла... Устим сміявся...: “Хай так! Рівно постав, то подумують, що тут молоді живуть та здорові, а так видно: покидьки!”* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”).

Аналізована культурема в українськомовній свідомості виражає важливі ВІХИ ІСТОРІЇ народу: добу ВІЙНИ (*хата-штаб, хата-госпіталь*) та ПОВОЄННЯ (*хата-читальня*). Атрибутиви *вирвана з корінням, колишня, надбита, надгоріла, пуста, порожня, ціла* оприявлюють соціокультурні зміни на СЕЛІ, добу ВІЙНИ та ПОВОЄННЯ: *А скільки старих печищ, вирв на місці колишніх хат, що полетіли у війну в небо, як от наша, вирвані з корінням* (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

За допомогою антропоморфних атрибутивів вишикувані в ряд, *привітна, одинока, сліпа, сонна* – письменники одухотворюють, персоніфікують ХАТУ. З-поміж метафор у текстах Григорія Тютюнника виокремлено такі: ХАТА *загула, загриміла, кинулась назустріч, присіла, пливе, притулилася, причаїлася, стоїть: Хата так і загула, так і загриміла* (Г. Тютюнник, “Вир”); *назустріч кинулись хати* (Там само); *хатки в садах самі пливуть* йому назустріч (Там само).

У художніх полотнах Григора ХАТА *вмирає, горбиться, дихає, жде, живе, закляка в презирстві, красується, присідає, розуміє, світить ребрами, сідає, спохмурніє, старіє, стоїть, тулиться, ховається: їх ждуть* натоплені *хати* (Гр. Тютюнник, “Поминали Маркіяна”); *Прожили вони один вік: баба сто років, і хата сто років, баба згорбилась, і хата згорбилась* (Гр. Тютюнник, “Обнова”); *Хата дихнула на мене теплом і димом* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

ХАТА для селянської родини була Весвітом, її наявність “виводила людину на певну сходинку громадського визнання, означала, що вона працююча, клопочеться про прихисток і достаток своєї сім’ї” [78, с. 7–8]: *Найлюбішою стала мені думка про хату. Сам складу, по деревині, по соломині вкрию (...). Доки ж ми в курені житимемо?* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”). Часто на СЕЛІ це була незмінна УМОВА ДЛЯ ОДРУЖЕННЯ: *на хату стягайся. Спроможешся – віддам Тетянку* (Гр. Тютюнник, “Комета”). Не дивно, що лексема *безхатченко* має певний негативний відтінок значення: *А він – безхатченко. У землянці нидів* (Там само); *своя хата як дзвін стоїть, а ти, Степане, тиняйся глукої ночі лісом, як бездомний пес!* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”).

У текстопросторах митців міститься й символічний етнокультурний код концепту ХАТА, що актуалізує когнітему власне УКРАЇНИ, оприявлену імпліцитно: *глянув на ті хати, і чимось рідним повіяло від них. Біля порога на кілку – глечик, металевий блискучий цидильник, з димаря солом’яний дим* (Г. Тютюнник, “Вир”). Крім того, ХАТА є не лише житлом, а ОБЕРЕГОМ, ЗАХИСТКОМ, що дає СЕЛЯНИНУ відчуття сили й упевненості: *в своїй рідній хаті й стіни допомагали, і він, здавалося, не боявся нікого в світі* (Там само). ХАТА для СЕЛЯНИНА – сакральний простір, СВЯТИНЯ, де не можна сваритися, вживати лайливі слова: *Не кричи. Ти не в лісі* (Там само).

Виокремлюємо і притаманне українськомовній картині метонімічне перенесення, де ХАТА постає в ролі одиниці виміру: *Гостей було – повна хата!; повна хата хуторян* (Г. Тютюнник, “Вир”); *нашуткує повну хату* (Там само). У фразеологічному масиві у текстах Тютюнників вживана словосполучка *піти з хати*, яка висвічує когнітему “вийти заміж”: *...моя як пішла з хати, то й місток за собою спалила* (Г. Тютюнник, “Вир”). Цю ж когніцію виражає й лексемна єдність *прийти в хату* (*Не такий тепер час настав, що матері собі невісток вибирають. Самі вони в хату приходять* (Там само)) та паремія *тільки в хату – вже й своя* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”).

Фразема *піти – і півхати з собою потягти* актуалізує давній звичай СЕЛА: коли дівчина виходить заміж, батьки дають придане, тобто виділяють певне майно, гроші: *Хлопчик – то прибуток на хазяйстві. А дівчина – катзнащо. Піде – і півхати з собою потягне* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Подибуємо й такі паремії: *...яка хата – такий тин, який батько – такий син* (Там само), де концепт ХАТА набуває ознак символу РОДОВОДУ. Ментальну характеристику ГОСТИННІСТЬ експлікує вираз *Гості в хату – могорич на стіл* (Там само). Метонімічне ототожнення ГОСПОДИНІ зі своєю ХАТОЮ експлікує мікротекст Григора: *у нього ключі од колгоспної комори. – Він, гад, цими ключами не одну хату, де підходяща молодиця є, одімкнув...* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”).

У творчості митців актуалізуються як традиційні метафоричні перенесення (ХАТА – РІДНЕ (БАТЬКІВСЬКЕ) ГНІЗДО, ХАТА – НОРА, ХАТА – КУЗНЯ, ХАТА – ЗАГІН: *вилітає з батьківського гнізда* (Г. Тютюнник, “Вир”); *живемо ми в тій хаті, як у норі* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”); *мов кузня, хата* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Хата була простора, як загін* (Гр. Тютюнник, “Коріння”)), так і авторські новотвори, зокрема у творчості Григора. На основі зовнішніх характеристик утворені асоціативні моделі ХАТА – ВУЛИК, ХАТА – КОПИЧКА, ХАТА – КРЕМ’ЯХ З НЕОБПАЛЕНОЇ ЦЕГЛИ, ХАТА – ЧУЛАН: *хатка (...) стоїть під самісінькою горою серед грушевого та черемхового цвіту, як вулик* (Гр. Тютюнник, “Лісова сторожка”); *Хати на пагорбі, мов копички при місяці* (Гр. Тютюнник, “Комета”); *хатки, як розкладені дітьми крем’яхи з необпаленої цегли* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *наша півхата – як чулан на березі річки* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”). Красу, витонченість селянської ХАТИ оприявлює й метафорична модель ХАТА – МАДІСТКА: *Не хата стоїть, а мадістка* (Гр. Тютюнник, “Кізонька”).

Багатою постає одоративна картина СЕЛЯНСЬКОЇ ХАТИ, представлена в текстах Тютюнників асоціативними парами: ХАТА – ЗАПАХ БОЛОТЯНОГО ДУШКУ (*Орися нажала біля Ташані осоки, потрусилася в сінях і в світлиці –*

всюди запахло гіркуватим болотяним душком (Г. Тютюнник, “Вир”), ХАТА – БОЛОТНИЙ ДУХ ЛЕПЕХИ (*На нього війнуло хатнім присмерком (віконниці були зачинені) і в’ялим болотним духом лепехи, якою була встелена долівка* (Там само)); ХАТА – ЗАПАХ ХМЕЛЮ, КАПУСТЯНОГО ЛИСТОЧКА: *в цій сільській хаті, де пахне сухим хмелем і капустяним листочком* (Там само); *пахне йому рідною оселею, застояним духом запареного хмелю* (Там само); ХАТА – ЗАПАХ ВАСИЛЬКІВ, ПОЛИНУ: *В хаті пахло засохлими васильками і гіркуватим душком полину* (Там само); ХАТА – ЗАПАХ ЖИТНЬОЇ СОЛОМИ, ЗАПАРИ ДЛЯ ТІСТА: *В хаті зробилося темно, пахло свіжим духом житньої соломи і не то хмелем, не то запарою для тіста* (Там само); ХАТА – ЗАПАХ ХЛІБА: *Орися торохтить у хатині кочергами, звідки пахне підпаленим свіжовипеченим хлібом* (Там само); ХАТА – ЗАПАХ БОРОШНА, ВЛЕЖАНИХ ЯБЛУК: *...хатні двері відчинені. Пахне борошном і влєжаними яблуками* (Там само); ХАТА – ДУХ ПРАДІДІВСЬКИХ ЯБЛУК “ПАЛЯНИШНИЦЬ”: *...у першій хаті, де стояв давній дух прадідівських яблук “палянишниць”* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”); ХАТА – ЗАПАХ МОЛОКА, ХЛІБА, НАТОПЛЕНОЇ ЛЕЖАНКИ: *У ній пахло молоком, житнім хлібом і натопленою лежанкою. Але найдужче – молоком* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”).

Отже, концепт ХАТА є одним із найяскравіших репрезентантів фрейму СЕЛО, оскільки здавна цей власне український топос (а наша нація є споконвіку землеробською, СЕЛЯНСЬКОЮ) характеризувався наявністю саме ХАТ, а не будинків. БЛІЗНА ОКОЛА, МАЛЬОВАНИЙ КОМИН, ВИШИТИЙ РУШНИК, ОБРАЗИ, ГАЙСТРИ, ПІВНИКИ та ЛЕЛЕЧЕ ГНІЗДО на даху стали візитівкою саме української ХАТИ. Для СЕЛЯНИНА це не просто житло, а простір ініціації, ритуалізації, що асоціюється з ТЕПЛОМ, ЗАТИШКОМ, СИЛОЮ, ЗАХИСТКОМ, ОБЕРЕГОМ, ЗАПАХОМ ЗІЛЛЯ, ХМЕЛЮ, ХЛІБА, ЯБЛУК, МОЛОКА, це його РОДОВІД, БАТЬКІВЩИНА.

3.4. Фітонімний субфрейм РОСЛИНИ СЕЛА

Фрейм СЕЛО в текстах Тютюнників актуалізує субфрейм РОСЛИНИ СЕЛА, представлений фітонімними репрезентантами (фітонім розуміємо як власне ім'я будь-якої рослини [191, с. 158], які часто наділені етнокультурною специфікою, що зумовлює значний інтерес у науковців. Структурно-семантичні особливості фітонімної лексики вивчали Н. Ф. Баландіна [10], Т. М. Мішеніна [163], їхню репрезентацію у творчості українських письменників – О. О. Гоменюк [72;73], В. С. Калашник [109], І. І. Рогальська [204], Н. В. Слухай [230] та ін., однак в україністиці на сьогодні немає детального опису лексико-тематичних груп фітонімів та їхньої репрезентації в художніх текстах братів Тютюнників.

У мовотворчості письменників фіксуємо 86 фітонімів, які можна покласифікувати за локальними характеристиками та родо-видовими відношеннями:

- 1) номени городніх культур: *баклажан, буряк, гарбузи, гречка, дині, жито, кавун, капуста, картопля, квасоля, коноплі (матірка), кріп, кукурудза, огірки, помідори, пшениця (озимина, хліба), соняшник, цибуля, часник;*
- 2) номени польової рослинності: *барвінок, брат-і-сестра, болиголова, бугила, будяк, васильки, кропива, куряча сліпота, любисток, лепеха, лопух, льон, мох, м'ята, незабудки, петрів батіг, подорожник, полин, потурнак, ромашка (невісточка), спориш, що увиразнюють мовний простір Тютюнника-старшого, та вівсюг, горошок, деревій, ковила, конвалії, молочай, проліски, сокирки, сонквіти, наявні в текстах Григора;*
- 3) номени прибережно-водяної рослинності: *комиш, осока, очерет, латаття, водяна папороть, жаб'яче мило, лілії, глечики;*
- 4) номени присадибних квітів, які простежуємо лише в мовопросторі Тютюнника-молодшого. З-поміж них: *гайстри, чорнобривці, нагідки, півники;*
- 5) номени дерев: *акація, верба, тополя, ясени дуб, береза, осика, сосна, вільха, черемха, яблуня (кислиця, райка), вишня, клен, абрикоса, груша, слива;*
- 6) номени кущів: *бузина, бузок, верболіз, калина, ліщина.*

Автори згадують і такий фітонім, як *троянда*, але у творах він вживається лише як предмет порівняння: *вушка її з золотими сережками горять, як пелюстки троянди* (Г. Тютюнник, “Вир”); *трояндову, мов сто троянд, сукню* (Гр. Тютюнник, “Климко”). Це цілком закономірно, оскільки вже сама семантика вишуканості названого фітоніма повністю суперечить таким ознакам СЕЛА, як ПРОСТОТА, СКРОМНІСТЬ.

Будучи перцептивним засобом пізнання краси природи СЕЛА, фітоніми увиразнюють його локально-національний колорит: *Сонце сідало за верби у малинову млу. Коноплиця розливали над оселями цибулячий дух, на городах мервились кучугури соняшникових шапок* (Г. Тютюнник, “Вир”).

РОСЛИНИ СЕЛА є не просто окрасою місцевості. Часто вид флори, який переважав у межах певного локусу, ставав семантичною базою виникнення того чи того ойконіма: *Вишневий хутір, Яблуневий хутір, Вишнева балка, Залужжя*.

СЕЛЯНИН не лише живе і працює на лоні природи, а й використовує РОСЛИНИ для утеплення в холодні пори року. Когнітему ТЕПЛО актуалізують номени: ПЕНЬКИ, СУШНЯК, КОНОПЛІ, ШИШКИ, ГЛИЦЯ: *коноплі виганяють, як верболіз, не на прядиво годящі, а скоріш на паливо* (Гр. Тютюнник, “У Кравчини обідають”); *то гіллячко збирає, то шишки, то глицю гребє на топливо про зиму* (Гр. Тютюнник, “Печена картопля”). РОСЛИНИ є ПРИКРАСОЮ оселі (КЛЕЧЕННЯ, ОСОКА, ТРАВА): *кличані святки в бабусиній хаті, примазаній ради празника і струшеній різучою осокою* (Гр. Тютюнник, “Холодна м’ята”); *на долівці, встеленій луговою травою* (Г. Тютюнник, “Вир”). Такі фрейм-елементи, як ДЕРЕВІЙ, ДУБ, ПОДОРОЖНИК, СПОРИШ, виражають когнітему ЗЦПЛЕННЯ: *Мені воно що мочений дуб, що деревій – як ладан, тільки краще, бо аж здоровля прибуває...* (Гр. Тютюнник, “Деревій”); *...кров на руці зупинили листочком подорожника* (Гр. Тютюнник, “Коріння”); *...животом по спориші лазив? (...) “Павле, то ж так лікуються, як меду об’їдається”* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Деякі фітоніми, а саме номени городніх культур, не тільки експлікують глютонімію картину СЕЛА (*Вишні он скоро приспіють. Насушили б собі фрукти на кисіль та й не купували на базарах. (...) Бо там воно гроші коштує, а в нас даром* (Г. Тютюнник, “Вир”)), а й оприявлюють таку когнітиму, як БАГАТСТВО: *не торгував, хоч і було чим: картопля родила добра і багато, цибуля, часник, огірки, яблука в садку, груші, сливи сині угорські, вишні... І все дорідне, доброго заводу* (Гр. Тютюнник, “Бовкун”); *Посадили б кавунів – довгі рублі в дурну кишеню* (Г. Тютюнник, “Вир”).

У структурі субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА виокремлено символічні значення фітонімів. Уособленням РІДНОГО ДОМУ в мові Тютюнника-старшого є СПОРИШ, без якого не мислиться жодна сільська стежка чи подвір'я, та ЯБЛУНЯ: *...запахло споришем (...) і цей запах, (...) – все це було рідним, милим, знайомим* (Г. Тютюнник, “Вир”); – *У нас оце якраз яблука падають (...) – Далеке, троянівське пропливло мимо обох братів* (Там само). Григир доповнює перелік флоролексемами БУЗИНА, КАРТОПЛІ: *...згадував домівку, – починає він: бузина пахне так, що не продихнеш* (Гр. Тютюнник, “М'який”), *...підеш на грядки – картоплі попідводилися на росу, цвітуть. Немає мені кращого духу, як од хліба та картопляного цвіту...* (Там само).

Мовопростір Тютюнників репрезентує фітонімні асоціативи, що, як стверджує Н. С. Болотнова, мають лінгвістичну основу й екстралінгвальну зумовленість, оскільки асоціативне значення належить не тільки лексемі, а й свідомості комуніканта [22, с. 16]. У текстах Григорія наявне власне крайове позначення фітоніма в контексті паралелізму РОМАШКА – НЕВІСТОЧКА: *росла лугова цариця – ромашка (...) Тимко знав, що по-народному цю квіточку називають невісточкою* (Там само). Можливо, на семантику такого порівняння вплинули спільні атрибутивні характеристики СКРОМНІСТЬ, ЧИСТОТА, НЕЗАХИЩЕНІСТЬ, оскільки для української ментальності характерне уявлення про невістку як податливу й покірну свекрусі.

Як зауважує Н. Ф. Баландіна, “асоціації – це потенційний матеріал для побудови текстів. Сам же текст може мати заголовок, тотожний слову-стимулу”

[10, с. 117], що характерно для творчості Тютюнника-молодшого. Назви фітонімної семантики багатьох Григорових новел про життєві будні СЕЛЯНИНА, а саме: “ДЕРЕВІЙ”, “ЗАВ’ЯЗЬ”, “КЛЕНОВИЙ ПАГІН”, “КОРІННЯ”, “ХОЛОДНА М’ЯТА”, маючи глибинний підтекст, вражають багатством прочитань, декодувань. Символом ПЕРШОГО КОХАННЯ, що тільки-но “проклюнулося” є ЗАВ’ЯЗЬ, яка не зів’яне в холоді життєвих буднів, бо окурують садок, щоб не пропала зав’язь, і розкладає ліричний герой *вогонь аж на межі, щоб тягло дим і на Сонин садок* (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”), а з його вуст зринає споконвічна філософія українця-СЕЛЯНИНА: *буде в людей – буде і в нас...* (Там само).

Символом СМISЛУ ЖИТТЯ і ЗЦІЛЕННЯ постає непримітна, на перший погляд, рослина ДЕРЕВІЙ, від якої “*аж здоровля прибуває...*” (Гр. Тютюнник, “Деревій”). І зцілює він, як можна здогадатися, уважно читаючи поміж рядками, не стільки тіло, скільки душу. Тому, мабуть, і живе одвічний СЕЛЯНИН, Данило Коряк, не задля збагачення, а задля чогось вищого, того, що робить людину ЛЮДИНОЮ.

Григір створює корелятивний образ фітоніма М’ЯТА й відчуття МИТТЄВОСТІ ЖИТТЯ: *земля пахне горішніми травами і молодою м’ятою, вічністю і миттю* (Гр. Тютюнник, “Холодна м’ята”). Спогади про далеке дитинство, яке швидко промайнуло, експлікують асоціативні опозиції М’ЯТА – ПЛЯШКА МОЛОКА, М’ЯТА – КЛЕЧЕНІ СВЯТКИ, М’ЯТА – БАБИНА ХАТА: *Вона справді була холодною і пахла пляшкою молока в торбині на пасьбі, клечаними святками в бабиній хаті* (Там само). Та основною когнітемою, на якій, напевно, і хотів зацентувати Григір, є все-таки ЗАБОРОНЕНЕ КОХАННЯ, котре герої таять глибоко в душі, бо він – набагато старший, одружений, нещасливий у шлюбі чоловік, а вона, як та ХОЛОДНА М’ЯТА, *іще й не в листочку. (...)* – *Молода вона ще...* (Там само). Тому й не наважується її зірвати... Художня мова Григора засвідчує діалогізацію на рівні *людина – фітонім*. КЛЕНОВИЙ ПАГІН є символом ЗГАСАЮЧОГО ЖИТТЯ: *...сидить дід Христоня (...). Сидить у затишку, з того боку, де кленок росте.*

Вірніш, не росте, а стримить із землі, бо він уже давно всох. І кора на стовбурі облупилась. Тільки один пагінець унизу остався живий, та й той листя губить – осінь почув (Гр. Тютюнник, “Кленовий пагін”).

Фрейм-елемент КОРІННЯ Григир використовує для реалізації символічного навантаження, як РІД, РОДИНА, імпліцитно виражених в однойменній новелі “Коріння”.

Образно-сміслові потенції фітонімічних концептів експлікують закоріненість українського СЕЛЯНИНА у ментальний світ, оскільки він ревно ставиться до вірувань та дотримується пов’язаних із ними звичаїв і традицій. ЗАБОБОННІСТЬ СЕЛЯНИНА оприявлюють фітоніми: ДУБ (*дуб-громовиця, громове дерево*): *нечисть завелася на горищі, спати не дає, жити заважає, змучила мене, заморочила, хоч із хати тікай. (...) Потрапило десь у вашу хату громове дерево...* (Г. Тютюнник, “Вир”); ХМІЛЬ, вивішування якого при пологах було обов’язковим, *щоб дитина народилася здорова, як дуб, і кучерява, як хміль* (Там само); ЛЮБИСТОК, оскільки здавна та й до сих пір збереглася традиція купати дітей, а особливо дівчаток, у згадуваній траві, щоб хлопці любили: *недоступне, купане в любисткові, лице царівни* (Там само); *вже не купатиме ненька в любистку* (Там само); КАЛИНА, кетяги якої були обов’язковим атрибутом весільного короваю як символ ЧИСТОТИ НАРЕЧЕНОЇ, КОХАННЯ: *уквітчаний калиною, красувався коровай* (Гр. Тютюнник, “Оддавали Катрю”); РОМАШКА як квітка-ПЕРЕДБАЧЕННЯ, фітонімічний предмет ворожінь: *обриває пелюстки на ромашці, шепочучи: “Є – нема, є – нема, є...”* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”); ЛУГ, бачення уві сні якого пророкує ПОЧАТОК НОВОГО ЩАСЛИВОГО ЖИТТЯ: *снилося, ніби він ходив по троянівському лугові (...)... сон хороший, що він ніби означає нове, щасливе життя на новому місці* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Як потверджує В. Д. Ужченко, назви реалій відбивають не флору саму по собі, а швидше зацікавленість людей у символічних властивостях елементів свого культурного середовища [260, с. 230]. Сценарії (найрізноманітніші життєві ситуації, культурні стереотипи (“стійкі фіксовані структури

свідомості”, “фрагменти картини світу”) є результатом перенесення рослинної символіки на людей. У мовосвіті Тютюнників велика кількість метафорично мотивованих лексем пов’язується з використанням бази флористичної концептосфери. Сферою функціонування метафоричних номінацій є флористичні експліканти субфрейму СЕЛО: *будяк, гречка, дині-дубівки, калина, кропива, льон, мак, очерет, соняшник, тополя* тощо. У сферу мішені потрапляють фрагменти антропосфери: людина, її характер (СОРОМЛИВІСТЬ – КАЛИНА, МАК, ТРОЯНДИ: *Щоки **калиною** взялися* (Г. Тютюнник, “Вир”); *на щоках йому виступали круглі **макові** рум’янци* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві **троянди*** (Гр. Тютюнник, “Климко”); СЛАБКІСТЬ – ОЧЕРЕТ (*накривають людей і ламають їх, як той **очерет*** (Г. Тютюнник, “Вир”); зовнішність (ПОВНОТА – ГАРБУЗИК: *в колісці тугенький, мов **гарбузик**, хлопчик гойдається* (Там само); СИНЬООКІСТЬ – ЛЬОН: *Орися, що в очах **льон** цвіте* (Там само); ДОВГЕ ВОЛОССЯ – ЛЬОН: *довге, як **льон**, волосся* (Там само); ГРУДИ – ДИНІ-ДУБІВКИ: *як **дині-дубівки**, розхристані **груди*** (Там само); фізичний стан (БІЛЬ – КРОПИВА: *жальнуло, мов **старою кропивою**, що аж присів* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”); КРОВ – КАЛИНА: *червона **кров** на білій сорочці **калину** **розвішала*** (Г. Тютюнник, “Вир”), ЧЕРВОНІ ВІД ХОЛОДУ ВУХА – МАКОВІ ПЕЛЮСТКИ: *не чула того морозу, лише **вуха цвіли**, мов **дві макові пелюстки*** (Гр. Тютюнник, “Вуточка”); внутрішній стан (ПЛАЧЕВНЕ ЖАЛКУВАННЯ – КИСЛИЦІ: *як женишся на тій прояві, то **кислички тобі**, внуче, **не тільки снитимуться, а ще й привидяться*** (Гр. Тютюнник, “Зав’язь”); поведінка (НЕДОЛАДНІСТЬ УЧИНКІВ – ЗОЛОТЕ ГІЛЛЯ: *скрізь за ним **золоте гілля** **росте*** (Г. Тютюнник, “Вир”); НЕСТРИМНІСТЬ – БУДЯК: *зам **схопився**, як з **будяків*** (Там само); СТЕЖЕННЯ – СОНЯШНИК: *він **крутив** за нею **головою**, як **соняшник** за сонцем* (Там само), ПОДРУЖНЯ ЗРАДА – ГРЕЧКА: *Може, **десь у гречку вскочила?*** (Там само); *Як **схоче в гречку скакнути**, то й на **налигачі не вдержиш*** (Г. Тютюнник, “Оддавали Катрю”).

Функційними у творчому доробку братів-письменників є фітоніми ВЕРБА, СОСНА, ДУБ. Знаковість ВЕРБИ як найпродуктивнішого експліканта субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА є цілком виправданою, оскільки мала батьківщина митців – Шилівка, що стала прототипом українського СЕЛА в текстах письменників, і справді не мислиться без ВЕРБ: *зір жадібно мацає в зеленому шумовинні верб за горою червоний бовдур рідної хати* (Г. Тютюнник, “Вир”); *У густих вербах причаїлася, огорнута темрявою, маленька хатинка* (Там само). Залюбленість братів у цей фітонім потверджується й використанням демінутивів *вербички*, *вербена*, поєднанням із присвійним займенником *наша* та експлікацією ВЕРБИ як СВЯТИНИ: *Верби жовтіли і слали на блакить води золоті ризи* (Г. Тютюнник, “Вир”). Для українського світогляду притаманним є уявлення про ВЕРБУ як “справжнє українське дерево”, красу “селянських городів” [124, с. 75–77], однак у творах Тютюнників вона є невід’ємним фітонімічним елементом не лише ГОРОДІВ, РІЧКИ, ЛЕВАД (*верб, що росли на городі* (Г. Тютюнник, “Вир”); *понад Ташанню у вербах шумів вітер* (Там само); *Верби кидали на леваду широкі тіні* (Там само), а й ПОЛТАВСЬКОГО ШЛЯХУ, який *розтинає село навпіл і понід старезними в три охвати вербами (...) пнеться на Беєву гору* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Відтворення іманентного складника українського ШЛЯХУ вможливлено завдяки атрибутиву *придорожні*: *придорожні верби і білі хати* (Г. Тютюнник, “Вир”); *віття придорожніх верб ніжно постьобувало його по грудях* (Там само). ВЕРБА є уособленням РІДНОГО ДОМУ. Персонаж однієї з новел Григора, сумуючи за малою батьківщиною, яку в пошуках кращого життя змушений був покинути, асоціює своє СЕЛО з ВЕРБОЮ: *біля воріту вербі – ти... М’який, пам’ятаєш нашу вербу?* (Гр. Тютюнник, “М’який”). До речі, шилівці до сьогодні номінують своє СЕЛО “вербовим”, “Шилівко мила, вербова колиско” – писала місцева поетка Ольга Кондратенко. Мабуть, підґрунтям такої інтерпретації є наявність у Шилівці великої кількості ЛУГІВ, локус яких представлений фітонімом ВЕРБА: *дикі лугові верби* (Г. Тютюнник, “Вир”); *рушили по дну улоговини, (...). Краплі стікали із верб* (Там само),

звернув на *ташанські луги*. І раптом він зашкпертав, упав в траву *під вербами* (Там само).

ВЕРБА є прикметним знаком української ландшафтної культури. Її вологолюбність, а ВЕРБА завжди росла побіля води (*Навколо ставка – верби густим вінком* (Г. Тютюнник, “Вир”)), стала однією з причин шанування цього фітоніма народом, який протягом віків побожно ставився до води. Ще давні українці запримітили, що ВЕРБА очищує воду, надає їй особливого смаку [226, с. 35]. Мабуть, тому часто побіля ВЕРБ копали криниці: *Від колодязя, що стояв на вигоні між вербами* (Г. Тютюнник, “Вир”), саме ВЕРБОВИМ коряком набирали воду: *зачерпнув вербовим коряком води з криниці* (Там само), а ВЕРБОВИМ кружком накривали уже набрану: *...пахучий вербовий кружок, що ним накривала воду* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”).

У мовопросторах Тютюнників простежено асоціативний зв’язок ВЕРБИ зі ще одним концептом ПТАХ, що символізує ВОЛЕЛЮБНІСТЬ: *...на вербі чорногуз гніздо намостив* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...над вашою вербою вже бушля кружляє...* (Гр. Тютюнник, “Бушля”). Як ВЕРБА для ПТАХА, так і СЕЛО для УКРАЇНЦЯ є тим пристановищем, сакральним ОБЕРЕГОМ, де зароджуються і плекаються духовні первні буття.

Фітонім ВЕРБА в текстах Тютюнників експлікує й таку когнітему, як СУМ (*Верби сплакували листям, і золоті сльози гнало за водою* (Г. Тютюнник, “Вир”), що сполучається з меланхолійною, інтровертною, мрійливою вдачею українця [65, с. 48]: *Ой, пливи, пливи, вербовий листочок, та й у тихий Дунай, а де ж то муж ходить, де мій брат ночує?* (Там само).

ВЕРБА, за М. І. Костомаровим, є також центром сільського життя, місцем зустрічі, це “символ зібрань і побачень” [124, с. 75–77]: *...поцілує під вербами в пахучі коси, пригорне* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...вербами (в їхніх дуплах, що починалися від землі, ховалися в негоду закохані)* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Минають роки, а ВЕРБА так і залишається німим СВІДКОМ радощів і тривоги СЕЛЯНИНА: *...понад річкою – до верби. (...) бабусі, дідусі і молодші та діти сходяться сюди щонеділі на балачку* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в

степу”). І нехай *кора давно обсіпалася, спід почав братися мохом*, та ще *стовбур блищить*, як символ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ, КОЛООБІГУ ЖИТТЯ, бо, хоч важко складається доля СЕЛА, воно живе наперекір усьому, як та Григорова ВЕРБА, що у воду впала (...). *Упала та й досі лежить, бо таки міцно вчепилася корінням за кручу* (Гр. Тютюнник, “Біла мара”), утверджуючи НЕЗНИЩЕННІСТЬ, ТУГОЖИЛЬНІСТЬ УКРАЇНСТВА, приреченого на вікове виборювання права на існування.

Часто письменники апелюють до таких фітонімів, як СОСНА й ДУБ, репрезентантів локусу ЛІС, що має диференційні семи видового значення: БІР (СОСНА, СОСНЯК), ДУБИНА: *чорніли соснові бори* – один коло млина під хутором Лейбівкою, *другий коло Дубини* – лугового закутка (Г. Тютюнник, “Вир”); *пішли в шкільний сосняк* (Там само); *в сосні вже крони зімкнуло пільмою* (Гр. Тютюнник, “Дивак”).

ДУБ, СОСНА належать до загальнослов'янської світоглядної традиції, але набувають своїх етнічних особливостей. ДУБ – багаторічне листяне дерево з міцною деревиною – має символічне навантаження: МОГУТНІСТЬ, ВИТРИВАЛІСТЬ, ГОРДІСТЬ: *велемень дуб умирав особливо неохоче. Коли його підпиляли, він ще ганяв по собі соки від міцного, живучого і вірного його життю кореня, шумів листям, і гордо кланявся сонцю, і все не здавався волі людей* (Г. Тютюнник, “Вир”). Метафоричне переосмислення міцності і твердості деревини, яка мало реагує на зовнішні впливи лягло в основу номенів *задубенілий, одубілий: люди, задубілі від двогодинного стояння* (Там само); *...з твердим од задубенілого поту коміром* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *...насилу розтуляючи для усмішки одубілі губи* (Гр. Тютюнник, “Азарт”); *...з моїх одубілих пальців* (Гр. Тютюнник, “Вогник далеко в степу”).

Мовці зіставляють властивості ДУБА і з людськими якостями, що осмислено як матеріали чи речовини. Так утворюються асоціативні опозиції ДУБ – МІЦЬ, ДУБ – СМАГЛЯВІСТЬ: *взявши важку, як з дуба, руку* (Г. Тютюнник, “Вир”); *смугле, як дуб, тіло Тимка* (Там само). У мовосвіті Григорія ДУБ є також символом РОДУ: *рідне дворище (...). Тільки два дуби ще*

стоять біля дороги. Стовбури товсті, як жлукта, чорні, як залізом обкуті. Е, ще не перевівся наш рід (Г. Тютюнник, “Вир”).

У мікротекстах Тютюнника-старшого фіксуємо цікавий звичай ПОЛТАВСЬКОГО СЕЛЯНИНА: при пологах вивішувати в кімнаті гілочку ДУБА: *повісила в сінях дубову гіллячку з торішнім листям і віночок з хмелю: щоб дитина народилася здорова, як дуб, і кучерява, як хміль* (Там само), де експліковано знаковість ДУБА як ОБЕРЕГУ.

Як зазначає В. В. Жайворонок, “з дубових колод видовбували раніше й домовини (пізніше їх почали робити з дубових дощок)” [93, с. 203]: *дядькові Артемові соснова труна не личить, тільки дубову треба* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”). Семантика цього сценарію відбилася й на когніції фразеологізмів: *дуба дати, дуба врізати, одубіти*, що експлікують когнітему СМЕРТЬ: *Базар скорее, чем ты, дуба вріже* (Гр. Тютюнник, “Житіє Артема Безвіконного”), *водив би на шворці, доки б він і дуба врізав, щоб знав, як на чужій землі нападати* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Схоже семантичне наповнення має фітонім СОСНА, образно-смилова потенція вічнозеленого дерева якого лягла в основу когніції – вічна ПАМ’ЯТЬ: *...квіти, червоні й жовті, сині й білі, сурмлять до сонця у саморобних вінках із соснового гілля (...) Одружують Степана з землею...* (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”).

Фітонім СОСНА в ідіостилі Григора має концептуальне навантаження символу РІДНОГО ДОМУ: *...увійду в сосни “великі”, – у нас їх називають ще: “ті, що твій тато садив”* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”); *снилася мені моя сосна.(...)*. *Сосна – а за нею річки синє крило...* (Там само). Знаковою, власне авторською когнітемою цього фітоніма в мовосвіті Тютюнника-молодшого є ТАТО, близька до болю людина, яка з далеких засвітів, через посередництво посадженого власноруч дерева, дає знати, що завжди поряд: *А ще думаю: “Чому вони не одружилися, отак одно одного чуючи?” – “Тоді не було б тебе...” – шумить велика “татова сосна”* (Там само).

Протиставлення людини з СОСНОЮ в мовопросторі Григорія увиразнює оцінний компонент останньої: *Натовкти твоїм дурним лобом об сосну шкода – всохне. Вона хоч тїнь дає, а ти на якого чортового батька живеш на світі?* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Аналізований фітонім має власне українську культурну прагматику. Як потверджує В. В. Жайворонок, “соснові шишки стали символом родючості та плодючості, і тому на весілля випікають шїшки” [Жайворонок, 2006, с. 571]. Не лишив поза своєю увагою цей звичай і Григір: *На весілля таке печуть: шишками зветься* (Гр. Тютюнник, “Іван Срібний”).

Отже, субфрейм РОСЛИНИ СЕЛА не тільки експлікує давні знання українців про рослинний світ, а й потверджує важливу роль фітонімів у житті СЕЛЯНИНА, виражаючи його традиційно-звичаєві устої (ВЕРБА, ДУБ-ГРОМОВИЦЯ, ХМІЛЬ, ЛЮБИСТОК, КАЛИНА, СОСНА тощо). Тексти Тютюнників репрезентують культурно марковані фітоніми: БАРВІНОК, БРАТ-І-СЕСТРА, ВЕРБА, ДЕРЕВІЙ, ЖИТО, КАЛИНА, ЛЮБИСТОК, ПШЕНИЦЯ, СПОРИШ, ХМІЛЬ, ЧОРНОБРИВЦІ тощо. Полтавською специфікою наділені – ГАЙСТРИ, ГЛЕЧИКИ, ЖАБ’ЯЧЕ МИЛО, НЕВІСТОЧКИ, РАЙКА. Широке асоціативне тло зумовило появу значної кількості символічних значень (ЗЦІЛЕННЯ, СУМ, ОБЕРІГ, ТАТО, КОХАННЯ, СМЕРТЬ, ПАМ’ЯТЬ тощо), з-поміж яких є ідіоетнічні (УКРАЇНА, СЕЛО, РІДНИЙ ДІМ).

3.5. Фаунонімний субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА

Фрейм СЕЛО в текстах Тютюнників поширює субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА, експлікований фаунонімними фрейм-елементами, наділеними етнокультурною специфікою, що зумовлює значний інтерес у науковців. Структурно-семантичні особливості фаунонімів досліджували І. О. Голубовська [71], О.О. Гоменюк [72], О. М. Мацько [157], Я. М. Шебештян [277], їхню символізацію – З. С. Василько [46], О. П. Левченко [136], А. В. Гребенюк [74], Г. І. Онуфрійчук [185] та ін., однак у вітчизняній

лінгвістиці на сьогодні немає аналізу особливостей репрезентації фаунонімів у художніх текстах братів Тютюнників.

Спостереження над мовним матеріалом письменників дозволило виокремити 118 лексем, що експлікують фаунонімний субфрейм, які можна покласифікувати за родо-видовими відношеннями:

1) теріоніми:

1.1. Оніми свійських тварин та їхні похідні утворення: *бик (бугай), вівця (овечка), воли (волики), кінь (жеребець, жеребчик-одноліток, кобила, кобильчина, кобилиця, кляча, лошада, лошачок, огир), кіт (котик, котяра, кошень), коза, корова (теля / телятко, телятко-сосунчик (телічка, бичок), телиця-ялівка), свиня (кабан, кабанець, порося (паце), паця), собака (пси, сучка);*

1.2. Оніми диких тварин: *бабак, борсук, вовк (вовчиця), дикий кабан, заєць, їжак, кріт (підземельник, зінське щеня), лисиця, лось, миша, пацюк;*

2) орнітоніми:

2.1. Оніми свійських птахів: *гуси (гусаки, гусятко), качки (вутьята (утята), селезень), кури (квочка, курка, курчата (ціплята), півень), індики;*

2.2. Оніми диких птахів: *бушля, болотяний бугай, воляче око, ворон, гайвороння, голуб (голубка), горобці (горобень), дика качка (крижень), дика курочка, дятел, жайвір, журавлі, зозуля, казарки, косаріки, кулик, ластівка, лелеки, лугові чайки, нерозні, очеретянка, перепел, посміттюхи, свищ, синиця, сич, сова, сойка, сокіл, сорока, цесарка, черногуз, шпак, щиглик, яструб;*

3) ентомоніми: *бджола, блохи, довгоносик, комар, мураха (мурашва), муха, павук, прусак, сонечко;*

4) іхтіоніми: *бубир, в'юн, карась, сом, щупак (щука).*

З-поміж лексичних одиниць, що репрезентують фауноніми, є номени культурно марковані, етноспецифічні: ВІЛ, КІНЬ, ПІВЕНЬ, ЖАЙВІР, ЗОЗУЛЯ, ЛЕЛЕКА, СОКІЛ тощо. Простежено й лексеми, що експлікують власне крайові, народорозмовні особливості: *вутьята, коропчаки, лошада, утята, ціплята, паце, паця.* Мовна картина Тютюнників оприявлює приклади

фаунонімів, що слугували семантичною базою виникнення ойконімів: *Вовча долина, Голубів хутір, Горобцева кладка, Гусячий острів, Журавне, Лисячий горбок*: *Може, на Лисячий горбок заглянемо?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Фауноніми часто слугують джерелами антропонімів (*Гарасько Сич, Зозуля* (Там само) та семантичним підмурком прізвищ (...*баба Ганна, прозвана в селі Вуточкою* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”).

Найяскравіше концепт СЕЛО у творах Тютюнників актуалізують фауноніми: ВІВЦІ, КОЗИ, КОРОВИ, КОНІ, СВИНІ, СОБАКИ, ГУСИ, КУРИ: *У селі є вигін, на якому пасуться телята, свині, гуси, вівці, кози* (Г. Тютюнник, “Вир”); *полетів селом, полохаючи сонних курей* (Там само); *у селі завалували собаки* (Гр. Тютюнник, “На перекаті”). Крім фаунонімів із семою *свійський*, українське СЕЛО не мислиться без таких орнітонімів, як ЛАСТІВКА, ЛЕЛЕКА: *прилетіли в село ластівки та лелеки на давні свої гнізда і заходились оновлювати їх* (Гр. Тютюнник, “Вуточка”), що актуалізують ознаку ДРЕВНІСТЬ РОДОВОДУ.

Саме ці фрейм-елементи увиразнюють звукову картину СЕЛА, представлену аудіальними образами-символами: ГАВКІТ, МЕКАННЯ, МУКАННЯ, КУДКУДАКАННЯ, КВОКТАННЯ: *По селу вигавкували собаки* (Г. Тютюнник, “Вир”); *З меканням торохтять ратицями вівці; мукає корова* (Там само). Виріши на лоні полтавського СЕЛА, письменники тонко відчували природу, тому в уяві малювалися різноманітні метафоричні асоціації, що вражають наскільки влучною вдалою інтерпретацією звуконаслідування: *синички в чорних фартушках і жовтеньких светрах вихвалялися: “Підсиню небо, підсиню небо”, горобчики (...) випрошували в господарів розвагу. “Дайте саночки, дайте саночки”* (Там само).

Фрейм-елементи аналізованого субфрейму водночас актуалізують глутонімію картину СЕЛА. З-поміж таких асоціативних моделей – КОЗА, КОРОВА – МОЛОКО; КУРИ – М’ЯСО, ЯЙЦЯ; ПОРОСЯ – М’ЯСО, САЛО: *Коза виручає, – (...). – І молочка потроху дає* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”); *може, молочка, свіжого, тільки з-під корови?* (Г. Тютюнник, “Вир”);

Краще курей нарізати, їх швидше поїсти можна (Там само); *перш ніж забивати порося, треба розшукати сіль, бо не будеш носити за спиною не посолене сало* (Там само). Фаунонім ПОРОСЯ як експліканти глутонімії сфери у свідомості СЕЛЯНИНА має найбільш чітко виражену позитивну маркованість. Григорій підмітив, що колійське дійство для СЕЛЯНИНА є своєрідним торжеством, святом: *велике торжество, як по всьому селу ще з досвітку (...) тягло уже напівзабутим, аж солодким околотяним димом – колійське свято! – а дядько Никін, веселий (...), шаркав ножем об брусок і наспівував, мов той язичник: Зарізали, зарізали, зарізали кабана...* (Гр. Тютюнник, “Дядько Никін”). Позитивна оцінка зазначеного сценарію пояснюється, мабуть, тим, що далеко не в кожному дворі мали змогу тримати СВИНЕЙ, особливо в часи повоєння. Когнітема ПАНСЬКА ВЕЧЕРЯ – яскраве підтвердження цьому: *Бачили паце? То ходіть допоможете його злапати. Нинька мусимо мати вечерю не хлопську, а панську* (Г. Тютюнник, “Вир”). Фаунонім ПОРОСЯ у творчості Григорія експлікує гастрономічні вподобання не тільки СЕЛА, а й українців загалом: *хіба ми євреї, що будемо прісну курятину їсти. Заб’ємо паце, то діло найвірніше* (Там само).

Культурні виміри фаунонімів (СИЧ, СОБАКА, КОРОВА) експлікують традиційно-звичаєві устої СЕЛА, його ЗАБОБОННІСТЬ. Символом СМЕРТІ, БІДИ, репрезентованим у тексті Григорія, є СИЧ – “хижий нічний птах бурого кольору родини совиних; зловісна птиця” [93, с. 540], який нібито “був присутній при смерті Христа і відтоді зненавидів денне світло, а його дзвінкий голос застряг у горлі й перетворився на стогін” [Там само]: *в селі було страшно: на кладовищі тужно кричав сич, і люди, прислухаючись, шепотіли: “Ото вже накликає на нашу голову...”*; *дунив його сич і знову вирегочувався людям на безголів’я* (Г. Тютюнник, “Вир”). Когнітеми СМЕРТЬ, НЕЩАСТЯ репрезентовано й фаунонімом СОБАКА, оскільки в українців побутує вірування, що виття цієї тварини “віщує щось лихе – нещастя, пожежу, голод, смерть” [93, с. 557–558]: *вила на чиемусь дворіщі собака. Бабуся ніколи не проминала сказати: “Ото як угору виє – на пожежу, а як у землю – на*

похорон” (Гр. Тютюнник, “Облога”). Така символіка фаунонімів є об’єктивно виправданою, тому СЕЛЯНИ страшаються СОБАЧОГО виття та криків СИЧА: *...надсадно, з підвиванням, кричав сич. Дядьки посилали Дениса з рушницею, щоб вислідив та підстрелив* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...тужно виє собака. (...)* *Щоб ти здох, – півголосом лається Гаврило. – Немає на тебе погібелі...* (Там само). Сакральна символіка послугувала, мабуть, джерельною базою фраземи в романі Тютюнника-старшого: *вити, як собака на пожежу*, значення якої (*протяжний спів*) імпліцитно явлене в мікротексті: *...а’дарагай-а па-адруга май-а-а... (...)* – *Виє, прости Господи, як собака на пожежу...* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Передвісником ЛИХА є КОРОВА, бачена вві сні: *я сделал вывод, что ты болен, следуя убеждениям бабы Базарыхи, которая говорила: “Приснилась мені, сусідоньки, чорна корова. Я за нею, а вона на гатку та реве-реве. Коли ж воно з Василем погано: оженився”* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Однак у мовопросторі Григорія гіпонімічний актуалізатор цього фрейм-елемента позитивно маркований (ПЕРЕМОГА): *снівся один і той же сон: за ним ганялися телята. Про себе він давно вирішив, що це добрий сон. Наші таки потурять німця* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Майбутні НЕПРИЄМНОСТІ експлікує фрейм-елемент КУРКА, зокрема сценарій її поведінки: *щось капнуло йому на картуз. Він зняв його з голови і побачив руде п’ятенце: угорі на драбині сиділа курка і насмішкувато дивилася вниз. “Кепська приміта”* (Там само). Одним із сакральних символів є ЗОЗУЛЯ, за якою в етносвідомості усталилася когніція ДОЛІ: *зозулі кують, щастя-долю дають* (Г. Тютюнник, “Вир”), однак у текстах Григора цей орнітонім має дещо інше символічне наповнення, а саме: САМОТНІСТЬ, НЕЛЮБОВ. Як ПРОХАННЯ НЕ ЛЮБИТИ шле Михайло закоханій у нього Марфі трьох ЗОЗУЛЬ: *коло мене ходить Марфина душа нещасна, Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй (...)* *послав три зозулі з поклоном (...)* *Може, вона покличе свою душу назад* (Гр. Тютюнник, “Три зозулі з поклоном”). На цій символічності відбилася давнє вірування нашого народу: тому, кому не можуть

відповісти взаємним коханням, передавали через малу дитину або старця “три зозулі з поклоном”, що означало: “*Забудь, залиш і відпусти*”. Мабуть, сакралізація птаха пов’язана зі сценарієм його поведінки: ЗОЗУЛЯ гнізда не мостить, тому не може бути продовження роду, сім’ї, що базується на взаємності.

Постійне співіснування СЕЛЯНИНА з тваринами, споглядання їхньої поведінки створювали в етносвідомості ті чи ті стереотипи. При цьому, стверджує А. В. Гребенюк, людські якості спочатку приписували тваринам, а потім ці ознаки, підкріплені фольклором як символи, “усталювалися за певним видом тварин, знаки яких використовували на позначення людини на підставі наведених стереотипів” [74, с. 132].

Варто зауважити, що найрепрезентативнішими фаунонімами сільського простору в Тютюнників є ВІЛ, КІНЬ, СОБАКА, ПІВЕНЬ, що актуалізують не лише фактуальний бік фрейму СЕЛЮ, а й різноманітні культурні, історичні, ціннісні виміри українського народу.

Символом ПРАЦЕЛЮБНОСТІ є ВІЛ: *роботящий, як віл, чоловік* (Г. Тютюнник, “Вир”). Цей фаунонім актуалізує в українській етносвідомості й таку когнітивну ознаку, як ДОСТАТОК, ЗАМОЖНІСТЬ: *Он якого собі парубка вибрала. Найкращого на всю округу. Дві пари волів, земля* (Г. Тютюнник, “Вир”). Як зазначає В. В. Жайворонок, БИК є символом СИЛИ й ЗДОРОВ’Я [93, с. 36]. Мабуть, це уявлення нашого народу й лягло в основу метафоричних порівнянь *воляча шия, воляча шкура, як бик у плузі: Дядько ліниво повернув волячою шиєю* (Г. Тютюнник, “Вир”); *голим на терниння поклади – і то спатиме. Воляча шкура* (Там само); *Обидва сопли, як бики в плузі* (Там само).

Фрейм-елемент висвічує й когнітему ГЛУХІСТЬ: *Бик тобі на вухо ратицею наступив* (Там само). НАСТИРЛИВІСТЬ актуалізує фразема з фаунонімом БИК, семантика якої – *щось неможливе, нереальне: Цей поставить ферму, в нього й бики будуть доїтися!* (Там само).

В українській свідомості здавна усталилося уявлення про СЕЛЮ як ВАЖКУ, ЩОДЕННУ ПРАЦЮ. Різноманітні сценарії, пов’язані з сільським

господарством, утілилися в фраземі *бикам хвосту крутити*, де актуалізовано значення *марудна, низькооплачувана праця: брав у руки вила і обіцяв сам собі, що краще буде крутити бикам хвосту, чим поїде на велелюдне позорисько, тобто поступати в університет* (Там само).

За твердженням О. О. Селіванової, фауна у фраземах може бути представлена не лише зоонімами, а й різноманітними партитативами, предикатами, властивим тваринам, що репрезентують сценарні структури етносвідомості [212, с. 155]. У свідомості нашого народу метафорично переосмислюється предикат *бичитися: набичується Микита і віддає хлопцям зброю* (Г. Тютюнник, “Вир”). Сценарій поведінки БИКА (ходіння у ярмі, покірність волі господаря, що проявляється реакціями тварини на різноманітні імперативи хазяїна (“*ши*” – стояти сумирно, “*соб*” – повертати вліво, “*цабе*” – вправо), ліг в основу Григорієвого метафоричного перенесення, де сферою-мішенню є ОДРУЖЕНИЙ ЧОЛОВІК: *на перших же днях їхнього сумісного життя ніжно сказала “ши” і зодягла на нього новеньке мережане ярмо. Павло мовчки всунув туди шию, як бичок-третьок, і поніс його крутим життєвим шляхом* (Г. Тютюнник, “Вир”). Сценарна структура фауноніма експлікує таку рису СЕЛЯНИНА, як ПОКІРНІСТЬ і не лише жіночій волі (*Він знав тільки одне: крикне йому Явдоха “соб”, треба повертати вліво, “цабе” – вправо, “цабе” – вправо*) (Там само), а й змирливість із долею взагалі: *понурили голови, як бики, на яких от-от мали начепити ярмо* (Там само). Можливо, ця когнітивна ознака лягла в основу протиставлення ЖЕРЕБЕЦЬ – ВІЛ: *Жеребець воліві не пара* (Там само), де перший опозиційний зооморфізм є символом ВОЛЕЛЮБНОСТІ, НОРОВЛИВОСТІ. Зазначену когнітему Григорій експлікує й авторськими порівняннями: *Він мотнув головою, як норовистий кінь в хомуті* (Там само), а також сценарними актуалізаторами: *баскалитися* (“упиратися, пручатися”), *вкоськати* (“приборкувати, заспокоювати”): – *Він зразу був забаскалився, не повірив, що, значить, на Човнову. Ну, я таки його вкоськав* (Г. Тютюнник, “Вир”). Зреалізовано й інші фраземи, пов’язані зі сценаріями поведінки фауноніма (голосне іржання,

ненаситність): *...цибулю гриз якось люто, як кінь сиру капусту; комендант ірже, як жеребець* (Там само). За фрейм-елементом КІНЬ також усталася символіка ДОЛІ: *Правда, що кажуть: суженого конем не об'їдеш* (Г. Тютюнник, “Вир”). Цікавим фрагментом мовної картини Григорія є протиставлення КОБИЛА – ЛЕГКОВАЖНА ЖІНКА (*Усі бачать, як вона до чужих чоловіків ірже, один ти не бачиш*) (Там само), оскільки в етносвідомості нашого народу ця символіка закріплена здебільшого за фаунонімом СОБАКА, а точніше, його актуалізатором – СУЧКА: *Нещасні, дочко, сльозами даються, а не бігають, як сучки, за германськими офіцерами!* (Там само).

Як посвідчує текстопростір Тютюнників, фаунонім СОБАКА має значний фразеологічний потенціал, що вможлиблює його розгляд у складі базових концептів української ментальності. Сценарні структури фауноніма СОБАКА (*гавкати, слинити, кусати*) лягли в основу різноманітних перенесень. Усі вони мають негативну символіку ЗРАДНИЦТВО, ПІДСТУПНІСТЬ: *що б там не трапилося, один на одного не гавкать* (Г. Тютюнник, “Вир”); – *Ох, не вір тим германам! То – собаки потайні. Вкусить – і зуби заховає* (Там само). Мовосвіт Григорія репрезентує й цікавий регіональний вислів: *Слинить і слинить, як скажена собака*, де сферою-мішенню є когнітема ДОЩ. У мовній картині Григорія простежено й позитивну конотацію фауноніма, де СОБАКА є символом ВІРНОСТІ, ВІДДАНОСТІ: *Собака і та свій двір знає, а...* (Г. Тютюнник, “Вир”). Як зауважував В. В. Жайворонок, “собаче життя нужденне, злиденне, тому, проклинаючи, бажають собачого життя і собачої смерті” [93, с. 557]: *Чи від кулі, чи від рака, щоб сконав він, як собака!* (Там само). Умови життя, здатність переносити холод утілилися у фраземі: *Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони* (Там само). В українській етносвідомості усталася й латентна когнітема “побутова одиниця виміру”: *такий горделей борщу, що собака не перескочить* (Там само).

Не мислиться концепт СЕЛО й без орнітоніма ПІВЕНЬ: *півень розбудив своїм криком село; у всьому селі відгукнулися горласті півні* (Г. Тютюнник, “Вир”), що є символом “світла і сонця, прихід яких сповіщає” [93, с. 451]. Ця

когніція лягла в основу Григорієвого метафоричного перенесення ПІВЕНЬ – СОНЦЕ: *Сонце червоним півнем билося в сільрадівських вікнах* (Г. Тютюнник, “Вир”). Мовосвіт письменника ілюструє прикметне для укладу українського СЕЛЯНИНА прикрашання хати й обійстя зображеннями саме цього свійського птаха як ЗАХИСНИКА ВІД НЕЧИСТОЇ СИЛИ: *понамальовувала на грубці півників; бляшаний півень на хаті* (Там само). В українській етносвідомості аналізований концепт наділений характеристикою темпоральності. Так, “півні [перші, другі, треті] – час уночі, який здавна визначали за співом півнів (перші півні – приблизно о десятій годині вечора проганяють злих духів; другі – опівночі проганяють мерців; треті – о другій годині ночі проганяють відьом і злих ворожбитів)” [93, с. 451]: *Поснули пізно, коли по всій Троянівці співали перші півні* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...ждав її ледь не до третіх півнів* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”). Насичене метафорикою й мовне оточення орнітоніма, зокрема дієслова: *...сурмили перші півні, в ревнивім осатанінні розкльовували один одному до червоної юшки шишкасті гребені, потім злітали на тини і, стікаючи кров’ю, посилали сонцю свій бойовий клич* (Г. Тютюнник, “Вир”), *...сердито затрусив сергами* (Там само); *півні скльовують зорі з неба* (Там само); *Птиця романська, не бусурманська, співа, як у золоту дудку грає. Сам курей трясе, сам яйця несе* (Там само), іменники: *півнячі ораторії, півнячий клекіт*. З-поміж образних модифікацій вирізняються антропоморфні асоціативи: ПІВЕНЬ – СЕРДИТИЙ ТУРОК В ЧАЛМІ; БІСІВ НІМЧУРЯКА; КУМ; НАЧИНАЙЛО ОРАТОРІЙ: *Червоний півень, схожий на сердитого турка в чалмі* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Півень сердито закокотав і побіг у садок. – От бісів німчуряка, чує, що не свої* (Там само); КУМ: *вибіг півень і, підігнувши ногу, затрусив червоним гребенем. – А, здоров, куме! – зняв перед ним шапку Марко* (Там само); *милуватися півнячими ораторіями, присягався, що починайлом був не троянівський півень, а залужанський* (Там само). Діалектний варіант лексеми півень – КОГУТ вживається митцем як пейоратив: *– Це ти, чортів кугут, навів сюди гололобих? – Ей, кугут, заліпити тобі блани* (Там само).

У мовній картині Григора експліковані образні модифікації: ПІВЕНЬ – ГОСПОДАР, ПІВЕНЬ – РОЗБИШАКА, ПІВЕНЬ – БОСЯЦЮРА: *...йшов червоний півень у червоних “штанях” і казав, як господар: токо-токо* (Гр. Тютюнник, “Груші з копанки”); *Він у мене й на волі розбишакуватий був та горлатий (...)* *От босяцюра!* (Гр. Тютюнник, “Климко”). Здавна в українській етносвідомості ПІВЕНЬ символізує ПОЖЕЖУ, ПІДПАЛ (звідси – пускати червоного півня): *Копиці одна по одній спалахнули й посунули на село, і вже над ним кружляли не лелеки, а червоно-гарячий півень з жариною у дзьобі* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Цікавим є метафорично забарвлене дієслівне оточення орнітоніма ПІВЕНЬ: *...заспівав півень. Спочатку весело, хвацько, але десь на півночі похлинувся морозом і засокорив по-квочачому* (Гр. Тютюнник, “Смерть кавалера”). Мовосвіт Григора демонструє явище запозичення фітонімною концептосферою буквеного коду концепту ПІВЕНЬ на позначення однойменної рослини. Підставою перенесення послугували, мабуть, зовнішні особливості птаха, наявність гребеня, дзьоба: *Півники, півники... (...), вони щовесни сходили біля хати під вікнами, росли наввипередки, заглядали в шибки синіми дзьобиками й синіми гребінчиками* (Гр. Тютюнник, “Дикий”).

Крім зазначених, у текстових просторах митців образні характеристики актуалізують й інші репрезентанти фаунонімного світу українського СЕЛА. У сферу мішені метафоричних перенесень із фаунонімним компонентом потрапляють фрагменти антропосфери: людина, її характер (*по-свинячому – НАХАБСТВО, як овечка – ПОКІРНІСТЬ, в нього й бики будуть доїтися – НАСТИРЛИВІСТЬ, вовками поробилися – ВІДЛЮДЬКУВАТИСТЬ, старий вовк – ДОСВІДЧЕНІСТЬ, ні бійці, ні стрільці, а так собі, горобці, горобеня жовтороте – НЕДОСВІДЧЕНІСТЬ, заграти журавля – ЗРАДЛИВІСТЬ, з вовчим оскалом – ЖОРСТОКІСТЬ, воркувати голубкою – НІЖНІСТЬ*), зовнішність (*кобила зуб вибила – ЩЕРБИНКА на місці випавшого зуба у дітей, зінське щеня – МИРШАВІСТЬ, роздавлю, як кошеня, як жабу роздавлю – НІКЧЕМНІСТЬ, МІЗЕРНІСТЬ*), фізичний стан (*воляча шкура, воляча шия – СИЛА, ЗДОРОВ’Я, сили, як у горобця, курка лапою загребе – СЛАБКІСТЬ, як*

ведмідь за горобцями – НЕПОВОРОТКІСТЬ), внутрішній стан (... як *вовк (вовчиця) – ЛЮТЬ*, хоч *вий по-вовчи – СУМ*, як *голубів пара – КОХАННЯ*), поведінка (як *вівці в загороді*, як *вівці в загоні – НЕВСТРИЛИВІСТЬ*, *слідкувати вовчим оком – ПИЛЬНІСТЬ*, *найжачитися – НАСТОРОЖЕНІСТЬ*, життєві ситуації (*Чий бичок не плигав, а телятко ваше – НАГУЛЯНА ДИТИНА*).

У метатексті Тютюнників вирізняємо народні паремії та їхні алюзії, що характеризують живе мовлення СЕЛЯНИНА як носія духовних надбань народу: *прийшла коза до воза і сказала: “Ме-е-е”*; *курча, навчи півня, як в гної гребтися...*; *де ворон не літає, а на рідну сторону вертає*; *Де ворона не бува, а летить туди, де гніздо звива*; *Потрапив між ворон – по-воронячому й каркай*; *сам – горобець, а десяток – згряя*; *Кому що. Одному сокіл, другому – ворон*; *Чий бичок не плигав, а телятко ваше*; *Жеребець воліві не пара*; *Собака і та свій двір знає*; *на гріх, кажуть, і курка свисне*.

Різноманітні образні вислови, афоризми, порівняння засвідчують високу майстерність письменників. З-поміж авторських метафор із зоонімічним компонентом у текстах Григорія подибуємо: *дивиться на життя, як півень на тік: можна дзьобнути зернинку на дурничку – добре. Не можна – треба йти в інше місце (ВИЗИСКУВАННЯ)*, *міряти землю лисячим слідком (ХИТРИСТЬ)*, *очі паляться вовчим вогнем (ЛЮТЬ)*, *витяг шию, як півень на тину перед “ку-ку-ріку”*, *повернути по-гусячому шию, шукай тоді качки в очереті (БЕЗСЛІДНЕ ЗНИКНЕННЯ, ДАРЕМНИЙ ПОШУК)*. Філософсько-екзистенційним наповненням вирізняється й вираз, який тлумачимо як авторську фразу: *у кожного свої на землі сліди, в одного лисячі, а в другого – вовчі* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Вражає багатство асоціативного наповнення власне авторських порівнянь. Здебільшого це орнітонімічні асоціативи: *ГАЙВОРОНИ – ЧОРНЕ ГАНЧІР’Я: Гайвороння чорним ганчір’ям понеслося на згарище*; *КУРИ – ЯРМАРКОВІ СПЕКУЛЯНТКИ: Кури (...) дружно цокотіли із жвавистю ярмаркових спекулянтів*, *КУРИ – ГАРЕМ: крикнув на курячий гарем*; *ЦЕСАРКИ – МОЛОДІ ДІВЧАТА: з такими цесарками багато не напрацюєш*;

ГОЛУБКА – ДІВЧИНА: побачив її (...) беззахисну й довірливу, як голубка, в своїй любові; ЖУРАВЕЛЬ – ПОМЕРЛИЙ: земля, крутячись, понесла ще одного *грішника* на небо, і вже не верне його ніколи, і згине по ньому слід, як по тому журавлю, що відбився від свого ключа; ЧАЙКА – МАТИ: вона схожа на лугову чайку, що вивела на зелене привілля своїх чаєнят; ЧАЙКИ – ЗАЛОСКОТАНІ ДІВЧАТА: Чайки скрикували, як залоскотані дівчата; ГОРОБЧИКИ – ДІТИ: вони розбігаються, як сполохані горобчики. Фіксуємо лише одну асоціативну пару з компонентом-зоонімом ПІДЛІТОК – ТЕЛЯТКО-СОСУНЧИК: *серденько в мене болить, як у молодесенького телятка-сосунчика, якого налигали й ведуть продавати на ярмарок* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Мовна картина Григора репрезентує образні порівняння: КІНЬ – ПОЛУМ’Я, КОМЕТА: ...вицокують *жерібчикові* копитця, а сам він гоготить, мов *полум’я*, мов справжня *комета*... (Гр. Тютюнник, “Комета”); КОРОВА – ГОДУВАЛЬНИЦЯ: ...зирає на *корову*, однак не лається (*годувальниця ж*) (Гр. Тютюнник, “Дикий”); КОЗЕНЯ – ЛЮДИНА: ...*гомони з козеням* (...) *Недавно вродилося, а вже битися. Як людина!* (Гр. Тютюнник, “Устим та Оляна”). З-поміж сполук із компонентом-іхтіонімом вирізнено: КАРАСЬ – ЛЕДАЩО, ПІДСВИНОК У БАРЛОЗІ; СОМ – ПЕНЬОК: ...*карась*. Він – *ледащо*. Раз хвостом теліпне й лежить, як *підсвинок* у барлозі (Гр. Тютюнник, “Комета”); – *Ви сомів ловили? – питаю. (...). Зачепиш, то він гуцає, гуцає, як пеньок* (Там само). Однак, як і в художніх площинах Григорія, в образних порівняннях Григора превалює орнітонімічна семантична база: ГОРОБЕЦЬ – КУРКА, ГОЛУБ – ЛЕДАЩО, СОРОКА – ЗЛОДЮГА, СОЙКА – ЦИГАНКА, ШПАК – ВОРОГ, ДЯТЕЛ – ТРУДЯГА, ТЕСЛЯ: *Горобець – то курка* (...) *нахватався і втік. Голуб – ледящо* (...). *Сорока – злодюга* (...). *Сойка, як циганка: що набачила, те й зцибрила* (...). *Шпак – як враг на садки налітає. А дятел – ууу... Трудяга* (...) *все стука та стука, як тесля долітцем* (Гр. Тютюнник, “У Кравчини обідають”).

Часто фауноніми слугують джерельною базою ласкавих та грубих антропоморфних найменувань, що вможлиблює дослідження роботи гностико-

асоціативно-оцінних параметрів етнічної мовної свідомості, оскільки оцінно-експресивна метафора породжує усталені етноментальні уявлення, завдяки яким мова продукує вторинний символічний простір. Афектоніми в текстопросторах братів-полтавців представлені низкою зооморфізмів: ГОЛУБЧИК (ГОЛУБКА, ГОЛУБОЧКА); ЖУРАВЛИК, ЛАСТІВОЧКА, СОКІЛ, СОКОЛОЧОК, СОКОЛЯТА: ...*тут, мовляв, голубко, треба вміти обернутися* (Гр. Тютюнник, “Дядько Никін”); *Тимоньку, голубчику* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Тимусю, журавлику мій* (Там само); – *Орисю! Ластівочко моя* (Там само); *Сини ж мої, соколята* (Там само); ... “*любий синочок-соколочок*” (Там само).

З-поміж власне зооморфізмів фіксуємо лише один – КОТИК СМАЧНОРОТИЙ: – *Ах ти ж, мій пусюничку, мій котик смачноротий* (Там само). У Григора ж пестливі слова ререпрезентуються й іхтіонімом, родовою назвою *рибочко*. І хоча у словнику цю одиницю тлумачать як ‘пестливе звертання до дівчини, жінки’ [227, т. 8, 1977, с. 530], мовосвіт Григора ілюструє адресованість номінації й чоловікові: – *Дмитрику, рибочко моя золота...* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Пейоративи в текстопросторах митців представлені фаунонімами: ВОВЧИЦЯ, ГАД, СВИНЯ, СУЧКА, СУЧИЩЕ: *Інакше її не розбудиш, стару вовчицю* (Г. Тютюнник, “Вир”); СВИНЯ: – *Свиня, – (...). – Отакого старого чоловіка – і то не пожалів* (Там само); СУЧКА, СУЧИЩЕ: *А її, сучку, день і ніч батуритиму, щоб слухала батьківського слова* (Там само); *Тимка тобі захотілося, сучище?* (Там само). Пейоративною семантикою в романі Григорія наділені й фаунонімні партитативи: БИЧАЧА КИТИЦЯ, БИЧАЧИЙ ОРІВОК, РАТИЦЯ КОРОВ’ЯЧА, БАРАНЯЧИЙ КУРДЮК, ОВЕЧИЙ КУРДЮК, БУБУРІШОК ОВЕЧИЙ, СВИНЯЧЕ ВУХО, СВИНЯЧЕ РИЛО: ...*й тобі прийдеться, бичача китиця...* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Цить, ратиця коров’яча!* (Там само); ...*куди прешся, баранячий курдюк* (Там само); *чого гавкаєш, бубурішок овечий* (Там само); *Мовчи, свиняче вухо* (Там само). Негативно маркованими є пов’язані з фаунонімами різноманітні сценарні структури (наприклад, концепт СОБАКА висвічує сценарний фрагмент

гавкати, значенням якого є ‘говорити у відношенні до людини, яку зневажають’ [227, т. 2, с. 8]: *Аби ти менше гавкала* (Там само); *Вони погавкали та й пішли б...* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Фауноніми значно підсилюють ефект різноманітних сценаріїв поведінки людини: *...виграє очима, як вовк біля кошари* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...хлюпаються в ній ложками, як утята в рясці* (Там само); *...вони навколо, мішка, як прусаки, – пшеницю гризуть* (Там само); *...розбігаються, як сполохані горобчики* (Там само), *...хлоп’ята зсядуться, як курчата під решетом* (Там само); *...засміявся, кахаючи, мов старий безголосий селезень* (Гр. Тютюнник, “Грамотний”); *...поводить бровами, як киця хвостиком, коли чує мишку в норі* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); *чоловіки (...) стояли, як два лелеки біля гнізда з лелеченятами* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”).

Отже, субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА не тільки поширює фрейм СЕЛО, а й, експлікуючи значний фразеологічний, асоціативно-образний потенціал, увиразнює культурно-національні стереотипи, потверджуючи значущість фаунонімів як базових концептів української ментальності. З-поміж культурно маркованих лексем у текстах Тютюнників представлено такі: ВІЛ, КІНЬ, ПІВЕНЬ, ЖАЙВІР, ЗОЗУЛЯ, ЛЕЛЕКА, СИЧ, СОКІЛ тощо. Місцеві, народнорозмовні особливості експлікують номени *вутята, коропчаки, лошадка, ціплята, паце, паця*. Широке асоціативне тло зумовило появу значної кількості символічних значень (СИЧ, СОБАКА, КОРОВА – БІДА; ЗОЗУЛЯ – ДОЛЯ, НЕЛЮБОВ; ВІЛ – СИЛА, ЗДОРОВ’Я, ОДРУЖЕНИЙ ЧОЛОВІК; КІНЬ – ВОЛЕЛЮБНІСТЬ, ДОЛЯ, ЛЕГКОВАЖНА ЖІНКА та ін.). З-поміж власне авторських порівнянь Григорія вирізнено здебільшого орнітонімічні асоціанти: ГАЙВОРОНИ – ЧОРНЕ ГАНЧІР’Я, КУРИ – ГАРЕМ, ЯРМАРКОВІ СПЕКУЛЯНТКИ, ЧАЙКИ – ЗАЛОСКОТАНІ ДІВЧАТА. Тексти Григора репрезентують образні порівняння: КІНЬ – ПОЛУМ’Я, КОМЕТА; КАРАСЬ – ЛЕДАЩО, ПІДСВИНОК У БАРЛОЗІ; ГОРОБЕЦЬ – КУРКА, ГОЛУБ – ЛЕДАЩО, СОРОКА – ЗЛОДЮГА, СОЙКА – ЦИГАНКА, ШПАК – ВОРОГ, ДЯТЕЛ – ТРУДЯГА, ТЕСЛЯ тощо. Аналіз текстопростору митців дає підстави

твердити, що в ментальній свідомості українського народу позитивну оцінність транслюють здебільшого орнітоніми (ГОЛУБ, ЖУРАВЕЛЬ, ЛАСТІВКА, СОКІЛ тощо), власне зооніми (ВОВЧИЦЯ, ГАД, СВИНЯ, СУЧКА та ін.) частіше використовуються як пейоративи.

3.6. Партитативний субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА

Фрейм СЕЛО увиразнює й субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА, представлений у творчості братів Тютюнників фрейм-елементами: БЕЄВА ГОРА, РІЧКА, ПОЛЕ, ЛІС, САДОК, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ. Етнокультурні особливості фрейм-елементів на позначення природних реалій зацікавлюють науковців. Структурно-семантичні особливості українських локусів вивчали І. М. Дишлюк [81], О. В. Боронь [36], Т. В. Монахова [171], К. І. Мізін [162], О. В. Юрченко [282] та ін., однак на сьогодні недослідженими залишаються особливості репрезентації просторових експлікантів у художніх текстах братів Тютюнників.

Ландшафтний континуум СЕЛА як певного цивілізаційно-буттєвого феномену поєднує в собі окремі просторові фрагменти, що його репрезентують, – локуси, інтерпретація яких у творчості видатних полтавців є не просто об'єктивацією реальної дійсності, а й своєрідним художнім кодом, що розкриває історію малої вітчизни, витоки морально-ціннісних домінант СЕЛЯНСЬКОГО лінгвосоціуму. Така репрезентація фрейму СЕЛО не випадкова, оскільки для українськомовної картини світу характерним є уявлення про СЕЛО як ЦАРИНУ ПРИРОДИ. В. В. Жайворонок зауважує: “Старе село завжди асоціюється з річкою, ставком, вербами, садками, побіленими хатами під солом'яною стріхою, з вітряками” [93, с. 533]. Не відходять від цього культурного стереотипу й Тютюнники: *В центрі села тече річка* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...мріло в мареві моє село – вузенькими колінцями вигиналася річка на луках* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Асоціація СЕЛО – РІЧКА є усталеною в етносвідомості, оскільки в Україні “поселення в усі часи виникали біля водоймищ” [97, с. 7]: *...село по обидва боки вузенької річки*

(Г. Тютюнник, “Син приїхав”); ...*село* в долині, як у тарелі, *річка* блищить синьо (Г. Тютюнник, “Коріння”).

Фрейм-елемент РІЧКА репрезентують фітоніми: *водяна папороть, глечик, жабуриння, кушир, латаття, осока, очерет (комиш)*; іхтіоніми: *риба (рибка), бубирі, в'язь, дерун, карась, коропчаки, лин (линки), лящ, петрики, плітка, рак, сом, щука (щупак)*; орнітоніми: *бушля, болотяний бугай, дика качка (крижень), кулик, лугові чайки, одуд, очеретянка, чорногуз: гурт диких качок, що плавали поміж очеретом і шульпотіли плескатими носами в куширях* (Г. Тютюнник, “Вир”); *до річки поведу. Там попід лозами щуки ходять такі, як нога, в корчаках линки кубляться, а бува, що й коропчаки* (Г. Тютюнник, “Чудасія”).

Специфіку сприйняття сільської РІЧКИ увиразнюють традиційні для українськомовної картини асоціативи: *гребля, дубова кладка, ветхий місточок, човен*. Знаковим репрезентантом концепту РІЧКА, що підкреслює таку рису СЕЛЯНИНА, як ВІРА В НАДПРИРОДНЕ, є РУСАЛКА: *Чи не ташанська русалка його прилоскотала?* (Г. Тютюнник, “Вир”). Цей образ настільки вкорінений в етноментальну свідомість нашого народу, що часто вживається в різноманітних порівняннях: *розпиналася в дверях з розпущеними косами, як ташанська русалка; з'явилася перед чоловіком ташанською русалкою* (Там само); *русалчиними косами ворушились куширі* (Там само); *глибину, що в'юнилася під ногами густими русалчиними косами* (Там само); *солодко, мов русалка, співав* (Гр. Тютюнник, “Медаль”). Новотвором Григорія є дієслово *русалкувати*, значеннєвий зміст якого визначає сам автор: ...*вона непомітно русалкувала над ним, пестила люблячим поглядом, слала на його обличчі голубінь своїх очей* (Г. Тютюнник, “Вир”).

РІЧКА для СЕЛЯНИНА – невід'ємний елемент його життя, оскільки є екзистенційно вартісним МІСЦЕМ ПРАЦІ, що актуалізується номенами: *бити ломами кригу, мочити коноплі, прати, полоскати, рибалити (ловити рибу), напоювати худобу, розводити гусей, трусити ятери*.

У мовосвіті Тютюнника-молодшого РІЧКА живе власним життям (*почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки (...)*).

Течія розчісувала зелений кушир, прями тоненькими ніжками якісь жучки, боком, долаючи пружний струмінь (Гр. Тютюнник, “Дивак”), яке не всім дано помітити, збагнути. І лише ДИВАКИ (образ людини, уведений у літературу Григором) із чистою, незатьмареною і залюбленою в навколишній світ СЕЛЯНСЬКОЮ душею, для якої єдність із природою визначає саме буття, здатні досягнути таємничість звичайних, зовсім непримітних речей.

Розширюють значення фрейм-елемента й атрибутиви: *тиха, голуба, м'яка, гаряча, пустельна, чорна, осіння, холодна, мертва*. Напрочуд багата й метафорика. За допомогою антропоморфних вербалізмів письменники одухотворяють, персоніфікують РІЧКУ: *набрякла туманом, розкривала ріка свої таємниці, вузенькими колінцями вигиналася, скреготіла льодом, міняла видива, світила лагідністю, виколисувала милість до всього живого; не тікає, бо її тримають круті береги, повіває молодю осінню, напивається сонцем, народжуються ріки*.

РІЧКА – один із найважливіших межових локусів, широко експлікований у традиції замовлянь та вірувань українського народу. Це ніби рубіж між своїм і чужим, потойбічним простором. У тексті Григорія цей локус сакралізується, символізує ОЧИЩЕННЯ ВІД ГРІХІВ: *...чоботи його крутило у воді, бо вони були пошиті з краденого товару; ...от воно утопленика забрало, а чоботи викинуло та й крутить за гріхи* (Г. Тютюнник, “Вир”), що відбилося й на імпліцитно оприявленому порівнянні РІЧКА – СОВІСТЬ: *...річка очиститься, – але чи очиститься людська совість* (Там само).

РІЧКА наділена суперечливими когнітемами. З одного боку, вона позначає КРАСУ, ТАЄМНИЧІСТЬ: *...розкривала ріка свої таємниці* (Г. Тютюнник, “Вир”), із другого – ХОЛОД, ЗАГРОЗУ, СМЕРТЬ: *...холодом звідкись потягло, немов од ставка або річки* (Гр. Тютюнник, “Облога”); *Багато страшних легенд складено про той вир, і (...) коли плив Ташанню, обминав страшне місце* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...упала в ополонку і втопилась* (Там само); *...повінь підступила й до нашої хати* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

У мовосвіті Тютюнників РІЧКА є символом РІДНОГО ДОМУ: *...згадували спільних знайомих, (...) наші луки, річку тиху...* (Гр. Тютюнник, “Василь Васильович”). Цю когнітему оприявлює гідронім ТАШАНЬ, що позначає реалію малої батьківщини митців.

Традиційним для українськомовної картини символічним наповненням аналізованого фрейм-елемента є ЖИТТЯ: *...життя також подібне до весняної ріки, що в ньому також є свої крижини, які накривають людей і ламають їх* (Г. Тютюнник, “Вир”). Григорій часто повторював: “Вир життя... Щасливий той письменник, який побував у ньому”. Ця метафорика – ключова для розуміння роману, у якому показано нелегке, сповнене підводних каменів-труднощів (тут простежується асоціативний зв’язок із гідронімом ТАШАНЬ, в етимології якого є спорідненість назви з тюркським *таш* – “камінь”, відповідно переклад власної назви трактувався б як “кам’янка” [241, с. 98]) повсякдення не лише ПОЛТАВСЬКОГО СЕЛЯНИНА, а й УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, який у вирах колективізації, воєнного лихоліття, не втратив своїх духовних стержнів: СОВІСТІ, СПРАВЕДЛИВОСТІ, СМІЛИВОСТІ, НЕСКОРЕНОСТІ: *Гамалія сам пішов до виру (...) – Син пішов через вогонь, а я через воду! Знайте, за що, люди-и-и! – й кинувся у вир* (Там само). Можна припустити, що РІЧКА є символом майбутньої РОЗПЛАТИ: *його прибило хвилею під верболіз. (...) борода його примерзла до льоду, а очі виглядали з неба помсти* (Там само).

Ландшафтний континуум СЕЛА не мислимий без локусу ПОЛЕ, що цілком закономірно, зважаючи на етимологію лексеми, оскільки старослов’янізм *селó* – це ‘поле’ [93, с. 464]. Синонімами оброблюваного СЕЛЯНИНОМ ПОЛЯ у творах Тютюнників є *город/грядка* (поле для вирощування городніх культур), *лан, нива* (невелике орне поле), *рілля* (зоране поле): *...вбрели у грядки. Запахло баклажанячим огудинням* (Г. Тютюнник, “Комета”); *...біля соняшникового густого, як ліс, лану* (Г. Тютюнник, “Вир”). Залежно від призначення ПОЛЯ як земельної ділянки, культурема отримує в українській мовній картині такі позначення: *баштан* (ділянка поля, на якій вирощують дині, кавуни), *житнище* (поле, на якому росло жито), *картоплище*

(поле, з якого зібрано картоплю), *толока* (залишене під пар поле, де випасають худобу): *...їдять кавуна, вкраденого на баиштані* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Знову на житнищі жито посіяли. (...). Там картоплище колись було* (Там само). Для вираження фрейм-елемента ПОЛЕ на рівні однозвучної лексеми подекуди в текстах Тютюнників уживається й СТЕП: *...давайте я разом із вами в степу попрацюю, понюхаю, як земелька пахне* (Г. Тютюнник, “Вир”).

ПОЛЕ актуалізує різноманітні символічні характеристики, з-поміж яких чільне місце займає БАТЬКІВЩИНА: *...як хто на нас нападе, то ми тій свині звернемо писок, щоб у наш город не лізла* (Г. Тютюнник, “Вир”). Усталеним в українській етносвідомості є розуміння ПОЛЯ як знака-оцінки ДОСТАТКУ СЕЛЯНИНА: *...п’ятнадцять десятих землі. Одне слово – багач* (Г. Тютюнник, “Вир”). ПОЛЕ є символом невтомної ПРАЦІ: *Від рання й до ночі на ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся* (Там само). Зазначену символіку актуалізує фонд дієслів на позначення польових робіт СЕЛЯНИНА (*орати, пасти, сіяти, косити, полоти, сапати, рвати бур’ян, садити*), а також номен ланкова, атрибутивні характеристики якого вказують на постійні польові робочі будні ЖІНКИ – СЕЛЯНКИ: *... ланкова, руки голі по лікоть, засмаглі* (Там само).

Полісемантична палітра значень фрейм-елемента ПОЛЕ, представлена у творчості Тютюнників, допомагає глибше зануритися у таїну національного характеру і свідомості СЕЛЯНИНА

Знакові локуси СЕЛА у творах братів Тютюнників увиразнює фрейм-елемент ШЛЯХ, один із базових концептів української ментальності: *Шлях розтинає село навпіл* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). З-поміж його репрезентантів у текстовпросторі Тютюнників – *дорога, манівці, протопти, прослідок, путівець, роздоріжжя, стежка*.

Найбільш частотним атрибутивом концепту ШЛЯХ у творчій практиці митців є ПОЛТАВСЬКИЙ: *...біля виїзду на полтавський шлях, їхати полтавським шляхом* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...низько над полтавським шляхом* (Гр. Тютюнник, “Син приїхав”); *...на курному Полтавському шляху*

(Гр. Тютюнник, “Гвинт”). ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ ще більш увиразнює когніцію СЕЛА як символу ДОМУ, БАТЬКІВЩИНИ не лише в метафоричному, а й у прямому значенні. Незмінним асоціативом ПОЛТАВСЬКОГО ШЛЯХУ є фітонім ВЕРБА: *Шлях розтинає село навпіл і попід старезними в три охвати вербами (...) пнеться на Бєєву гору. (...) Український шлях. Інакше, здається, й не скажеш* (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

Фрейм-елемент ШЛЯХ у творчості Тютюнників ілюструє й характерні особливості укладу сільського життя, а саме ВСЕОБІЗНАНІСТЬ: *все знатимеш, живучи над шляхом* (Там само).

Будучи однією з базових культурем нашої ментальності, широко оприявленою генетично фольклорною й літературною традицією попередніх епох, концепт ШЛЯХ наділений сакральним смислом. У свідомості нашого народу побутує думка, якщо хтось випадково перейде дорогу з повними відрами, то на нього обов’язково чекає везіння [93, с. 192]: *...несла через дорогу на коромислі відра з водою, (...), голосно засміялася. – Вам пощастить. З повними перейшла!* (Г. Тютюнник, “Вир”). Григорій актуалізує й українські звичаєві стереотипи, що зумовлюють початок руху, пов’язані з практикою випити на коня, випити на дорогу: *– Ну, за щасливу дорогу... Треба ж провести його так як слід. Ану, Бовдюг, доставай горілки* (Г. Тютюнник, “Вир”). Вагому роль на початку дороги відіграє молитва: *Помолися, сину, богу, і він тобі щастя в дорозі пошле* (Там само). Отже, концепт ШЛЯХ посвідчує таку рису СЕЛЯНИНА, як ЗАБОБОННІСТЬ.

У художніх площинах Григорія та Григора репрезентовано значний фразеологічний потенціал фрейм-елемента ШЛЯХ, що зумовлено різноманітними культурно-національними стереотипами. Фраземний фонд, що аспектуалізується довкруг концепту ШЛЯХ, виражає різноманітні фрагменти антропосфери, які належать до різних сфер референцій (успіх / невдача, сімейні стосунки, життя / смерть тощо), аксіологічні (правда / неправда, порядність / непорядність та ін.). Концептуальна модель ШЛЯХ – СІМЕЙНІ СТОСУНКИ знаходить вияв у сполуках *ходити різними стежками, різні*

дороги, семантичне навантаження яких – “не родичатися”: *Життя обох – батька і сина – склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках, які майже ніколи не схрещувалися* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Різні дороги, різні долі* (Гр. Тютюнник, “Коріння”). Фразеологічний вираз *Тепер у мене своя дорога* в мовопросторі Тютюнника тлумачиться, як “самостійне життя, незалежне від батьків”. У текстах Тютюнників фрейм-елемент ШЛЯХ є також символом САМОПОШУКУ: *Нова дорога мені стелеться; шукати втрачені стежки* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Антонімічна сфера референції ЖИТТЯ / СМЕРТЬ, концептуально значуща для всього українського етносу, у свідомості якого “дорога – це прожите життя, а її кінець – це смерть” [93, с. 196], теж знайшла вияв. Етапи буття письменники номінують *життєвою дорогою* або *життєвим шляхом*: *...ламають лиху долю, що зустріла їх на життєвій дорозі* (Г. Тютюнник, “Вир”); *...крутим життєвим шляхом* (Там само). Когнітема СМЕРТЬ реалізується традиційною мовною сполукою *остання путь*: *...хай вона й провезе свого хазяїна в останню путь* (Гр. Тютюнник, “Три плачі над Степаном”) та власне авторською фразеологією Григора *зашикопиртати на дорозі* (*Аби ти зашикопиртала на тій дорозі та й не звелася* (Г. Тютюнник, “Вир”). Аксіологічна сфера референції ПОРЯДНІСТЬ / НЕПОРЯДНІСТЬ теж знайшла вияв у творах Тютюнників: *Стежка твоя запетльована;кожен по-своєму доріжку топтатиме* (Там само).

Символьне наповнення фрейм-елемента ШЛЯХ актуалізує й імпліцитно оприявлена когнітема ДОЛЯ: *...у кожного свій шлях* (Там само); *як то вони житимуть на білому світі, які дороги простеляться перед ними?* (Там само). Як структурант багатьох фразеологічних сполук, фрейм-елемент ШЛЯХ експлікує когнітеми: ЗАЛИЦЯННЯ, СУПЕРНИЦТВО, УНИКАННЯ: *аби не топтав стежки на їхню вулицю; до наших дівчат доріжку топчеш?* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Тепер їхні стежечки сходилися біля Орисинового двору; Аж ось де схрестились наші доріжки* (Там само); *обійду десятою дорогою, подалі від лиха* (Там само).

Як зазначає В. В. Жайворонок, в українській етнокulturі “дорога символізує всяку справу” [93, с. 196]. У текстах Тютюнників йдеться про важку інтелектуально-емоційну працю – **ТВОРЧИСТЬ: З любові й муки народжується письменник – іншого шляху в нього нема** (Гр. Тютюнник, “Світла душа”). Досить тісно пов’язана з попередньою когнітема **НАСЛІДУВАННЯ: ...його гне на вже вторований шлях, до “Поднятой целины”** (Гр. Тютюнник, “Коріння”). **ВТОРОВАНІЙ ШЛЯХ, ШЛЯХ НАВПРОСТЕЦЬ** у мовосвіті Григора виформовує бачення **ШВИДКОГО ДОСЯГНЕННЯ БАЖАНОГО**. Тютюнник-молодший стверджує, що немає короткого, легкого шляху до поставленої мети, але якщо постаратися, *добре придивитися*, можна знайти вихід, досягти бажаного: *є якась стежка до шляху навпростець? (...) – Стежки нема, а прослідок, як придивишся, знайдеш* (Гр. Тютюнник, “Прослідок”). **ПРОСЛІДОК** є символом **ДОСВІДУ ПОКОЛІНЬ**, закоріненого в духовних спадках, глибинах етноментальних архетипів: *очі в нього були не лукаво розумні. – Прослідком іди, не забув? – Ні, дядьку. І досі не забув* (Там само).

Отже, субфрейм **ЛОКУСИ СЕЛА**, репрезентований фрейм-елементами **РІЧКА, ПОЛЕ, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ**, не тільки репрезентує ландшафтний континуум, відображаючи фактуальний зміст фрейму **СЕЛО**, а й є своєрідним художнім кодом, що розкриває витoki морально-ціннісних домінант **СЕЛЯНСЬКОГО лінгвосоціуму (ВСЕОБІЗНАНІСТЬ, ЗАБОБОННІСТЬ, ВІРА В НАДПРИРОДНЕ, СОВІСТЬ, НЕСКОРЕНІСТЬ, ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ)**. Широке асоціативне тло зумовило появу значної кількості символічних значень фрейм-елементів (**РІЧКА – ОЧИЩЕННЯ ВІД ГРІХІВ, КРАСА, ЖИТТЯ, ЗАГРОЗА, СМЕРТЬ, РОЗПЛАТА; ПОЛЕ – ПРАЦЯ, ДОСТАТОК; ШЛЯХ – ДОЛЯ, ЖИТТЯ / СМЕРТЬ, СІМЕЙНІ СТОСУНКИ, САМОПОШУК, ЗАЛИЦЯННЯ, СУПЕРНИЦТВО, УНИКАННЯ, ТВОРЧИСТЬ, ДОСВІД ПОКОЛІНЬ**). Спільним ідіоетнічним наповненням усіх локусів є **БАТЬКІВЩИНА, РІДНИЙ ДІМ**.

3.7. Компаративний субфрейм СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ

Образні варіації субфрейму СЕЛО у творчості українських художників слова лише побіжно ставали предметом розгляду науковцями (І. М. Шкоріна [278], Л. С. Генералюк [64], М. Г. Шленьова [279], Л. С. Савельєва [207] та ін.). Репрезентація ж метафоричних експлікантів субфрейму СЕЛО в художніх текстах братів Тютюнників узагалі не вивчалася.

Талановиті полтавці засвідчили дивовижну здатність вибудовувати нові смислові, семантичні контексти й асоціативне наповнення субфрейму СЕЛО як сутнісного елемента ментального світобачення українців. Це екстраполює доволі розлогий спектр образних модифікацій у творчій практиці письменників, що репрезентує компаративний фрейм, а саме схема подібності, або метафори СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ.

Розглядаючи СЕЛО в мовотворчості братів-письменників як сільську місцевість узагалі, виокремлюємо, найперше, таку когнітивну ознаку, як ДОМІВКА: *...згадував **домівку**, – починає він: – Вийдеш було у двір, як сонце на ниві стане, – вуличка **тінями од хат і садків помережана, кропива, бузина пахне*** (Гр. Тютюнник, “М’який”); *...оте **троянівське, домашнє*** (Там само); *...про село розкажіть. Як там, що? Хотіли мимохідь і ми **додому** зазирнути* (Г. Тютюнник, “Вир”). Об’єктивують зазначену когнітему присвійний займенник *наше* та суплетивна форма особового *ми*: *...не з **нашого** села, а з Опішні – у нас їх називають “горцешниками”* (Гр. Тютюнник, “Обнова”); – *Що за чоловік? – **Наш, троянівський*** (Г. Тютюнник, “Вир”); прикметник *рідне*: *...не повернеться в **рідне село**; прощай, **рідне село*** (Там само).

Контекстуально спорідненими є метафоричні кореляти РІДНІ БЕРЕГИ, РІДНІ КРАЇ: *“Додому, додому!” (...) летів душею до **рідних берегів*** (Г. Тютюнник, “Вир”); *про село розкажіть. (...) не вдалося зазирнути в **рідні краї*** (Там само).

Поглиблення семантики РІДНОГО ДОМУ, БАТЬКІВЩИНИ відбувається й за рахунок конкретизованих топонімічних утворень – маркерів власне ПОЛТАВСЬКОГО регіону (ШИЛІВКА, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, ЛЕЙБІВКА,

ДАНИЛЕВЩИНА, КНЯЖА СЛОБОДА, ЗІНЬКІВ, СТУПКИ, ОПІШНЯ тощо):
 – *Ти Зіньківського уезду?* – *Зіньківського.* – *З Троянівки?* – *З Троянівки.* – *А це,*
 – (...) *Троянівка Решетилівського уезду* (Г. Тютюнник, “Вир”). Григорій-старший називає реальні факти полтавського краю, змінивши лише назву села, оскільки, і справді, до цих пір на карті Полтавщини є дві Шилівки (Зіньківського та Решетилівського району). Можливо, у використанні номінативи *Троянівка* криється певний натяк письменника на важкі життєві труднощі, поневіряння всього українського народу під час війни. Отже, можна припустити, що ще однією імпліцитно вираженою опозицією в мовосвіті Тютюнника-старшого є СЕЛО – ТРОЯ. На думку М. М. Сулими, Григорій чи не першим з українських письменників “наважився накласти матрицю великої “Іліади” на українську дійсність, зокрема на роки великих випробувань, що випали на долю українського села під час Другої Світової війни” [244, с. 153]. Тому концепт СЕЛО в мовотворчості братів Тютюнників оприявлює історичні факти існування українського народу.

Григорій натякає на певну обмеженість СЕЛА для самореалізації, культурного розвитку, що ілюстровано корелятами: СЕЛО – ГЛУШИНА, ДЖУНГЛІ, ТОЛОКА З КОРОВАМИ, НУДЬГА: *Як селяк, що виріс у глушині* (Г. Тютюнник, “Вир”); *Умерти в цих джунглях у цвіті літ? (...) А у вашому селі є поліклініка?* – *Нема* (Там само); *...вирісло на толоках межі коровами* (Там само); – *Оце таке село? Я тут умру від нудьги* (Там само). Мовосвіт же Григора репрезентує антонімічний попереднім структурант метафоричної моделі СЕЛО – НЕ ГЛУХОМАНЬ: *Село перестало бути глухоманню* (Гр. Тютюнник, “Гвинт”).

В інтерпретації Тютюнником-старшим СЕЛО трактується і як норма людського поведіння, моральний зразок ПРАЦЕЛЮБНОСТІ, що експлікується асоціативною парою СЕЛО – РУХ, МЕТУШНЯ ЩОДЕННОГО ТРУДОВОГО ЖИТТЯ: *Є той рух, та метушня щоденного, повноцінного, трудового життя* (Г. Тютюнник, “Вир”).

У ментальності українців усталилося твердження, що ПРАЦЯ є запорукою ДОСТАТКУ. Мовосвіт Григорія експлікує метафоричну модель СЕЛО – ДОСТАТОК, для якої прикметна відсутність прямого денотата, а міститься лише натяк на нього: *...якби ви зварили в себе дома кисіль із магазинного сушняку, то так би не лигали, як тепер, баришня. Бо там воно гроші коштує, а в нас даром* (Там само). Оскільки ДОСТАТОК і ПРАЦЯ у творчості Тютюнників залежні, то цілком виправданою є асоціативна пара СЕЛО – НЕ ПАТРОНАТ, СЕЛО – НЕ КУРОРТ: *У мене не патронат і не курорт для охлялих* (Там само).

У спектрі образних модифікацій субфрейму СЕЛО у творчій практиці митців значну роль відіграє також когнітема ЗДОРОВ'Я: *...приїхав у село поправити своє здоров'я; ...здорова сільська краса* (Г. Тютюнник, "Вир"); *...щось таке було в нього зі здоров'ям, що лікарі нараяли йому жити в селі* (Гр. Тютюнник, "Кізонька").

Як уже зауважувалося, характерною ознакою ментальності СЕЛА є ПРОСТОТА, ЯСНІСТЬ, що оприявлено експліцитно: *У селі для нього все було зрозумілим і простим, тут він знав кожного і кожний знав його* (Г. Тютюнник, "Вир") й імпліцитно: – *Як вас звати? – По-селянському, значить, Кузь, а по святцях – Кузьма* (Там само). Синонімічним кореляту ЯСНІСТЬ є власне авторський вираз Григорія, який послуговує сферою-джерелом метафоричної моделі СЕЛО – ВИЛІЗ НА КЛУНЮ І ВСЕ ВИДНО: – *Ти думаєш, на кордоні, як у Троянівці: виліз на клуню – і все видно?* (Там само). Когнітивну ознаку ВСЕОБІЗНАНІСТЬ експлікує й образний вислів Григора *СЕЛО – не те що шила – шевського гвіздочка в мішку не сховаєш* (Гр. Тютюнник, "Коріння").

Зазначимо, що специфікою концепту СЕЛО в мовній картині братів Тютюнників є побудова лексико-семантичних нашарувань переважно на нюховому відчутті – письменники апелюють до лексем одоративної семантики й пов'язаних із ними природних явищ, що експлікується такими асоціативними парами: СЕЛО – ПАХУЧА, СВІЖА, НОВОНАРОДЖЕНА НІЖНА ЗЕЛЕНЬ

ДЕРЕВ: *вбирали в себе (...), і пахучу, свіжу, новонароджену ніжну зелень дерев (...)* – *Селом запахло* (Г. Тютюнник, “Вир”); СЕЛО – ЧУДОВЕ, СВИЖЕ ПОВІТРЯ: *У вашому селі чудове повітря* (Там само); СЕЛО – ЗАПАХ ЗЕМЛІ; ЗАПАХ СТЕПУ: *...навколо весняний шум, здорові, сильні люди, свіже повітря, хвилюючий запах политої дощем землі і освіженого весняною зливою степу* (Там само). Зазначимо, що остання опозиція є знаковою власне для українського поетичного континууму, бо степова зона обіймає найбільш значну територію нашої країни, а чинник географічного середовища існування народуносія мови, як відомо, впливає на концептуальну картину світу мовця.

У текстах Тютюнників подибуємо й приклад виникнення метонімічного компонента “частина замість цілого”, де СЕЛО вербалізується лексемою *сільрада*: *...на всю сільраду брехун; Я вже всю сільраду оббіг* (Г. Тютюнник, “Вир”).

Антропоморфність СЕЛА в образній мові Г. Тютюнника знайшла своє відображення у сполученні з прикметником *сонне*: *Рушили сонним селом, прослідували сонним селом* (Г. Тютюнник, “Вир”), дієсловами *ахнуло, загомонило, прокинулося, заніміло, прищулилося, пірнало, проступало*: *Село аж ахнуло, коли дізналося; ...півень розбудив своїм криком село. Як би там не було, а воно прокинулося і загомонило; Село заніміло і прищулилося; ...село пірнало в темряву і тишу; із густих чагарів проступало білими хатами село* (Там само). У художніх площинах Григора антропоморфність виражають здебільшого прикметники *найглухіше, похмуре*: *У найглухіше село* (Гр. Тютюнник, “День мій суботній”); *...нарешті й село. Чорне, похмуре* (Гр. Тютюнник, “Облога”). Вирізняються метафорикою лексеми дієслівного фонду: *вибухнуло, кануло, маячило, спало*: *Село враз ніби вибухнуло* (Там само); *села вже не видно було – наче кануло в густу сіру мжичку* (Там само); *...маячило село* (Гр. Тютюнник, “Холодна м’ята”); *Село вже давно спало* (Гр. Тютюнник, “Коріння”).

Вихідці СЕЛА особливо залежні від думки оточення, бояться бути осоромленими чи зневаженими, тому цілком виправданою є імпліцитно

виражена метафорична модель СЕЛО – МОРАЛІЗАТОР: *Чого я буду їхати в село?* – *питає він себе.* – **На сміх людям та на горе батькам?** (Г. Тютюнник, “Вир”).

Творам Тютюнників властива авторська природоморфна метафорика. У прозі Григорія фіксуємо метафоричну пару СЕЛО – ПТАШКА, експліковану за допомогою дієслова *гніздиться*: *Село Троянівка гніздиться в долині* (Там само). Природоморфність відбилася й на образно осмисленій авторській сполучі *наставляє ратища журавлів*: *...мріють у тремтячому мареві далекі села, наставивши в небо чорні ратища колодязних журавлів* (Там само). У художніх площинах Григора лише одна природоморфна опозиція СЕЛО – СКИРТИ ГРЕЧАНОЇ СОЛОМИ: *...нарешті й село. (...) Маячить у тумані, як скирти гречаної соломи* (Гр. Тютюнник, “Облога”).

Отже, компаративний субфрейм СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ увиразнює художню майстерність братів Тютюнників, їхню здатність конструювати нові семантичні контексти, обарвлюючи усталене в українській мовній традиції асоціативне наповнення концепту СЕЛО власне авторськими смисловими відтінками, про що свідчить розлогий спектр образних модифікацій у творчій практиці митців (ДОМІВКА, РІДНІ КРАЇ, РІДНІ БЕРЕГИ, ТРОЯ, ВСЕОБІЗНАНІСТЬ, ЗДОРОВ’Я, ДОСТАТОК, ПТАШКА, СКИРТА СОЛОМИ тощо).

Висновки до третього розділу

1. Крім антропонімних субфреймів, фреймову модель концепту СЕЛО представляють неантропонімні – СТЕП, ВІЙНА, ХАТА, РОСЛИНИ СЕЛА, ТВАРИНИ СЕЛА, ЛОКУСИ СЕЛА, компаративний субфрейм СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ, аналіз яких уможливив розуміння текстопростору братів Тютюнників як багатовимірного художнього світу з узаємопроникними символами, метафорами, що акумулюють універсальні й особистісні цінності та відношення.

2. Локативним субфреймом фрейму СЕЛО є СТЕП як топонімний маркер ПОЛТАВЩИНИ. Будучи філософською домінантою української ментальності, він актуалізує етносакральний зміст ЖИТТЄДАЙНОСТІ, МОГУТНОСТІ, ВОЛІ, БОРОТЬБИ, ВІЧНОСТІ, БЕЗМЕЖНОСТІ, ПАМ'ЯТІ, а також ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНСТВА ВІД СВОЇХ КОРЕНІВ. У творчій практиці митців виявлено розлогий спектр образних модифікацій концепту: САМОТНІСТЬ, МОТОРОШНІСТЬ, ОЧИЩЕННЯ, УРОЧИСТІСТЬ, СУВОРИСТЬ, СМЕРТНЕ ОДРО, СВЯЩЕННА ЗЕМЛЯ СТЕПОВОГО ЛИЦАРСТВА, МОРЕ, ПУСТЕЛЯ, ГЛУХОМАНЬ, БАТЬКО, ГОЛУБЕ МАРЕВО.

3. Темпоральний субфрейм ВІЙНА виражено репрезентантами: ВОЇН, ПІВХАТА, ЧОРНИЙ ДИМАР, ВИРВИ, ПОЖАРИЦА, ВОВК. ВІЙНА – сутнісний елемент національної ментальності, на що вказує розлогий спектр власне авторських модифікацій культурами – 66 метафоричних перенесень, частотними корелятами яких у мікротекстах Григора Тютюнника є експліканти концептосфери ЛЮДИНА. У Григорія спостережено тяжіння до природоморфних корелятів (ВОДА, ВОГОНЬ, ГРИМ, БУРЯ, БЛИСКАВКА). Найбільш репрезентативним із них є концепт ВОДА. Корелят ВОГОНЬ увиразнює власне полтавську ментальність, що полягає в баченні ПОЛУМ'Я ВІЙНИ як КУПАЛЬСЬКОГО БАГАТТЯ.

4. Артефактний субфрейм ХАТА – один зі знакових субфреймів фрейму СЕЛО, оскільки цей топос здавна характеризувався наявністю саме ХАТ, а не будинків. БІЛИЗНА ОКОЛА, ВИШИТИЙ РУШНИК, ОБРАЗИ, ГАЙСТРИ, ЛЕЛЕЧЕ ГНІЗДО на даху є візитівкою саме української ХАТИ. Для СЕЛЯНИНА це не просто житло, простір ініціації, ритуалізації, що асоціюється з ТЕПЛОМ, ЗАТИШКОМ, СИЛОЮ, ЗАХИСТКОМ, ОБЕРЕГОМ, ЗАПАХОМ ЗІЛЛЯ, ХМЕЛЮ, ХЛІБА, ЯБЛУК, МОЛОКА, це його ПЕРШОПОЧАТОК, РОДОВІД, БАТЬКІВЩИНА.

5. Традиційно-звичаєві устої СЕЛА експлікують культурні виміри фітонімного субфрейму РОСЛИНИ СЕЛА. З-поміж 86 флоролексем є місцеві (полтавські) вербалізми флористичного коду: ГАЙСТРИ (айстри), ГЛЕЧИКИ (водяні лілії), ЖАБ'ЯЧЕ МИЛО (водяні квіти), НЕВІСТОЧКИ (ромашки), РАЙКА (сорт яблуні), СОН-КВІТИ. Найбільш репрезентативні фрейм-елементи – ВЕРБА (символ ЗІБРАНЬ і ПОБАЧЕНЬ, символ БЕЗПЕРЕРВНОСТІ ЖИТТЯ, ТУГОЖИЛЬНОСТІ УКРАЇНСТВА тощо), ДУБ (МІЦЬ, ГОРДІСТЬ, СМАГЛЯВІСТЬ, ОБЕРІГ, СМЕРТЬ, символ РОДУ) та СОСНА (ТАТО, РІДНИЙ ДІМ, СЕЛО, символ РОДЮЧОСТІ та ПЛОДЮЧОСТІ, символ ПАМ'ЯТІ).

6. Фаунонімний субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА не лише закономірно поширює фрейм СЕЛО, а й експлікує культурно-національні стереотипи. З-поміж 118 фаунонімів культурно маркованими є ВІЛ, КІНЬ, ПІВЕНЬ, ЖАЙВІР, ЗОЗУЛЯ, ЛЕЛЕКА, СОКІЛ тощо. Власне полтавські народорозмовні особливості передають лексеми *бушля*, *вутята (утята)*, *коропчаки*, *ціплята*, *паця(-є)*. ЗАБОБОННІСТЬ СЕЛА виражають фрейм-елементи КОРОВА, КУРКА, СИЧ, СОБАКА. Фауноніми увиразнюють акустичну картину СЕЛА.

7. Партитативний субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА експлікує своєрідний художній код, що розкриває історію СЕЛА, витоки морально-етичних цінностей українського лінгвосоціуму. Репрезентантами субфрейму є РІЧКА ТАШАНЬ, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, ПОЛЕ, ЛІС, САДОК, з-поміж символічних об'єктивацій яких на перший план виступає когнітема РІДНОГО ДОМУ, власне ШИЛІВКИ – малої батьківщини письменників.

8. Компаративний субфрейм СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ виражає такі складники метафоричних моделей: ТРОЯ, ГЛУШИНА, ДЖУНГЛІ, ТОЛОКА З КОРОВАМИ, НУДЬГА, РУХ, МЕТУШНЯ, НЕ ПАТРОНАТ, НЕ КУРОРТ, ЯСНІСТЬ, ПТАШКА. Однак ключовими референтними зонами є ДОМІВКА, РІДНІ БЕРЕГИ, поглиблення семантики яких відбувається завдяки конкретизованим топонімним маркерам власне ПОЛТАВЩИНИ: ШИЛІВКА, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, ЛЕЙБІВКА, ЗІНЬКІВ, СТУПКИ, ОПІШНЯ.

9. Специфіка прозописьма братів-письменників полягає в широкому використанні архаїчних, просторічних, діалектних одиниць і конструкцій, зокрема українських фразеологізмів, етикетних формул, що посилюють об'єктивацію концепту СЕЛО.

Основні положення розділу висвітлено в одноосібних публікаціях автора [26; 27; 28; 31; 32].

ВИСНОВКИ

1. Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на тому, що мова є основним засобом формування й вираження думки, експлікує цінності, ідеали й установки етносу, у ній знаходять своє найповніше відображення особливості національного характеру і сприйняття світу. Мовна одиниця, виявляючи зв'язок із ментальним світом народу, стає підґрунтям для формування етноконотацій, завдяки чому розглядається як слово-концепт. Базові концепти української ментальності – це зафіксовані словником, значущі для культури мовні одиниці з етноспецифічним семантичним відтінком, що акумулюють відносно стійкі уявлення, зумовлені соціально-історичним досвідом та ціннісними орієнтирами народу.

2. Інтегральний підхід до розгляду базових концептів у художній площині спонукає до використання терміна *художній концепт* – репрезентованої в сукупному тексті письменника складної структури, що поєднує світобачення цілого народу й індивідуально-авторське осмислення суті предметів чи явищ дійсності. Базовий концепт культури, потрапляючи в художній простір митця, не лише синтезує збережені історичною пам'яттю народу ментальні ознаки і явища, а й увиразнюється, збагачується різноманітними відтінками значення. Письменники беруть за основу загальноприйняті мовні коди, але водночас модифікують і трансформують їх. Сміслові наповнення художніх концептів прямо залежить від культурного та емоційного досвіду художника слова.

3. Парадигми концептів, виражаючи складний зміст, об'єднані семантикою спільності, групуються навколо першоконцепту – лінгвоментальної одиниці узагальненого рівня. Першоконцептом у творчості братів Тютюнників, її осердям є СЕЛЮ. Константність цього лінгвоментального конструкту potwierджує не стільки частотність уживання (207 слововжитків у мікротекстах Григорія Тютюнника та 302 – у Григора), скільки роль в образній та ідіостильовій парадигмах, вагомість у структурі макротексту. Його вербалізація не завжди є очевидною, оскільки здебільшого реалізується через контекстуальні характеристики, що розкривають його суть.

4. Структурно-логічною схемою репрезентації концептів національної культури є фрейм. Він складається із сукупності субфреймів, що інтерпретуються як єдність фрейм-елементів – синтезу індивідуально-авторського розуміння та загальнонаціональної традиції вживання мовного знака. Фреймову модель першоконцепту СЕЛО формують десять субфреймів, з-поміж яких: антропонімні – СЕЛЯНИН, ЇЖА СЕЛЯНИНА, ОДЯГ і ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА та неантропонімні – СТЕП (локативний субфрейм), ВІЙНА (темпоральний субфрейм), ХАТА (артефактний субфрейм), РОСЛИНИ СЕЛА (фітонімний субфрейм), ТВАРИНИ СЕЛА (фаунонімний субфрейм), ЛОКУСИ СЕЛА (ШЛЯХ, РІЧКА, ПОЛЕ) (партитативний субфрейм), СЕЛО наче ХТОСЬ / ЩОСЬ (компаративний субфрейм). При цьому лексична репрезентація субфреймів експлікована розлогими тематичними групами слів. Антропонімний, глутоніміїний, естематоніміїний, локативний, темпоральний, артефактний, фітонімний, фаунонімний, партитативний субфрейми виражають поняттєвий складник значення концепту СЕЛО, а компаративний субфрейм – образний.

5. Аналіз фреймової моделі першоконцепту СЕЛО уможливив розуміння текстопростору братів Тютюнників як багатовимірного художнього світу з притаманними йому образами та символами, що акумулюють універсальні й особистісні цінності та значення. У загальному уявленні СЕЛЯНИН постає символом ХЛІБОРОБА-ТРУДІВНИКА, ГОСПОДАРЯ. Субфрейм ЇЖА СЕЛЯНИНА репрезентований етноспецифічними глутоніміїними фрейм-елементами – БОРЩ, ВАРЕНИКИ, ГОРІЛКА, КВАША, КОРОВАЙ, КУТЯ, САЛО, ШИШКИ, ШУЛИКИ та ін. Естематоніміїний субфрейм ОДЯГ І ВЗУТТЯ СЕЛЯНИНА оприявлюють культурно марковані номени ВИШИТА СОРОЧКА, ВІНОК, ЖУПАН, КРАЙКА, КРИЖМО, ПЛАХТА та ін. Локативний субфрейм СТЕП як топонімний маркер ПОЛТАВЩИНИ актуалізує етносакральний зміст ЖИТТЄДАЙНОСТІ, МОГУТНОСТІ, ВОЛІ, БОРОТЬБИ, БЕЗМЕЖНОСТІ, ВІДЧУЖЕННЯ СЕЛЯНСТВА ВІД СВОЇХ КОРЕНІВ. Репрезентантами темпорального субфрейму ВІЙНА є ВОЇН, ПІВХАТА,

ЧОРНИЙ ДИМАР, ВИРВИ, ПОЖАРИЩА, ВОВК. Артефактний субфрейм ХАТА – це не просто житло, простір ініціації, ритуалізації, це його ПЕРШОПОЧАТОК, РОДОВІД, БАТЬКІВЩИНА. Традиційно-звичаєві устої СЕЛА виражає і субфрейм РОСЛИНИ СЕЛА. Культурно маркованими лексичними одиницями є БАРВІНОК, ДЕРЕВІЙ, ЖИТО, КАЛИНА, ЛЮБИСТОК, ХМІЛЬ, ЧОРНОБРИВЦІ. Найчастотніші фрейм-елементи – ВЕРБА, ДУБ, СОСНА. Фаунонімний субфрейм ТВАРИНИ СЕЛА не лише поширює фрейм СЕЛО, а й експлікує культурно-національні стереотипи. Концепт СЕЛО актуалізують фауноніми ВІВЦІ, КОЗИ, КОРОВИ, КОНІ, СВИНІ, СОБАКИ та ін., орнітоніми ЛАСТІВКА, ЛЕЛЕКА, що увиразнюють когнітему ДРЕВНІСТЬ РОДОВОДУ. Репрезентантами партитативного субфрейму ЛОКУСИ СЕЛА є РІЧКА ТАШАНЬ, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, ПОЛЕ, ЛІС, САДОК, із-поміж символічних об'єктивацій яких на передньому плані знаходиться когнітема РІДНОГО ДОМУ. Компаративний субфрейм СЕЛО виражають метафори: ТРОЯ, ГЛУШИНА, ДЖУНГЛІ, НУДЬГА, РУХ та ін. Однак ключовими референтними зонами є ДОМІВКА, РІДНІ БЕРЕГИ. Їх конкретизація відбувається завдяки топонімам ПОЛТАВЩИНИ – ШИЛІВКА, ЛЕЙБІВКА, ДАНИЛЕВЩИНА, КНЯЖА СЛОБОДА, ЗІНЬКІВ, СТУПКИ, ОПШНЯ та ін.

6. Базовий концепт СЕЛО передано значною кількістю різнорівневих мовних одиниць: з одного боку, ієрархічно найвищих – літературних, а з другого – діалектизмів (*гирунчик, крижалки, дранки* тощо), народно-розмовних елементів, просторічною лексикою (*мамлуватий, нацуплювати, шарахван, нап'ялити, начепити, напнути, нацуплювати, прибрати, вирядитися, приодягтися, наджигурився, побухикати* (чобітьми), *понаряджувані, грякати, триндикати* (пісню) тощо) і фразеологією (*встановити догори штаньми, заграти журавля* та ін.). Реалії життя СЕЛА, його побут, топоніміка лягли в основу багатоманітних порівнянь, індивідуальних епітетів, метафор (СУП “І-ГО-ГО”, ДОМОЧАДІВКА; СЕЛО – ДЖУНГЛІ, СЕЛО – ПТАШКА; СЕЛО –

ВИЛІЗ НА КЛУНЮ І ВСЕ ВИДНО; СЕЛО – СКІРТИ ГРЕЧАНОЇ СОЛОМИ та ін.).

7. Літературна спадщина братів Тютюнників ілюструє мовний світ полтавців, особливості їхнього етнокультурного простору, етнопсихології. Репрезентантами власне полтавського СЕЛА є діалектні назви сільськогосподарських знарядь праці: *брусок*, “*дідок*”, *мантачка*, *ковезка*, *коляка*, *цеберка*, *шеретовка*, *рептунюк*, “*ухвати*”; лексеми естематонімії семантики: *вдягачка*, *взувало*, *взувачка*, *кухвайка*, “*ланпаси*”, *лапсердак*, *лахманина*, *напиначка*, *одежинка*, *плетьонка*, *причандаля*, *рам'я*, *тряп'я*, *шапурина*, *шматурина*, *шмаття*, *бурки*, *витяжки*, *гаплик*, *дранки*, *кобеняк*, *куцина*, *пілка*, *сповивачка*, *цурки*; глутонімії – *галушки*, *крижалки*, *потапці*, *домочадівка*; автентичні вербалізми флористичного коду (*гайстри*, *гличики*, *жаб'яче мило*, *невісточки*, *сон-квіти*) та фаунонімічного (*бушля*, *вутята*, *паце*, *ціплята*). Водночас письменники актуалізують власне полтавські ментальні характеристики (ГОСТИННІСТЬ, ДУШЕВНІСТЬ), звичаї та обряди, вірування.

8. Тютюнники виявили себе непересічними етнопсихологами, етнографами. Майстерно змалювавши кожну деталь полтавського СЕЛА (від топонімічних характеристик до найдрібніших візій естематонімічного та глутонімічного кодів), актуалізували визначальні риси української ментальності: ЛЮБОВ, СОВІСТЬ, НАБОЖНІСТЬ, СКРОМНІСТЬ, ШАНОБЛИВІСТЬ, ПІСЕННІСТЬ, ПРАЦЬОВИТІСТЬ, ВОЛЕЛЮБНІСТЬ, БОРОТЬБУ, ЩЕДРІСТЬ. Не оминули увагою й негативні риси національного характеру: ПРИСТОСУВАНСТВО, ПРИСЛУЖНИЦТВО, ВІДЧУЖЕННЯ, КОНФОРМІЗМ. Наділивши СЕЛО ключовим націоекзистенційним смислом, письменники-полтавці практично розкрили генетичний етноментальний код українства.

Проведене дослідження мотивує подальше студіювання базових концептів української ментальності, релевантних для опису мовної картини світу в текстових просторах знакових вітчизняних письменників. У перспективі бачиться стратифікація мовних індикаторів універсальних концептів на

художньому матеріалі поетичної збірки Тютюнника-старшого “Журавлині ключі” та щоденників, епістолярію, кіносценарію за романом “Вир” Тютюнника-молодшого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аврахов Т. Екзистенція в художньому слові Григора Тютюнника. *УМЛШ*. 1992. № 9/10. С. 46–48.
2. Агафонова Т. Одежда украинцев в свадебной обрядности (конец XIX – первая половина XX века). *Археологія та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження* / відп.ред. О. Сминтина, О. Прігарін. Одеса: Друк, 2002. С. 269–271.
3. Алефиренко Н. Ф. Язык, познание и культура: когнитивно-семиологическая синергетика слова: монографія. Волгоград: Перемена, 2006. 228 с.
4. Арешенков Ю. О. Концепт “хата” в поетичному ідіостилі Т. Шевченка. *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри*. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. С. 108–114.
5. Аркушин Г. Л. Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся. *Поліська дома*. Фольклорно-діалектологічний збірник. Луцьк, 1991. С. 113–185.
6. Арутюнова Н. Д. Образ (опыт концептуального анализа). *Референция и проблемы текстообразования*. Москва: Наука, 1988. 238 с.
7. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры, 1999. 896 с.
8. Аскольдов С. Д. Концепт и слово. *Русская словесность: антология*. Москва : Academia, 1997. С. 267–279.
9. Бабушкина А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 1996. 104 с.
10. Баландіна Н. Ф. Береза і калина в сучасній мовній свідомості (за матеріалами вільного асоціативного експерименту). *Мовознавство*. 2011. № 5. С. 50–58.
11. Банфи А. Философия искусства. Москва : Искусство, 1989. 384 с.
12. Бардина Н. В. Языковая гармонизация сознания. Одесса: Астропринт, 1997. 271 с.
13. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 344 с.

- 14.Бацевич Ф. С. Філософія мови: історія лінгвофілософських учень : підручник. Київ : Академія, 2008. 240 с.
- 15.Бибик С. П. Естетичні модифікації народнорозмовності в ідіостилі Григора Тютюнника: дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.02. Київ, 1994.URL:<http://cheloveknauka.com/estetichni-modifikatsii-narodnorozmovnosti-v-idiostili-grigoratyutyunnika#ixzz2mQp284Zi>. (дата звернення: 28.09.2016).
- 16.Бибик С. П. Побутовизм як лінгвокультурема. *Наукові записки. Серія "Філологічна"*. Вип. 10. Острог, 2008. С. 31–36.
- 17.Бибик С. Художній антропонімікон прози Григора Тютюнника та Марії Матіос: єдність та етнічна варіантність знаків мовного повсякдення. *Образне слово Луганщини*: матер. XIV Всеукр. наук.-практ. конф. імені Віктора Ужченка (м. Старобільськ, 15 трав. 2015 р.) / за заг. ред. проф. А. В. Нікітіної; Держ. закл. "Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка". Вип. 14. Старобільськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2015. С. 35–40.
- 18.Бобунов А. М. Сопоставительный анализ наименований одежды в английском и русском песенном фольклоре. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2011. № 2. С. 140–143.
- 19.Боева Е. В., Бондаренко І. В. Щодо питання української ментальності: лінгвістичний аспект. *Інтелект. Особистість. Цивілізація*: зб. наук. праць із соціально-філософських проблем / гол. ред. О. О. Шбін. Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. Вип. 8. С. 325–330.
- 20.Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций.Тамбов: Изд-во Тамб. гос. ун-та, 2001. 123 с.
- 21.Болотнова Н. С. О методике изучения ассоциативного слоя художественного концепта в тексте.*Вестн.ТпгУ. Сер. Гуманитарные науки (филология)*. 2007. Вып. 2 (65). С. 76.
- 22.Болотнова Н. С. Лексическая структура художественного текста в ассоциативном аспекте. Томск: Изд-во Том. гос. пед. ун-та, 1994. 212 с.

23. Бондар Н. В. Еволюція концепту ЖІНКА в українській мовній картині (на основі романів “Чайковський” Є. Гребінки та “Вир” Г. Тютюнника. *Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті* : зб. наук. статей. Полтава : ПНПУ, 2012. С. 16–25.
24. Бондар Н. В. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край* : альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. Вип. 1 (26). С. 84–87.
25. Бондар Н. В. Концепти-глутоніми мовосвіту братів Тютюнників та селянська ідентифікація: етнолінгвістичний аспект. *UCRAINICA VII “Současná Ukrajínistika. Problémy Jazyka, Literatury a Kultury”* : sborník vědeckých článků, Olomouc, 27–28 srpna 2016. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. P. 26–32.
26. Бондар Н. В. Концепт “Хата” у романі Г. Тютюнника “Вир”. *Григор Тютюнник. Нові дослідження і матеріали* : наук. зб. до 80-річчя від дня народження Григора Тютюнника / упор. О. Неживого. Луганськ : Вид-во Ноулідж, 2012. С. 176–182.
27. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “ВОДА” в художній мові братів Тютюнників. *Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наукової конф., 16–17 верес., 2011 р. Одеса : Астропринт, 2011. С. 33–39.
28. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “сонце” в художній мові Григора Тютюнника. *Рідний край* : альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. Вип. 1 (24). С. 95–98.
29. Бондар Н. В. Ментальні атрибути концепту “ЖІНКА” у текстовому просторі Г. Тютюнника. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 92–95.
30. Бондар Н. В. Метафоричні експліканти субфрейму ОДЯГ СЕЛА в мовопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки: сучасні тенденції та*

фактори розвитку : матеріали міжнар. науково-практичної конф., м. Одеса, 27–28 січ. 2017 р. Одеса, 2017. С. 6–9.

31. Бондар Н. В. Національна специфіка субфрейму “ЛОКУСИ СЕЛА” у творчості братів Тютюнників. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія : Філологія*. Одеса, 2017. Вип. 30. С. 14–16.
32. Бондар Н. В. Образні модифікації концепту ВІЙНА в текстових просторах братів Тютюнників. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 23. С. 111–118.
33. Бондар Н. В. *СЕЛО* як базовий концепт української ментальності у мовопросторах братів Тютюнників. *Мова та література у полікультурному просторі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 10–11 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 63–65.
34. Бондар Н. В. Фрейм-елемент ХЛІБ і полтавський колорит його формантів у мовопросторах братів Тютюнників. *Когнітивна лінгвістика в міждисциплінарному контексті: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук. конф. УАКЛіП, ЧНУ імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 8–10 жовт. 2016 р. / відп. ред. С. А. Жаботинська. Черкаси, 2016. С. 77.
35. Бондар Н. В. “Що ж там, під одвічною кухвайкою?..” (естематоніми та селянський колорит у мовопросторах братів Тютюнників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства* : зб. наук. праць. Хмельницький, 2016. Вип. 10, ч. 1. С. 68–74.
36. Боронь О. Образ саду у творчості Тараса Шевченка: генеза та семантика. *Слово і час*. 2008. № 5. С. 57–63.
37. Бублейник Л. Діалоги в композиційно-стилістичній структурі роману Г. Тютюнника “Вир”. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Л. Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. 2011. № 1. С. 27–32.
38. Бублик Л. Синоніми як репрезентанти когнітивної системи (на матеріалі оповідань Г. Тютюнника). *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2005. Вип. 10. С. 23–31.

39. Бублик Л. Лексико-семантична образність синонімії в романі Г. Тютюнника “Вир”. *Культура народів Причорномор'я*. 2003. № 43. С. 212–216.
40. Бублик Л. М. Дієслівні синоніми на позначення акту мовлення як вираження ментальності українців у творчості Григора та Григорія Тютюнників. *Матеріали II Міжнарод. научно-практич. Інтернет-конф. “Язык и межкультурная коммуникация” (28-29 ноября 2012 г.)*. URL: http://www.confcontact.com/2012_11_28/7_bublik.htm. (дата звернення: 15.09.2016).
41. Бублик Л. М. Синонімічні кольороназви як вираження ментальності українців у романі Григорія Тютюнника “Вир”. *Мова і культура*. 2004. Вип. 7, Т. VII: Ч. 2: Художня література в контексті культури. С. 35–40.
42. Бублик Л. М. Стилiстичні особливості синонімії у новелі Григора Тютюнника “Три зозулі з поклоном”. *Вісн. Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси, 2007. Вип. 116. С. 185–190.
43. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ, 1993. 414 с.
44. Бурвикова Н. Д., Костромаров В. Г. Жизнь в мимолетных мелочах. СПб. : Златоуст, 2006. 68 с.
45. Василенко В. Наша доля прослалася степами: есе-роздум. *Пам'ять століть*. 1998. № 6. С. 125–138.
46. Василько З. С. Символізація значення слова в українському фольклорному мовленні (на матеріалі фауноназв у казках, піснях і пареміях): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2003. 20 с.
47. Ващенко В. С. Словник полтавських говорів. Харків: Вид-во Харк.ун-ту, 1960. 107 с.
48. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки русской культуры, 1999. 780 с.
49. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва: Русские словари, 1996. 416 с.

- 50.Верьовкін В. В. Відображення уявлень про війну в античній і сучасній мовній свідомості (на матеріалі давньогрецької, латинської, англійської, німецької та української мов) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 / Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2013. 236 с.
- 51.Верьовкін В. В. Когнітивна інтерпретація найменувань концепту ВІЙНА у давньогрецькій і латинській мовах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Сер. 9: Сучасні тенденції розвитку мов. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 12. С. 23–30.
- 52.Вишнеvsька Г. Вербальне втілення концепту “відьма” у творчій спадщині Тараса Шевченка та Олександра Олеся. *Шевченкознавчі студії*. 2011. № 13. С. 205–212.
- 53.Вільчинська Т. Концепт “Бог” у поетичній мові Г. Сковороди. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Мовознавство*. 2005. Вип. 1 (13). С. 191–199.
- 54.Вільчинська Т. Концептуалізація сакрального в українській поетичній мові XVII – XVIII ст.: монографія. Тернопіль: Джура, 2008. 424 с.
- 55.Войтів Г. В. Назви одягу в пам'ятках української мови XIV – XVIII ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / НАН України. Львів, 1995. 209 с.
- 56.Воловець Л. Григорій Тютюнник : літ.-крит. нарис. Київ : Рад. письменник, 1967. 98 с.
- 57.Воркачев С. Г. Правды ищи: идея справедливости в русской лингвокультуре: монографія. Волгоград: Парадигма, 2009. 190 с.
- 58.Воркачѳв С. Г., Полиниченко Д. Ю. Концепт “язык” в русском перемиологическом фонде. *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста* : матер. межд. симпозиума (Волгоград, 22–24 мая 2003 г.). В 2 ч. Ч. 2 : тезисы докладов. Волгоград : Перемена, 2002. С. 176–180.
- 59.Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки. *Вісник КНЛУ. Сер. Філологія*. 2011. Т. 14, № 2. С. 53–64.
- 60.Воробьев В. В. Лингвокультурология : монографія. Москва : Изд-во РУДН, 2008. 336 с.

61. Гаврилов П. “Вир” Г. Тютюнника. *Українська мова і література в школі*. 1963. № 8. С. 24–29.
62. Гаврилов П. Т. Харківська поема. До 50-річчя Григорія Тютюнника. *Прапор*. 1970. № 5. С. 10–12.
63. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. Москва : Космо-Психо-Логос, 1995. 396 с.
64. Генералюк Л. С. Творчість Тараса Шевченка в контексті взаємодії літератури і мистецтва початку-середини ХІХ століття : автореф. дис.... д-ра філол. наук : спец. 10.01.02. Київ, 2011. 40 с.
65. Гнатенко П. І. Український національний характер. Київ : ДОК-К, 1997. 116 с.
66. Голобородько К. Ю. Концептосфера мовотворчості Олександра Олеся : дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Харків, 2011. 519 с.
67. Голубовська І. О. Біоморфний код китайської лінгвокультури. *StudiaLinguistica*. 2011. Вип. 5. С. 221–233.
68. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу: монографія. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Логос, 2004. 284 с.
69. Голубовська І. О. Етнічні особливості української національно-мовної картини світу. *StudiaLinguistica*. 2010. Вип. 4. С. 400–412.
70. Голубовська І. О. Лінгвокультурні концепти у мовній картині світу українського етносу. *XX – XXI століття: жанрово-стильові й лінгвістичні метаморфози в українській мові та літературі* : колективна монографія / за ред. А. Архангельської. Olomouc: VUP, 2016. С. 71–95.
71. Голубовська І. О. Метафорико-символічні іпостасі зоонімів у рамках фрагмента мовної картини світу “царство тварин” (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 61–68.
72. Гоменюк О. О. Концептосфери флори і фауни в українській дитячій прозі Є. Гуцала і М. Вінграновського: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Тернопіль, 2015. 328. с.
73. Гоменюк О. О. Лінгвокультурна природа концепту “калина” у прозових творах для дітей Є. Гуцала. *Ученые записки Таврийского национального университета*

- им. В. И. Вернадского. Серия : Филология. Социальные коммуникации. 2013. Т. 26 (65), № 4, ч. 2. С. 45–50.
74. Гребенюк А. В. Типологія фразеологізмів з компонентом-фаунонімом. *Філологічні студії*. 2011. Вип. 6. С. 128–133.
75. Гримашевич Г. І. Словник назв одягу та взуття середньополіських і суміжних говірок. Житомир, 2002. 184 с.
76. Гурбанська А. І. Переддень прози шістдесятників: роман Г. Тютюнника “Вир”. *Наукові записки. Сер. Філологічні науки (літературознавство)*. Кіровоград, 2000. Вип. 27. С. 105–110.
77. Гут Н. В. Слова автора при прямій мові в системі художнього тексту (на матеріалі творчості Григорія та Григора Тютюнників): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2009. 20 с.
78. Данилюк А. Українська хата. Київ: Наукова думка, 1991. 108 с.
79. Державецкая И. А. Глюттоническая лексика и проблемы её перевода. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Филология. Социальные коммуникации”*. 2013. С. 466–470.
80. Державецька І. О. Глютонічний дискурс: лексикографічний аспект. *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. № 4. С. 69–72.
81. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту “природа” у поетичній мові Ліни Костенко : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2002. 210 с.
82. Дильтей В. Собрание сочинений: В 6 т. Т. 1: Введение в науки о духе: Опыт полагания основ для изучения общества и истории / пер. с нем. Москва: Дом интеллектуальной книги, 2000. 762 с.
83. Дуденко О. В. Номінативна та комунікативна природа українських паремій: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Умань, 2002. 218 с.
84. Дэвидсон Д. Что означают метафоры. *Теория метафоры* : сборник / общ.ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной ; пер. с англ, фр., нем., исп., польск. яз. Москва: Прогресс, 1990. С. 173–193.

85. Ермакова Л. Р. Глоттонические прагматонимы и национальный характер (на материале русской и английской лингвокультур): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Белгород, 2011. 27 с.
86. Єрмоленко С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць: монографія. Київ : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. 384 с.
87. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності: стилістика та культура мови. Київ : Довіра, 1999. 431 с.
88. Єфименко О. Є. Концепт “степ” в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма: дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2005. 266 с.
89. Єщенко Н. Концепт *правда* у поетичних творах Тараса Шевченка. Шевченкознавчі студії. 2013. Вип. 16. С. 225–233.
90. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ языка: фреймовые сети. *Мова. Науково-теоретичний часопис з мовознавства*. 2004. № 9. С. 81–92.
91. Жаботинская С. А. Ономазиологические модели и событийные схемы. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2009. № 837. С. 3–14.
92. Жаботинская С. А. Когнитивная лингвистика: к вопросу об уровнях концептуальных моделей. *Вісник Черкаського університету. Сер. Філол. науки*. Черкаси, 1997. Вип. 3. С. 3–11.
93. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
94. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5/6. С. 23–35.
95. Жайворонок В. В. Етномовні знаки-символи: спроба лексикографічного опису. *Мовознавство*. 2015. № 3. С. 33–44.
96. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика. Нариси : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
97. Жигаленко О. О. Куди ведеш, Чумацький шлях? : книга для читання з українського народознавства. Полтава : Полтавський літератор, 1993. 191 с.

98. Забужко О. Хроніки від Фортінбраса : вибр. есеїстка 90-х. Київ : Факт, 2001. 340 с.
99. Загальна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. Київ: А. П. Н., 2002. 464 с.
100. Загнітко А. Лінгвістика тексту: теорія і практикум/ під ред. І. Р. Вихованець. Донецьк: Юго-ВОСТОК, ЛТД, 2007. 313 с.
101. Загнітко А. П. Сучасні типології концептів: когнітивний, лінгвокультурний, прагматичний аспекти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика"*. Херсон: Вид-во ХДУ, 2010. Вип. XI. С. 33–46.
102. Зборовська Н. Стильовий портрет шістдесятництва. *Слово і час*. 2001. № 12. С. 26–42.
103. Звягіна Г. О. Текстотвірна функція уснорозмовного синтаксису в ідіостилі Григора Тютюнника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.
104. Злыднева Н. В. Коды повседневности в славянской культуре: еда и одежда. СПб. : Алтейя, 2011. 560 с.
105. Зусман В. Г. Диалог и концепт в литературе. Литература и музыка. Нижний Новгород: Деком, 2001. 168 с.
106. Иванова Л. П. Пособие к спецкурсу "Отображение языковой картины автора в художественном тексте" (на материале романа А. С. Пушкина "Евгений Онегин"). Киев : ИСДО, 2000. 54 с.
107. Іваничук Р. І. Благослови, душе моя, Господа... : щоденник, записи, спогади і роздуми. Львів : Просвіта, 1993. 271 с.
108. Іванова І. Б. Фразеосемантичне поле "життя/смерть": національні стереотипи та їх кореляції: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2008. 19 с.
109. Калашник В. С. Студії з історії українського мовознавства та лінгвопоетики: зб. наук. праць. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. 132 с.
110. Карасик В. И. Языковой круг : Личность. Концепты. Дискурс. Волгоград : Перемена, 2002. 477с.

111. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики* : сб. науч. тр. / под. ред. И. Стернина. Воронеж, 2001. С. 75–80.
112. Кись О. Украинская ведьма (эскиз социального портрета). *Гендерные Исследования*. 2000. № 5. С. 274–285.
113. Кись Р. Мова, думка і культурна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002. 302 с.
114. Клименко Н. Б. Назви одягу в східностепових говірках Донеччини : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 . Донецьк, 2001. 400 с.
115. Козубенко Л. Архетипи землі та виру як літературознавча проблема уромані Григорія Тютюнника “Вир”. *Теоретична і дидактична філологія*. 2012. Вип. 13. С. 169–172.
116. Колесник О. С. Концепт ВІЙНА в аспекті лінгвосеміотики та лінгвокультурології. *Мовні і концептуальні картини світу*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2014. С. 216–230.
117. Колодюк І. В. Народна медицина у традиційній культурі українців Центрального Полісся (остання чверть ХХ – початок ХХІст.). Київ : Київський університет, 2006. 152 с.
118. Кононенко В. І. Ключові висловлення як текстотвірні знаки художнього дискурсу. *Українська мова*. 2014. № 1. С. 38–50.
119. Кононенко В. І. Мова і народна культура. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 62–69.
120. Кононенко В. І. Мова у контексті культури : монографія. Київ ; Івано-Франківськ: “Плай” ЦІТ ПНУ, 2008. 390 с.
121. Космеда Т. А. Ego і Alter Ego Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу : монографія. Дрогобич : Коло, 2012. 372 с.
122. Космеда Т. А. Мовна свідомість і семантика мови (на прикладі концепту ВОЛЯ в тексті Т. Шевченка). *Семантика мови і тексту* : зб. ст. VI Міжнар. наук. конф. (26-28 вересня 2000 р.). Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 263.

123. Костомаров Н. И. Две русские народности. *Основа*. СПб., 1861. № 3. С. 33–80.
124. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія / упоряд., приміт. І. П. Бетко, А. М. Полотай; вступна ст. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
125. Коткова Л. І. Ідіолект Володимира Винниченка: лексико-фразеологічні та стилістичні складники: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2017. 23 с.
126. Кочерган М. П. Слово і контекст. Львів : Вища школа, 1980. 183 с.
127. Красовская Н. В. Художественный концепт: методы и приемы исследования. *Известия Саратовского университета. Сер. Филология. Журналистика*. 2009. Вып. 4. С. 21–25.
128. Красовська К. В. Зв'язок концептуальної та мовної картин світу з етнічною ментальністю. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 154. С. 120–123.
129. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова и др. Москва, 1996. С. 90.
130. Кримський С. Б. Культурні архетипи Києва. *Київські обрії: історико-філософські нариси* : зб. наук. пр. Київ : Стилос, 1997. С. 4–13.
131. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа концепта “память”. *Логический анализ языка. Культурные концепты*. Москва : Наука, 1991. С. 85–91.
132. Кубрякова Е. С. Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы). *Известия Академии наук. Серия литературы и языка* / гл. ред. В. Н. Ярцева. 1997. Т. 56, № 3. С. 22–31.
133. Купіна Я. В. До питання про становлення термінології когнітивних лінгвокультурологічних досліджень. *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного ун-ту імені Г. С. Сковороди. Харків, 2009. Вип. 28. С. 51–57.
134. Лакофф Дж. Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры*. Москва, 1990. С. 387–415.

135. Лебеденко Ю. М. Фразеосемантична група з компонентом “хата” в українській мові: структурно-семантичний та етнокультурний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2006. 20 с.
136. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект : монографія. Львів, 2005. 265 с.
137. Ленська С. В. Образ дітей війни у творах Гр. Тютюнника, В. Близнеця, М. Вінграновського. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2009. № 5. С. 15–18.
138. Ленська С. В. Образ матері в малій прозі Василя Шукшина і Григора Тютюнника. *Рідний край* : альманах Полт. держ. пед. ун-ту. Полтава, 2010. № 1 (22). С. 126–129.
139. Липа Ю. О. Призначення України. Львів : Просвіта, 1992. 270 с.
140. Липинський В. К. Листи до братів хліборобів: про ідею і організацію українського монархізму. *Повне зібрання творів, архів, студії*: твори. Т. 6, кн. 1. Київ ; Філадельфія, 1995. 479 с.
141. Лисиченко Л. А., Скорбач Т. В. Мовний образ простору і психологія поета: наукова монографія. Харків: ХДПУ, 2001. 160 с.
142. Лисиченко Л. А. Художній простір у мовній картині світу поетичного твору. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць. Харків, 1997. Вип. 3. С. 3–7.
143. Лихачёв Д. С. Концептосфера русского языка. *Русская словесность. От теории словесности у структуре текста* : антологія / под общей ред. В. П. Нерознака. Москва : Academia, 1997. С. 280–287.
144. Лихачова О. А. Поетика новелістичної творчості Григора Тютюнника : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2002. 205 с.
145. Лісовська С. А. Образ природи як оптика вираження екзистенціальних станів у романі Григорія Тютюнника “Вир”. *Вісник Сумського державного університету* : зб. наук. праць. Суми, 2008. С. 169–173.
146. Маерчик М. Ритуал і тіло: структурно-семантичний аналіз українських обрядів родинного циклу. Київ : Критика, 2011. С. 137–210.

147. Май Л. М. Індивідуально-авторська синонімія у творчості Григора і Григорія Тютюнників: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мін. освіти і науки, молоді та спорту України, Одеський нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2013. 194 с.
148. Максюта М. Є. “Хліборобський” поворот у світоглядній свідомості на порозі третього тисячоліття: “георгіки душі” для глобалізованого людства. *Людина і культура в умовах глобалізації*: зб. наук. статей. Київ : Парапан, 2003. С. 145–155.
149. Марчук Л. М., Туранська В. Л. Аксіологічна оцінка лінгвокультурами війна в прозі М. Стельмаха. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. № 31. С. 289–291.
150. Марчук Л. Ментальний аспект концепту “Війна” (на матеріалі творів Тараса Шевченка). *Філологічний дискурс*. 2015. Вип. 1. С. 78–81.
151. Масенко Л., Кропив'янська Ю. Мова персонажів Григора Тютюнника. *Урок української*. 2006. № 5/6. С. 21–26 ; № 7. С. 46–49.
152. Масло О. В. Лінгвоментальний аспект української народної казки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2011. Вип. 61. С. 12–15.
153. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб.пособ. 2-е изд. Минск : ТетраСистемз, 2004. 255 с.
154. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. Минск : ТетраСистемс, 2008. 272 с.
155. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособ. для студ. высших учебн. заведений. Москва: Академия, 2001. 208 с.
156. Матейко К. Український народний одяг. Етнографічний словник. Київ, 1996. 195 с.
157. Мацько О. Лінгвокультурема “орел” у поетичній творчості Тараса Шевченка. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Вип. 16. С. 233–240.

158. Мех Н. Шевченкові тексти як джерело словника “Одвічні слова української культури”. *Культура слова*. Київ, 2014. С. 215–225.
159. Мех Н. О. Поетичні тексти Лесі Українки як джерело словника “Одвічні слова української культури”. *Лінгвостилістичні студії*. 2014. Вип. 1. С. 154–161.
160. Миколаєнко Л. Український степ як естетичний феномен. *Хроніка* : укр. культурологічний альманах. 2000. Вип. 37/38. С. 28–43.
161. Миллер Л. В. Лингвокогнитивные механизмы формирования художественной картины мира: на материале русской литературы : дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.01.Москва, 2005. 303 с.
162. Мізін К. Зіставно-лінгвокультурологічний аспект вивчення англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь ландшафтного субкоду культури. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Чернівці, 2014. Вип. 720. С. 147–163.
163. Мішеніна Т. М. Фітонімний код ідіостилю Миколи Вінграновського (на матеріалі макролокусів ліс, степ, сад, поле). *Лінгвістичні дослідження* : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2017. Вип. 45. С. 30–39.
164. Міщенко В., Дубик В. Метафора концепту “війна” в сучасному франкомовному політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2013. Вип. 21. С. 190–196.
165. Мовчан П. Абсолютний слух на правду. *Вічна загадка любові. Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника / упор. та прим. А. Шевченка*. Київ, 1988. С. 337–340.
166. Мовчан Р. Стильові тенденції творчої манери Григора Тютюнника. До 70-річчя письменника. *Українська мова та література*. 2001. № 45. С. 1–3.
167. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х років: портрет в історичному інтер’єрі: монографія. Київ : Стилос, 2008. 544 с.
168. Мозолевський Б. Скіфський степ. Київ : Наук. думка, 1983. 200 с.
169. Мойсієнко А. Мова як світ світів. Поетика текстових структур. Умань, 2008. 280 с.

170. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія. Київ : Сталь, 2006. 304 с.
171. Монахова Т. В. Мова Валерія Шевчука: ключові концепти, корпус, тезаурус: автореф. дис. ... ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2008. 22 с.
172. Музиченко Н. І. Вербальний простір слів-символів у мовотворчості Григора Тютюнника. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. Київ, 2014. С. 345–356.
173. Музиченко Н. І. Лексико-граматична вербалізація жалю та болю у творчості Григора Тютюнника. *Вісник Житомирського державного університету*. 2014. Вип. 3 (75). С. 313–317.
174. Неживий О. І. Джерела життєпису Григора Тютюнника: дитинство, юність. *Рідний край*: наук. публіцистичний худож.-літ. альманах. 2011. № 1. С. 136–145.
175. Неживий О. І. Життя у слові: джерелознавча проблематика творчості Григора Тютюнника: монографія. Київ : Академія, 2014. 224 с.
176. Неживий О. Творча історія тексту роману Григора Тютюнника “Вир”. *Бахмутський шлях*: літературне та наукове історико-філологічне вид. 2011. № 3/4. С. 163–168.
177. Неживий О. І. Григир Тютюнник: текстологічна та джерелознавча проблема життя і творчості: монографія. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2010. 272 с.
178. Нерознак В. П. От концепта к слову: к проблеме филологического концептуализма. *Вопросы филологии и методики преподавания иностранных языков*. Омск, 1998. С. 80–85.
179. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. (Ескіз української міфології). Київ, 1922. 88 с.
180. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре. *Поэтический анализ языка. Культурные концепты*. Москва : Наука, 1991. С. 113–120.

181. Никончук М. В., Никончук О. М. Назви одягу та взуття правобережного Полісся. Житомир, 1998. 230 с.
182. Нідзельська Ю. М. Концептологія як провідний напрям сучасної лінгвістики. *ВІСНИК Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2009. Вип. 4 (70). С. 160–162.
183. Новосельцева В. А. О соотношении понятий “содержание художественного концепта” и “лексическое значение художественного слова”. *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста* : матер. междунар. симпозиума, Волгоград, 22–24 мая 2003 г., В 2-х ч. Ч. 2: тезисы докладов. Волгоград : Перемена, 2003. С. 26–28.
184. Огнева Е. А. Когнитивное моделирование концептосферы художественного текста : монография. 2-е изд., дополн. Москва : Эдитус, 2013. 282 с.
185. Онуфрійчук Г. І. Лінгвокультурний потенціал української етнофразеології: асоціативне поле “ЛЮДИНА В КОЛІ ІНШИХ ІСТОТ” : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01.Київ : 2016. 261 с.
186. Остапчук В. Концепт України у творчості Т. Шевченка. *Київські полоністичні студії*. 2015. Т. 26. С. 154–158.
187. П'ятковська Т. Концепти української ментальності в мовному дискурсі паремій. *Рідний край*. 2014. № 1(30). С. 94–97.
188. Пашкова Н. Назви одягу в українських говорах Карпат (структурно-семантична, генетична та ареальна характеристика): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01.Київ, 2000. 19 с.
189. Письменна Ю. О. Роль прототипної лексики у створенні національно-мовної картини світу (на прикладі української лексеми село, російських лексемдеревня, село). *Studia Linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 224–231.
190. Пікалова А. О. Вербалізація концепту *людина* в поетичних текстах Михайла Стельмаха : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01.Харків, 2008. 243 с.
191. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. Москва, 1978. 200 с.

192. Пономар Л. Г. Назви одягу Західного Полісся. Київ, 1997. 182 с.
193. Попова З. Д., Стернин И. А. Язык и национальная картина мира. Воронеж: Изд-во Воронежского нац. пед. ун-та, 2002. 59 с.
194. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. 190 с.
195. Попова Н. М. Кулінарна метафора як спосіб осмислення та сприйняття людських взаємин. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*: зб. наук. пр. Київ, 2009. Вип. 22. С. 273–283.
196. Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии. Харьков, 1914. 245 с.
197. Присяжнюк В. З. Будинок, дім, хата. *Культура слова*. 1986. Вип. 31. С. 80–82.
198. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства. *Мова. Людина. Світ. До 70-річчя М. Кочергана* : зб. наукових статей / відп. ред. О. О. Тараненко. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2006. С. 212–220.
199. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
200. Приходько А. Н. Лингвокогнитивная таксономия концептов: типы и классы. *Одиниці та категорії сучасної лінгвістики*: [зб. статей, присвячений ювілею В. Д. Каліущенка]. Донецьк, 2007. С. 270–283
201. Радзівська Т. В. Сумління й совість крізь призму української мови. *Мовознавство*. 1999. № 1. С. 31–39.
202. Радзівська Т. Нариси з концептуального аналізу та лінгвістики тексту : текст–соціум–культура–мовна особистість. Київ : Інформ.-аналіт. агенство, 2010. 491 с.
203. Ревегук В. Полтавщина в роки другої світової війни (1939–1945). Полтава, 2004. 288 с.
204. Рогальська І. І. Флористичні концепти української мовно-художньої картини світу (на матеріалі поетичного мовлення ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01.Одеса, 2008. 178 с.

205. Руденко С. М. Календарно-обрядова маркованість складників ядерної зони глютонічного фрейму (на матеріалі глютоніма каша). *Ucrainica IV: Současná ukrainistika problému jazyka, literatury a kultury: Sborník článků.* – Olomouc, 2008. část. 1. P. 185–193.
206. Руденко С. М. Семантика посткореневих морфем запозичених термінів глютонії. *Вісн. Львів. нац. ун-ту “Львів. політехніка”*. Львів, 2008. № 620. С. 233–239.
207. Савельєва Л. С. Концепт “селянин” в україномовній картині світу. *Наукові праці: наук.-метод. журн. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили.* 2008. Т. 92, Вип. 79. С. 52–55.
208. Савченко Л. Г., Тітомір В. Лексико-семантичне поле *дім* у поетичній мові Василя Герасим’юка. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія.* 2011. Вип. 61. С. 24–28.
209. Савчин Н. Б. Рецепція російської літератури у творчості Григора Тютюнника: автореф. дис. ... канд. філолог. наук :10.01.05. Київ, 2011. 20 с.
210. Свердан Т., Свердан М. Концепт ХАТА у творчості Ю. Федьковича. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія.* Чернівці, 2005. Вип. 274/275. С. 474–480.
211. Свердан Т., Маляр І. Символіко-семантичний простір слова “хата” в українській фразеології. *Дивослово: Українська мова й література в навчальних закладах.* 2008. № 3. С. 29–32.
212. Селиванова Е. О. Когнитивная ономазиология: монографія. Киев : Фитосоциоцентр, 2000. 248 с.
213. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля-К, 2006. 716 с.
214. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава; Київ, 2008. 712 с.
215. Селігей П. О. Український науковий текст: проблеми комунікативної повноцінності та стильової досконалості : дис. ... доктора філол. наук :10.02.01. Київ, 2016. 427 с.

216. Семенчук І. Р. Григорій Тютюнник: майстерність письменника. Київ : Дніпро, 1971. 231 с.
217. Серебрянська І. М. “Тривожно зорі в душу заглядають ...” (мовний образ зорі в українській прозі). *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 32. С. 34–37.
218. Скаб М. Словотвірні потенції слова як концептовиражальний засіб. *Вісник Прикарпатського нац. ун-ту імені Василя Стефаника. Філологія*. 2007. Вип. XV–XVIII. С. 478–482.
219. Скаб М. Концепт ДУША у творчості Юрія Федьковича. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов’янська філологія: зб. наук. праць*. Чернівці, 2005. Вип. 274/275. С. 255–259.
220. Скаб М. Концептуалізація сакральної сфери в українській мові : дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Інститут української мови НАН України. Київ, 2009. 620 с.
221. Слабошпицький М. З генетичної пам’яті народу: на здоб. Держ. премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка. *Літ. Україна*. 1989. 26 січ.
222. Славянская мифология. Энциклопедический словарь / научн. ред. В. Я. Петрухин и др. Москва: ЭЛЛИС ЛАК, 1995. 416 с.
223. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. Ф. Уфимцева и др. М., 2004. 800 с.
224. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій [звірі, птахи]. *Дніпро*. 1995. № 9/10. С. 124–134.
225. Словарь української мови: в 4-х тт. / за ред. Б. Грінченка. Київ, 1907–1909. Т. 2. С. 453.
226. Словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. Київ : Міленіум, 2002. 260 с.
227. Словник української мови: в 11 тт. / за ред. І. К. Білодіда; АН УРСР. Інститут мовознавства. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
228. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. Київ : Наук. думка, 2003. 1104 с.

229. Слухай (Молотаєва) Н. В. Художній образ у дзеркалі міфу етносу: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лінгвосеміотичний аспект): автореф. дис. ... доктора філол. наук : 10.02.02, 10.02.01. Київ, 1996. 48 с.
230. Слухай Н. В. Світ сакрального слова Тараса Шевченка : монографія. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : Київський університет, 2014. 224 с.
231. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. С. 12–13.
232. Совтис Н. М. Українсько-польський лінгвокультурний діалог у творах Л. Г. Венгліньського: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01. Київ, 2015. 387 с.
233. Соколова А. В. Онімичний аспект проблеми ідіостилю письменника (на матеріалі зіставлення антропонімії у романах Григорія Тютюнника “Вир” і Василя Земляка “Лебедина зграя”): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Одеський національний ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2003. 242 с.
234. Сологуб Н. М. Мовний портрет Яра Славутича. Київ : Дніпро; Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук, 1999. 152 с.
235. Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара / ред. В. М. Русанівський; АН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1991. 140 с.
236. ССУМ – Словник синонімів української мови : В 2-х тт. Т. 1 / А. А. Бурячок та ін. Київ : Наук. думка, 2006. 1040 с.; Т. 2. 960 с.
237. Степаненко М. І. Полтавське коріння древа української духовності. *Історична пам'ять*. 2012. № 27. С. 17–23.
238. Степанов Ю. С. Константы: словарь русской культуры. Москва : Академический Проект, 2001. 990 с.
239. Стецюк В. М. Самовияв українців і росіян в приказках і прислів'ях або Україна все ж таки не Росія. Львів : Ліга-прес, 2005. 67 с.
240. 100 найвідоміших образів української міфології. Київ : Автограф, 2006. 460 с.

241. Стрижак О. С. Назви річок Полтавщини. Київ : Видавництво АН УРСР, 1963. 112 с.
242. Сулима М. М. Народна пісня в творчості Григора Тютюнника. *Українська мова й література в школі*. 1986. № 5. С.13–15.
243. Сулима М. М. Як зроблена “Чудасія” Григора Тютюнника. *Київські полоністичні студії*. Київ, 2008. Т. 10. С. 392–395.
244. Сулима М. М. Чому село в романі Григорія Тютюнника “Вир” називається Троянівка? *Григір Тютюнник. Нові дослідження і матеріали: наук. зб. до 80-річчя від дня народж. Гр. Тютюнника / упор. О. Неживого*. Луганськ: Ноулідж, 2012. С. 150–154.
245. Сумцов Н. Ф. Хлеб в обрядах и песнях: хрестоматия. Харьков : Тип. М. Зильберберга, 1885. 140 с.
246. Тарнашинська Л. Біль – як четверте мистецтво: “спостережний пункт” прози Григора Тютюнника. *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління : (історико-літературний та поетикальний аспекти) / Ін-т л-ри імені Т. Г. Шевченка НАН України*. Київ, 2010. С. 390–439.
247. Тарнашинська Л. Б. Дискурс шістдесятництва в українській літературі ХХ століття: автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.01.01. Київ, 2014. 45 с.
248. Тарнашинська Л. Григір Тютюнник: імператив совісті Григір Тютюнник: “З любові й муки народжується письменник...” : бібліогр. нарис/ бібліограф-упоряд. Г. І. Гамалій; наук. ред. В. О. Кононенко; М-во культури і туризму України, ДЗ “Національна парламентська бібліотека України“. Київ, 2011. 136 с.
249. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа “Языки русской культуры” , 1996. 287 с.
250. Територія мови Тараса Шевченка : монографія / С. Я. Єрмоленко та ін. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. 318 с.

251. Технологія продукції ресторанного господарства. Полтавська кухня : навч. посіб. / Т. В. Капліна та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 279 с.
252. Ткаченко І. Образ степу в художньому світі Ліни Костенко: міфопоетична парадигма. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2007. № 6. С. 96–104.
253. Томахин Г. Д. Лексика с культурним компонентом значення. *Иностранные языки в школе*. 1980. № 6. С. 47–50.
254. Тульчинська Н. М. Своєрідність художнього вираження психологізму у творчості Григора Тютюнника: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Дніпропетровськ, 2002. 15 с.
255. Тютюнник Г. Бути письменником. Текст: листи, щоденники, записники /передм., упорядкув. О. Неживого. Київ : Ярославів Вал, 2011. 435 с.
256. Тютюнник Г. “Образ України здавна й по сьогодні”. Щоденники, записники / передм., упоряд., примітки, підготовка текстів, ред. О. І. Неживого. Луганськ: Знання, 2005. 262 с.
257. Тютюнник Г. Серед рідних та близьких. Із спогадів про Григорія Тютюнника. *Дніпро*. 1970. № 6. С. 47–69.
258. Тютюнник Гр. Коріння: Спогади про автора роману “Вир” Григорія Михайловича Тютюнника. *Гр. Тютюнник. Твори: У 2-х т.* Київ, 1985. Т. 2. 328 с.
259. Ужченко В. Історико-лінгвістичний аспект формування української фразеології: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.02. Луганськ, 1994. 453 с.
260. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. 5-те вид., перероб. й доп. Луганськ : Альма-матер, 2005. 348 с.
261. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. Київ : Знання, 2007. 494 с.
262. Ужченко Д. В. Символ – концепт – компонент фразеологізму. *Вісник Харків. нац. ун-ту. Сер. : Філологія*. 2000. № 491. С. 47–50.

263. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник/А. П. Пономарьов та ін. 2-е вид. Київ : Либідь, 1994. 256 с.
264. Фещенко О. А. Концепт ДОМ в художественной картине мира М. И. Цветаевой (На материале прозаических текстов): дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Новосибирск, 2005. 216 с.
265. Филиппова Е. Семантическая изотопия “еда” в художественном тексте (на материале малой прозы 60 – 80-х годов XX века) : автореф. дис.... канд. филол. наук : 10.02.01. Ставрополь, 2004. 20 с.
266. Фрумкина Р. М. Концептуальный анализ с точки зрения лингвиста и психолога. *НТП. Сер. 2. Информ. процессы и системы* : [Ежемесячный научно-технический сборник]. 1992. № 3. С. 4–8.
267. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. Тернопіль : Екон. думка, 2002. 131 с.
268. Хмара Г. В. Типи номінування одягу і взуття в сучасній українській мові (функціонально-стильовий аспект): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2006. 192 с.
269. Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа*. Київ, 1993. С. 3–35.
270. Черненко О. Ф. Коли слова оживають: спомини про Григорія та Григора Тютюнників. До 70-річчя від дня народження Григора Тютюнника. *Все для вчителя*. 2001. № 11. С. 134–137.
271. Черненко О. Ф. В серці відгукнулися моїм. *Дзвін*. 1990. № 4. С. 133–137.
272. Черненко О. Ф. Не зміліє пам'яті криниця: спогади про Григорія та Григора Тютюнників. Київ : Ярославів Вал, 2001. 256 с.
273. Черненко О. Ф. Шляхи героїв “Виру”. *Друг читача*. 1970. 1 січня. С. 2–5.
274. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000): монография. Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2001. 238 с.
275. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика: навч. посіб. для студентів. фак-ту укр. філології/ за ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг, 2015. 190 с.

276. Швецова А. В. Культурні проєкції національного характеру. *Сучасність*. 2000. № 7/8. С. 123–135.
277. Шебештян Я. М. Сучасна українська літературно-художня зоонімія: функції, склад та структура: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Чернівці, 2008. 20 с.
278. Шкоріна І. М. Концепт МІСТА й бінарна опозиція “МІСТО / СЕЛО” у хронотопі Слісаренкової прози. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. XXIII, Ч. 3. С. 142–151.
279. Шленьова М. Г. Мовний образ села в поезії Василя Голобородька. *Східнослов'янська філологія: зб. наук. пр. / ред. С. О. Кочетова та ін. ; Горлівський ін-т інозем. мов, Донецький нац. ун-т. Горлівка: Вид-во ГПМ ДВНЗ “ДДПУ”, 2014. Вип. 26: Мовознавство. С. 224–231.*
280. Шленьова М. Слово в поетичних текстах В. Голобородька в контексті творчості поетів Донбасу: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2016. 21 с.
281. Юрченко О. В. Концептосистема природних реалій нижньої Наддніпрянщини та її вираження в мові місцевих поетів: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01/ Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2011. 199 с.
282. Юрченко О. В. Соціомовні та природничо-географічні засоби вираження концептосистеми природних реалій Нижньої Наддніпрянщини. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*. 2014. № 30. С. 97–106.
283. Яворська Г. М. Концепт “війна”: семантика і прагматика. *Стратегічні пріоритети. Сер. : Філософія*. 2016. № 1. С. 14–23.
284. Bartmiński J. Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej. *Tekst. Problemy teoretyczne* /red. J. Bartmiński, B. Boniecka. Lublin, 1998. S. 9–26.
285. Black M. More about Metaphor. *Metaphor and Thought* / ed. A. Ortony. Cambridge: Univ. Press, 1993. P. 19–41.
286. Mauss M. Die Gabe: Form und Funktion des Austausches in archaischen Gesellschaften. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1968. 185 s.

287. Fillmore C. J., Baker C. A. Frames Approach to Semanti Analysis. *The Oxford Handbook of Linguistic Analysis* / eds. B. Heine, H. Narrog. Oxford: Oxford University Press, 2010. P. 313–340.
288. Goodman N. Languages of Art. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1968. 250 p.
289. Gruber J. S. Lexical, conceptual and encyclopedic meaning. *Quadern idisemantica*. 1985. Vol. VI, № 2. P. 254–267.
290. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata. *Językowy obraz świata* / red. J. Bartmiński. Lublin, 1990. S. 39–47.
291. Jordanskaja L., Mielczuk I. Konotacja semantycze lingwistycznej leksykografii. *Konotacja* / podred. J. Bartmińskiego. Lublin: UMCS, 1988. S. 9–36.
292. Shaff A. Język i poznanie. Warszawa : PWN, 1964. 276 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тютюнник Гр. М. Твори: у 2-х кн. Кн. 1: Оповідання / упоряд. А. Шевченко ; передм. О. Гончара. Київ: Молодь, 1984. 328 с.
2. Тютюнник Гр. М. Твори: у 2-х кн. Кн. 2: Повісті / упоряд. А. Шевченко ; передм. О. Гончара. Київ: Молодь, 1985. 328 с.
3. Тютюнник Г. М. Вир. Київ : Рад. школа, 1990. 512 с.

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні наукові результати

Статті у фахових наукових виданнях

1. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “сонце” в художній мові Григора Тютюнника. *Рідний край*: альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. Вип. 1 (24). С. 95–98.
2. Бондар Н. В. Ментальні атрибути концепту “ЖІНКА” у текстовому просторі Г. Тютюнника. *Лінгвістичні студії*: зб. наук. праць. Донецьк : ДонНУ, 2012. Вип. 24. С. 92–95.
3. Бондар Н. В. Інтерпретація статусу концепту в мовній дослідницькій парадигмі. *Рідний край*: альманах Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2012. Вип. 1 (26). С. 84–87.
4. Бондар Н. В. “Що ж там, під одвічною кухвайкою?..” (естематоніми та селянський колорит у мовопросторах братів Тютюнників). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. наук. праць. Хмельницький, 2016. Вип. 10, ч. 1. С. 68–74.
5. Бондар Н. В. Образні модифікації концепту ВІЙНА в текстопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки* : зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко ; Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. Полтава, 2016. Вип. 23. С. 111–118.
6. Бондар Н. В. Національна специфіка субфрейму “ЛОКУСИ СЕЛА” у творчості братів Тютюнників. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Серія : Філологія*. Одеса, 2017. Вип. 30. С. 14–16.

Статті в закордонних наукових виданнях

7. Бондар Н. В. Концепти-глютоніми мовосвіту братів Тютюнників та селянська ідентифікація: етнолінгвістичний аспект. *UCRAINICA VII “Současná Ukrajínistika. Problémy Jazyka, Literatúry a Kultúry”* : sborník vědecký chčláneků,

Olomouc, 27–28 srpna 2016. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2016. P. 26–32.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Бондар Н. В. Еволюція концепту ЖІНКА в українській мовній картині (на основі романів “Чайковський” Є. Гребінки та “Вир” Г. Тютюнника. *Євген Гребінка в крайовому, українському та світовому літературно-мистецькому контексті*: зб. наук. статей. Полтава: ПНПУ, 2012. С. 16–25.

9. Бондар Н. В. Лінгвальне вираження концепту “ВОДА” в художній мові братів Тютюнників. *Лінгвокультурні концепти в мовній свідомості і дискурсі* : зб. наук. праць за матеріалами міжнар. наукової конф., 16–17 верес., 2011 р. Одеса : Астропринт, 2011. С. 33–39.

10. Бондар Н. В. Концепт “Хата” у романі Г. Тютюнника “Вир”. *Григор Тютюнник. Нові дослідження і матеріали*: наук. зб. до 80-річчя від дня народження Григора Тютюнника / упор. О. Неживого. Луганськ: Вид-во Ноулідж, 2012. С. 176–182.

11. Бондар Н. В. Фрейм-елемент ХЛБ і полтавський колорит його формантів у мовопросторах братів Тютюнників. *Когнітивна лінгвістика в міждисциплінарному контексті: теорія і практика* : матеріали міжнар. наук. конф. УАКЛіП, ЧНУ імені Богдана Хмельницького, Черкаси, 8–10 жовт. 2016 р. / відп. ред. С. А. Жаботинська. Черкаси, 2016. С. 77.

12. Бондар Н. В. Метафоричні експліканти субфрейму ОДЯГ СЕЛА в мовопросторах братів Тютюнників. *Філологічні науки: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 27–28 січ. 2017 р. Одеса, 2017. С. 6–9.

13. Бондар Н. В. *СЕЛО* як базовий концепт української ментальності у мовопросторах братів Тютюнників. *Мова та література у полікультурному просторі*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 10–11 лют. 2017 р. Львів, 2017. С. 63–65.